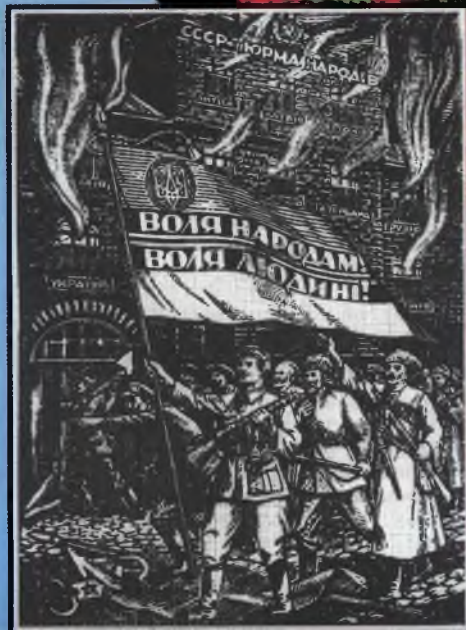

**Ярослав
АНТОНЮК**

Діяльність СБ ОУН на Волині

Ярослав АНТОНЮК

**ДІЯЛЬНІСТЬ СБ ОУН
НА ВОЛІНІ**

ЛУЦЬК - 2007

У даній книзі на основі архівних документів, спогадів очевидців, наукової та публіцистичної літератури розповідається про виникнення, розвиток і діяльність Служби безпеки організації українських націоналістів (бандерівського напрямку) (СБ ОУН(б)) на території Волинської області. Зроблено спробу розкрити суперечливі та замовчувані в сучасній історичній науці теми розвитку українського національно-визвольного руху в часи Другої світової війни. Зокрема, взаємовідносини СБ з радянською владою, німцями, поляками, мельниківцями та іншими учасниками історичних подій того часу, зміни в тактиці та стратегії ОУН і відповідно до її спецслужби.

Дослідження рекомендується для викладачів вузів і шкіл, студентів, краєзнавців і широкого загалу читачів.

Вступне слово	4
СБ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	
Структура	5
Підготовка співробітників	11
Розвідувально-диверсійна діяльність	14
СБ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	
СБ до виникнення УПА	19
Структура СБ у часи розбудови УПА	23
Підготовка працівників	33
Розвідчо-інформаційний відділ	37
СБ і радянське підпілля	43
Протидія радянській агентурі в лавах ОУН і УПА	48
Боротьба з німецькою агентурою, ОУН(м) і УНРА	52
СБ в українсько-польському конфлікті	58
Поліцейсько-виконавчий відділ і євреї	63
Слідчо-оперативна робота	69
Військово-польова жандармерія і відділи особливого призначення УПА	74
ДІЯЛЬНІСТЬ СБ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД	
Структура	81
Розвідувально-інформаційний відділ	86
Роль жінок в СБ	92
Слідчо-оперативна діяльність	96
Боротьба з радянською агентурою	103
Спецбоївки НКВС-НКДБ-МДБ	108
Чистки СБ	116
Протидія дезертирству	120
Боротьба СБ з „дикими групами”	123
СБ і радянська адміністрація	126
Післяслово	135
Список використаних джерел і літератури	137
Співробітники СБ, які діяли на території Волинської області	152

ВСТУПНЕ СЛОВО

Тривалий час історичне значення ОУН та УПА й загалом українського національно-визвольного руху під час Другої світової війни замовчувалася. Радянська пропаганда за довгі роки інформаційної ізоляції суспільства та заборони свободи слова сформувала чимало „міфів” про повстанський рух. Та проблема з СБ полягає ще й у тому, що цим же займалися опозиціонери в самій організації.

Як наслідок, в українському суспільстві укорінилася думка, що есбівці були найманцями фашистів, а згодом й всіх інших іноземних розвідок, займалися розстрілом євреїв і відділів Червоної армії, масовими вбивствами та грабунком західноукраїнських селян. Що основу оунівської спецслужби склали кримінальні злочинці, агенти гестапо і абверу. Навіть після здобуття Україною незалежності, суспільна думка на більшості території держави не змінилася.

Історики довгий час оминали фахове дослідження даного питання, бажаючи не чіпати складної та суперечливої теми. Ті ж роботи, які були написані, значною мірою більш політичні, ніж історичні. Кожна сторона не бажала об'єктивного бачення минулого. Тому лише в останній період почали з'являтися дійсно наукові публікації. Однак вони містять узагальнений матеріал і не дають повної картини розвитку та діяльності СБ. Досліджень щодо діяльності СБ в певних регіонах взагалі не існує.

Зокрема, це стосується Волині, на території якої вона відіграла провідну роль в оунівському підпіллі. Значною мірою робота СБ не афішувалася, тому її перемоги та розмах діяльності замовчуються. Однак навіть та частина інформації, з якою вдалося ознайомитися, дає підстави вважати оунівську спецслужбу однією з найсильніших ланок української національно-визвольної боротьби, яка, крім боротьби із зовнішнім ворогом, змушена була постійно боротися із внутрішнім.

Тому потрібно визнати, що, незважаючи на всі зауваження, діяльність СБ сприяла подальшому розгортанню національно-визвольної боротьби, яка в кінцевому результаті привела до патріотичного вибуху в кінці 1980-х та здобуття Україною незалежності. А отже, це важлива частина нашого минулого, що безпосередньо впливає на оцінку подій сьогодення.

СБ ОУН У ПЕРІОД ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

СТРУКТУРА

Історія виникнення Служби безпеки сягає своїм корінням розвід-служб УВО і ОУН. Хоча як окремий орган вона вперше була сформована в лютому 1939 року з ініціативи керівника Крайової езекутиви (КЕ) ОУН на ЗУЗ М. Трубаша (псевдо "Грабовський") [170, 376]. Очолив її Борис Рибачук. Проте вже 20 березня 1939 року у Львові під час проведення в Національному музеї Конгресу українського студентства [318] він разом із ще 80-ма студентами був оточений панцерними автомашинами польської поліції та арештований [310]. На цьому процес формування СБ дещо призупинився.

Кардинальні зміни відбуваються й у самій ОУН. Прискорюється процес розколу між радикальним "молодим" крилом Організації, що сформувався в ході підпільно-терористичної боротьби 1930-х, і поміркованою частиною, яка складалася з "ветеранів" визвольного руху, котрі перебували на еміграції та робили ставку на всебічну співпрацю з Німеччиною. Зокрема, "поміркovanі" на чолі з Андрієм Мельником виступили проти допомоги Карпатській Україні у боротьбі з угорцями. "Молоді", більшість з яких щойно вийшла з польських тюрем, вимагали мілітаризації ОУН та виключення з складу ПУНу діячів, що втратили довіру – М. Сціборського, О. Сеника, Я. Барановського.

Однак А. Мельник відмовився це зробити, що і стало приводом для розколу, хоча Другий Римський Збір ОУН у серпні 1939 року ще підтвердив керівництво "поміркovanих".

Та вже до кінця 1939 року утворюється "радикальна" КЕ ОУН у Львові, яку очолив Д. Мирон ("Орлик") [172, 194]. Вона фактично стає керівним органом підпілля на західноукраїнських землях.

Щодо Волині, то ситуація була ще гіршою. Хвиля репресій, що охопила оунівське підпілля, значно загальмувала процес організаційного оформлення спецслужби. Тому фактично СБ на території Волинської області виникає, лише з початком Другої світової війни.

18 вересня 1939 року Червона армія займає Луцьк [160, 20], а 23 вересня всю територію Волині [124, 11]. При цьому за директивою Л. Берії від 15 вересня 1939 року, радянські органи безпеки негайно займали: "...все государственные архивы, в первую очередь архив жандармерии и филиалов 2 отдела Генштаба (экспозитуры пляцувок – органов разведки)"* [305].

Здобуті в цих архівах документи в майбутньому успішно використовували для боротьби з оунівським підпіллям.

Проте найбільшого удару підпільникам завдав той факт, що українське населення щиро раділо "визволителям" і поклало на нову владу великі надії. Люди казали: "Нехай радянська, аби Україна"[117 34]. Все це йшло на шкоду ОУН, яка втрачала прихильників і авторитет. Особливо складною була ситуація з військовими формуваннями, що почала створювати ОУН. Із вступом на Берестійщину Червоної армії "Поліське лозове козацтво" (218 вояків) під командуванням В. Вітюка, (псевдо "Погоня") опинилося у важкій ситуації. 22 вересня 1939 року козакам вдалося зайняти місто Дорогичин. Однак наступного дня після сутички з радянською армією вони змушені були залишити місто.

Після цього за наказом В. Вітюка частину зброї роздали місцевим оунівським активістам і рушили на південь. Після чого "Погоня" виконував обов'язки військового інструктора і заступника провідника ОУН на ПЗУЗ І. Климів [151, 233–234]. Наступне відродження військових формувань ОУН на Волині, що перебрали досвід "Поліського лозового козацтва", відбулося вже лише в 1942 році. Та повернемося до 1939 року.

На Волині в цей час головна увага звертається на відновлення організаційних структур, в яких уже було передбачено діяльність спецслужби, котра поки що повинна була опиратися на мережу розвідників.

В кожному населеному пункті планувалося утворити первинну ланку – "трійку". Якщо ж чисельність станичного проводу ОУН була більшою ніж 10 членів, передбачалася посада розвідника. До функцій якого входило: слідкування за настроями серед селян, членів Організації, виявлення радянських і партійних активістів, ведення "чорних списків". Крім того, він повинен був слідкувати за особами, що співробітничали з органами НКВС і міліцією. Крім основної роботи, розвідник мів виконувати обов'язки станичного зв'язкового [60, 99]. "Чорні списки", що їх складав станичний розвідник передавалися СБ. У них зазвичай була примітка: "позначені хрестиком, мусять бути ліквідовані"[265].

Три станиці утворювали підрайон. Наприклад, до складу Локачинського підрайону входили станиці: містечко Локачі, села Вуйма і Твори-

* Тут і далі всі виписки із документів подано мовою оригіналів, без граматичних правок.

ничі [51, 138]. Три підрайони – район [60, 99]. Крім цього, при кожному районі також був розвідник, який звітував перед повітовим розвідником [60, 359]. Три райони утворювали – повіт (окружний провід) ОУН [60, 257]. В межах Волинської області було 2 окружні проводи ОУН – Луцький (псевдо “Модест”) і Володимир-Волинський (псевдо “Владко”) [60, 99]. До складу окружного проводу ОУН входило 10 відділів. Відділ розвідки керував розвідчою справою в повіті, виявляв політичні настрої серед населення, розміщення частин Червоної армії та їх озброєння.

Також до складу окружного проводу ОУН входив відділ СБ, що здійснював підготовку кадрів міліції, які б в момент повстання забезпечували безпеку населення [60, 257]. Цей відділ складав окремі від розвідки “чорні списки” радянського і партійного активу, що в момент повстання мав бути частково арештований, а найбільш небезпечні – знищені [44, 34]. П’ять–шість окружних проводи складали обласний провід ОУН, що мав таку ж структуру. Він відповідно підпорядковувався Крайовому проводу (екзекутиви) ОУН [60, 257]. Таким чином розбудовувалася досить розгалужена організація, що своєю основою перейняла досвід боротьби в польський період.

Референтура розвідки КЕ ОУН, яку очолив М. Матвійчук (псевдо “Лук”), складалася з відділів політичної та військової розвідки [172, 194]. На чолі ж всієї структури був Центральний Провід ОУН. [60, 257]. Подібна схема, через автономність кожної з ланок повинна була сприяти законспірованості організації.

Характерною особливістю було те, що за інструкцією ЦП ОУН на всі відділи, крім СБ, при побудові майбутньої Української держави можливо було залучати безпартійних [60, 357]. Це ще раз підтверджує, яку особливу роль повинна була відігравати спецслужба в майбутньому.

Залучення до Організації нових людей досить швидко принесло результати. Вже в грудні 1939 року провідник Луцького повіту ОУН Іван Скопюк відновлює зв’язок підпільної мережі в селах: Жидичин, Лаврів, Милуші, Піддубці, Вишків, а також налагоджує постійний зв’язок зі Львовом.

В його кримінальній справі про ці події писалося: “Із встановленням Радянської влади на Західній Україні Скопюк відновив свої старі оунівські зв’язки з націоналістичними елементами і, перейшовши на нелегальне становище, створив у Волинській і Рівненській областях УРСР нелегальну повстансько-терористичну Організацію українських націоналістів (ОУН)”[179, 136–137].

Поступово підпілля набирало сили.

Крім того, Скопюк проводив переговори з іншими українськими політичними “гравцями”, бажаючи залучити їх до спільної боротьби проти радянської влади. Зокрема з представником гетьмана П. Скоропадського у Варшаві сотником Сиротою. Найбільше Скопюка цікавила

потужна агентурна мережа “гетьманців” у Центральній і Східній Україні, особливо серед керівництва Червоної армії. Проте переговори не принесли будь-яких суттєвих результатів і завершилися обіцянкою їх продовжити в майбутньому [60, 185–186]. Та через певні обставини і кардинальну зміну політичної ситуації надалі вони не проводилися.

Особливістю Волині було те, що розбудова організації проходила з власної ініціативи, без особливого впливу ЦП ОУН, зв'язок з яким було відновлено лише в березні 1940 року через Івана Климів (псевдо “Марамаш”) [179, 136–137]. На території Волинської області було утворено 2 окружні проводи: Луцький (весь Луцький повіт, крім Торчинського району), який очолював до жовтня 1940 року Скопюк, а потім згідно з наказом Климів І. – “Щупак”. І Володимир-Волинський (Володимир-Волинський, Горохівський та Ковельський повіти, крім того планувалося долучити Камінь-Каширський і Любомльський повіти), який очолював Ананій Закоштуї [52, 261], а також створення осередків на Поліссі та українських землях Білорусії [60, 360]. Отже, підпільна мережа поширювалася з півдня на північ Волині, поступово охоплюючи все більше населених пунктів.

Відновивши організаційні структури, підпільники розпочали підготовку до антирадянського повстання, що мало б відбутися у взаємодії з німецькою армією. Ейфорія від дій “визволителів” тривала недовго, і оунівці розраховували, що масштабні репресії властей підготують ґрунт до визвольного виступу. Особливо важкими для українців Волині були депортації 13 січня 1940 року (на день Святого Василя) і 22 травня 1941 року (на свято весняного Миколи)[117, 34].

Проте, насправді, все відбулося навпаки. Репресії лише дезорієтували народ і обезкровили підпілля. Зате в репресіях радянської влади для ОУН був і інший позитивний момент – внаслідок 4-х великих депортацій поляків вглиб Радянського Союзу [160, 28]. Їх кількість, а отже і вплив на Волині, значно зменшилися. Особливо ця обставина відіграє свою роль під час майбутнього українсько-польського конфлікту.

Слід зазначити, що підготовка до антирадянського повстання на Волині вже повністю координувалася ЦП ОУН. Про це свідчить інструкція І. Климів, вручена А. Закоштуї: “Роз’яснюю по відношенню до пункта “в”. Німецьке гестапо звернулося до нас, щоб повідомити їм: 1) Які місця потрібно бомбардувати, 2) Назвати місця для закидання парашутистів, 3) Терени, які ми зможемо самі захопити. Скласти списки активу з метою його фізичного знищення в разі виникнення війни...” [146, 319].

Як бачимо, підготовка до відновлення української державності, в цей час йшла паралельно з планами подальшої співпраці з німцями і участі у боротьбі з Радянським Союзом. Причому це характерно як для прибічників Мельника, так і Бандери.

Водночас продовжуються усобиці між лідерами ОУН. 10 лютого 1940 року в Кракові при сприянні впливового серед німців Ріхарда Ярого відбулася конференція “радикалів”, на якій було проголошено створення “революційної” ОУН (ОУН-р), більш відомої як ОУН Степана Бандери – ОУН(б). Другий конгрес в Римі було оголошено нелегітимним, а Мельника та його прихильників виключено з ОУН [130, 96]. Остаточо завершився розкол лише в квітні 1941 року [221, 102]. При цьому більшість співробітників СБ підтримало ОУН(б) [336]. Тому надалі ми й буде розглядати діяльність саме цієї структури.

Проте на Волині ситуація мало змінилася. Коли в кінці вересня 1940 року представник ЦП ОУН Дмитро Мирон запропонував Скопюку підтримати Бандеру, він відповів: “... для мене ні Мельник, ні Бандера не можуть бути авторитетними, і тому буду займати нейтральну позицію”. Зважаючи на умови, Скопюком було прийнято рішення про створення запасної крайової ексекютиви, в якій з метою конспірації було розроблено спеціальну систему зв’язків, паролів, шифрів, явок, підготовлено конспіративні квартири [179, 138]. Що в майбутньому дозволить вберегти підпілля від остаточного винищення НКВС.

Та все ж така ситуація тривала недовго. В грудні 1940 року на хуторі поблизу села Антонівка відбулося зібрання керівництва ОУН Волині, під час якого особливо активно виступав Ананій Закоштуй, закликаючи оунівців приєднатися до фракції Бандери. При цьому він наголошував на незалежності “радикалів” від німців і звинуватив Скопюка в невизначеності. Після цього Скопюк склав із себе повноваження керівника ОУН на Волині й навіть хотів вийти зі складу організації. Але ЦП вирішив призначити його на посаду керівника Луцького окружного проводу ОУН [60, 426]. Так завершилася міжфракційна боротьба на Волині.

В цей час вищим керівним органом підпілля стає Краківський провід, який 10 березня 1940 року виокремив зі свого складу Повстанський штаб на чолі з Д. Грицаєм (псевдо “Перебийніс”) для ефективнішої підготовки до антирадянського виступу. Його розвідку очолив Микола Лебідь [172, 192].

Великі зміни відбуваються і в розвитку спецслужби. “Пріхід більшовицької окупації на західноукраїнські землі, – згадує С. Мудрик-Мечник, – створив нову дійсність, а з нею розуміння кінцевої потреби розбудови й удосконалення Служби Безпеки”. Тому на вже згадуваному Краківському зібранні “радикалів” у лютому 1940 року створюється чи, вірніше, відновлюється Служба безпеки ОУН(б) [170, 376–377]. В програмних статутах відкрито про існування СБ не йшлося, та до її складу залучили провідних підпільників, що свідчить про важливість цієї структури.

Головою СБ стає М. Лебідь [318], а його заступником М. Арсенич. Крім того, в спецслужбу влилися І. Равлик, Є. Врецьона, В. Турковський ("Павло"), П. Федорів ("Дальнич"), Я. Пришляк, Г. Пришляк [170, 377–378]. Організаційно оформившись і зміцнившись, СБ приступає до боротьби з мельниківцями, намагаючись ліквідувати їх керівництво. Хоча в багатьох випадках ліквідаціями мельниківців займалися агенти НКВС, що діяли під виглядом бандерівців [310]. Це принесло для національно-визвольного руху багато шкоди.

До речі, подібні плани були і в діячів ОУН(м), що планували знищення "диверсантів", як вони називали прибічників Бандери [324]. За свідченнями арештованого НКВС 26 квітня 1941 року заступника Краківської КЕ ОУН(м) О. Куца вирішено було ліквідувати лідерів ОУН(р) С. Бандеру, М. Лебеда та І. Равлика [122, 138].

Важливим фактором було й те, що в краї, крім СБ, діяли мельниківські підрозділи спецпризначення в складі військової та розвідувальної референтур. Їх керівником був полковник армії УНР Роман Сушко [172, 191]. Та все ж вони значно поступалися у всіх відношеннях бандерівській СБ.

У квітні 1941 року відбувся 2-й Великий Збір ОУН, на якому прийнято рішення, що ОУН буде: "...спиратися на власні сили українського народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили" [118, 9]. Важливу роль в цьому процесі мала відіграти СБ. Основними документами, що регулювали питання її організаційної побудови, були "Організація Служби Безпеки" та "Українська Служба Безпеки" за червень 1941 року [170, 379]. Структура СБ охоплювала всі сторони життя ОУН, приділяючи першочергову увагу контррозвідувальній протидії та контролю за дотриманням конспірації.

В майбутньому в кожному районі та невеликих містах мали запроваджуватися посади керівників Української державної Служби безпеки (УДСБ), які разом з районним провідником планували створити нову адміністрацію і налагодити мирне життя [174, 5]. При УДСБ мала діяти Українська поліція, що поділялася на 3 великі відділи: розвідувально-слідчий, кримінальний і порядковий. Кожен з яких мав особливі призначення. Розвідувально-інформаційний відділ мав 1) комуністично-жидівський, 2) шпигунський і 3) українсько-анархічний підвідділи. Кримінальний відділ – підвідділи: 1) вбивств, 2) підпалів і пљондрувань, 3) грабежів, обману, фальшування, порушень суспільної моралі. Відділ порядкової поліції складався з: 1) контролю за керуванням вуличним рухом, 2) контролю базарного парку, 3) Пожежної служби і 4) Санітарної служби [123, 248–250].

Отже, головною метою СБ мала стати "організація ладу і порядку" в Українській державі. До завдань спецслужби входило скликання за-

гальних зборів населення для оголошення зміни влади та припинення діяльності всіх інших, крім ОУН, політичних об'єднань. Також СБ мала організувати з місцевих жителів загони народної міліції, які б нейтралізували представників старої влади та співробітників радянських спецслужб і встановили режим військового часу.

З членів народної міліції планувалося створити "окремий відділ", який би підбирав кадри для місцевої адміністрації та боровся проти опозиційних елементів. Передбачався "розвідувально-слідчий підрозділ", що займався би каральними функціями, вів би облік нелояльних або підозрілих осіб за допомогою "внутрішньої розвідки". В народній міліції міст і сіл запроваджувалися посади "комісара розвідувально-слідчих та спеціальних завдань". А в обласних центрах передбачалися відділи – оперативний, для ведення секретних справ і керування операціями та відділ охорони (найбільш важливих установ і керівництва)[170, 382]. Окремо від Української Державної СБ планувалося утворити судові органи. Так, в складі обласного суду передбачався цивільний, кримінальний, торговельний і сирітський відділи [171, 234]. Таким чином, в планах відновлення української державності на СБ покладалися надзвичайно широкі функції. Та репертії історії внесли свої корективи.

ПІДГОТОВКА СПІВРОБІТНИКІВ

Як уже було сказано, підпілля в значній мірі спиралося на багатий досвід боротьби з польською окупаційною владою. Проте в цей період активна співпраця з німцями й пришвидшення підготовки до антирадянського виступу вивели вишкіл СБ на якісно інший рівень.

Більшість спецкурсів для СБ розміщувалася на території Німеччини або на землях, що вона захопила. При цьому через них пройшло чимало підпільників. Цей факт з історії ОУН не був чимось злочинним і новим в практиці національно-визвольних рухів. Індійські, афганські та арабські націоналісти в боротьбі з Британією використовували підтримку Німеччини. Місцеві націоналісти французького Індокитаю проти "білих колонізаторів" використовували допомогу Японії. Тому й ОУН у боротьбі з потужною військово-політичною силою СРСР не могла виступити без сильного союзника. При цьому за свідченням М. Лебеда: "німецькі розвідувальні політичні кола підтримували контакти з обома ОУН. Обидві ОУН не розривали зв'язків з німецькими військовими колами просто тому, щоб мати можливість активно брати участь у боротьбі в Україні під час німецько-радянської війни, яка тоді називалася і була для всіх очевидно"[224].

Вже в грудні 1939 року за наказом Р. Сушка та М. Лебеда було відібрано 115 націоналістів для навчання у спецшколі в Закопане, розташованій на віллі "Тамара" під виглядом спортивних курсів. Керував

вишколом офіцер гестапо Кригер, викладали німецькі офіцери та інструктори-оунівці [174, 5]. З часом у чотирьох відділах школи (один для ОУН(м) навчалося по 100–300 курсантів в кожному. Першу половину дня курсанти вивчали стройову, стрілецьку справу, статuti німецької армії, другу – розвідувально-диверсійну справу. М. Лебідь викладав шифри та методи тайнопису [172, 195]. Більшість випускників цієї школи займали керівні посади в СБ до кінця 1940-х [335]. Подібна спецшкола для підготовки кадрів СБ була створена в Кракові. Основними навчальними дисциплінами були ідеологічна підготовка (викладав Мирон-Орлик), організаційна робота (Я. Старух), розвідка і контррозвідка (М. Арсенич), конспірація (Д. Маївський-Косар) [170, 376]. Вищий керівний склад ОУН проходив підготовку на створених шефом Абверу Лахузеном спецкурсах під Берліном [172, 196]. Як бачимо подібні вишколи максимально використовувалися підпіллям.

В грипсі ЦП ОУН до Скопюка зазначалося: “Друже Улас! Шухевич Роман тут у Кракові організував і проводить навчання десяти тисяч наших людей, в тому числі двох тисяч волинян. Слава Україні! Гриць. 27 грудня 1940 р.” [69, 28]. Надалі процес утворення подібних спецшкіл лише пришвидшився. У 1940 році німцем Візером були створені “українські навчальні табори” у Криниці, Дуклі, Барвиняку, Піщанах. А вже в травні 1941 року в них навчалося 700–800 підпільників. Цікавим є той факт, що із початком радянсько-німецької війни частина випускників шкіл у Криниці і Закопане надійшли у розпорядження працівника спецоргану Абвер-2 капітану Вербейку на Волинь [172, 196]. З травня 1941 року в місті Нойгаммер діяла розвідувально-диверсійна спецшкола для оунівців, в якій пройшли підготовку багато видатних підпільників. Зокрема, Юрій Стельмащук (псевдо “Рудий”). Відповідальним за підготовку оунівців був шеф СБ М. Лебедь [269]. В майбутньому вони перейшли в підпілля і склали основу керівництва СБ.

Спецкурси мали чітку спеціалізацію. В Аленцее відбувалися вишколи диверсантів, а в Кракові жіночі розвідувальні курси [172, 196]. В Холмі та Перемишлі діяли спецшколи української міліції [329], що в майбутньому дозволить утворити при СБ власні спецвідділи.

Головною причиною, що забезпечила спецшколи достатньою кількістю курсантів, було посилення репресій щодо націоналістів радянською владою. Тому керівництво ОУН прийняло рішення для рятування вцілілих підпільників таємно переправляти їх у Німеччину. Лише протягом жовтня 1940 року з території Волинської області було переправлено 4 групи оунівців по 9–10 чоловік у кожній. При цьому це не враховуючи підпільників, що переходили кордон самостійно.

Збір нелегалів проводився поблизу села Жидичин Ківерцівського району, а потім вночі добиралися до села Козятин Горохівського району, де існувала таємна переправа [179, 140]. Чимало з оунівців загинуло при

переході кордону або було арештовано. Наприклад, житель села Лаврів Луцького району Галамага Олександр в листопаді 1940 року, намагаючись перейти кордон з Німеччиною, був затриманий прикордонниками і переданий НКВС [64, 62]. Та все ж багатьом вдавалося перейти кордон, де, пройшовши спецпідготовку, вони відправлялися назад на Волинь.

Характерно, що чимало випускників цих спецшкіл самі незабаром ставали викладачами підпільних вишколів. Так, випускник Краківської розвідувально-диверсійної школи Пукса Борис з Луцька (Красне), перейшовши кордон, сам викладав короткі курси для місцевих оунівців [60, 128]. Вони виконували також функції організаторів. Або Леонід Кушнір та Володимир Шумський, що були закинуті в район Луцька після закінчення Бранденбурзької розвідувально-диверсійної школи [329]. Це дозволило за досить короткий час відновити на Волині підпільні структури.

Багато оунівців пройшли спецвишкіл у створеному в червні 1941 року поблизу німецько-радянського кордону спецоргані "Абвер-закордон", що умовно називався "Штаб Валлі"[263].

Поряд із закордонними спецшколами вишколи організовували і місцеві осередки. Зокрема, ЦП ОУН рекомендував Скопюку посилити теоретичну і військову підготовку підпільників. При цьому особлива увага зверталася на забезпечення курсантів необхідними підручниками.

Зі Львова на Волинь були переправлені книги про стрілецьку зброю, маскування, авіацію, радянські статuti стройової служби і вогневої підготовки. Оунівцям рекомендували читати навіть твори радянських письменників [179, 137]. Наприклад, серед посібників була Конституція СРСР і твори Леніна [60, 19–20]. За словами самого Скопюка, використовувались японські методи виховання – "Позитивним якостям вчитися навіть у ворога"[179, 137]. В селі Німецьке Луцького району існувала ціла підпільна бібліотека для підготовки диверсантів. Були посібники: інструкція з вивчення гранат, основи загальної тактики військово-повітряних сил, бойові дії взимку, матеріальна частина автоматичної зброї, зв'язок в кінноті, еволюція стрілецької зброї, бойовий устав РККА, влаштування і подолання дротяних перешкод, лижна підготовка, штурманська служба в авіації, мінні роботи, військова авіація, звукова розвідка, зустрічний бій і наступ, устав караульної служби РККА, військове маскування, теорія стрільби зенітної артилерії, підривні засоби та інше. Загалом було знайдено 126 книг і брошур [60, 20]. А під час арешту Локачинського підрайонного проводу ОУН в "магазинера" Мігель-Полик Максима було знайдено інструкцію "Підготовка до боротьби", в якій були розділи: 1) Структура ОУН, її функції та обов'язки; 2) Підготовка до збройного повстання; 3) Організація СБ у проводах ОУН; 4) Організація бойових загонів і груп; 5) Структура та організація бойових операцій [69, 95]. Все це свідчить про досить серйозну організацію підготовки підпільників на місцях.

Поєднуючи власний багатий досвід підпільної боротьби і одночасно професійну підготовку німецьких розвідувально-диверсійних курсів, було сформовано основу для майбутньої СБ на Волині.

РОЗВІДУВАЛЬНО-ДИВЕРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Історія проведення ОУН терактів сягає своїм корінням ще польського періоду, хоча тоді вони ще не набули масового характеру. Ситуація не змінилася і в перші роки радянської окупації. Спочатку націоналісти терактів намагалися уникати, через недостатній розвиток власних структур. Лише починаючи з 1940 року, можна констатувати їх систематичне проведення. Це підтверджує Маніфест ОУН від грудня 1940 року: “Тільки через новий розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи” [118, 9].

Яскрава характеристика терактам подається в кримінальній справі Скопюка, вони: “...проводились по завданню Центрального проводу ОУН... поділялися на два види: перший – це вбивство членів ОУН, які зрадили організації і перейшли на сторону радянської розвідки, другий – це застосування терактів до громадян і радянських службовців, зі сторони яких загрожувала безпосередня небезпека для членів ОУН” [179, 138]. Тобто вони мали обмежений характер.

В цей час намагалися проводити ліквідації швидше з метою залякування і нагадування про власне існування. На початку 1940 року як “сексота” в селі Піддубці Луцького району була вбита Любов Дарницька [69, 49]. В іншому випадку оунівці здійснили теракт як помсту за вбивство енкаведистами Костянтина Шеверди. За вироком підпільного суду бойовик “Баклажка” застрелив голову Баївської сільради Якіма Левчука [194, 305]. 2 жовтня 1940 року в селі Небожка Ківерцівського району ОУН було вбито радянського агента Крупського Володимира, а в грудні – Домбровського Івана з села Княгиненок Луцького району [69, 49]. З кожним місяцем терактів ставало більше.

Особливо посилилися теракти, коли ЦП ОУН видав наказ, згідно з яким підпільники повинні були залишатися на своїй території та підготовлювати терен до майбутнього повстання. Повертали навіть тих, хто вже був у дорозі. Зокрема, на початку 1940 року група оунівців, що планувала йти в Німеччину, не доходячи кордону, згідно з наказом керівництва вернулася назад в свої терени [84, 393]. Все більше підготовлених диверсантів-оунівців нелегально почали повертатися на Волинь з території, підконтрольної Німеччині. Багато підпільників загинуло в сутичках з прикордонниками або були арештовані. Наприклад, в жовтні 1940 року на дільниці 90-го Володимир-Волинського прикордонно-

го загону намагалася прорватися група з 127 чоловік, яку готував емісар Краківського проводу “Яворський”. Однак, зазнавши значних втрат, вона відступила [329]. Подібних прикладів можна навести чимало.

Та все ж багатьом вдалося перейти кордон і приступити до розбудови розвідувально-диверсійних структур ОУН. Більше того, ЦП ОУН починає надсилати резидентів і спецкур’єрів для налагодження цих процесів. На початку 1940 року на терени Порицького і Локачинського районів прибув агент-емісар ЦП ОУН “Чорний”, який разом з місцевими підпільниками приступив до створення структури організації та підготовки повстання. Серед завдань, що поставили перед собою оунівці, крім всього іншого, був збір інформації про радянсько-партійно-комсомольський актив для проведення терактів, а також про військові частини РОСА, місця їх розташування і кількість [21, 286]. Зокрема, саме за завданням емісара “Чорного” районний провідник ОУН Устилузького району Шклярук Олексій збирав відомості про частини Червоної армії, військове будівництво і складав “чорні списки” радянських активістів [65, 3]. А вже 20 березня 1940 року з Німеччини на територію Волинської області для підготовки диверсійно-розвідувальних операцій був перекинтий референт ОУН Гайдук [97, 32]. Отримавши значу допомогу, оунівське підпілля Волині почало переходити до більш рішучих і сміливих дій.

За рекомендацією ЦП ОУН Скопюк створює спеціальні диверсійно-терористичні групи [159, 136], що мали 3 відділи. 1-й повинен був вести диверсійну роботу на шосейних дорогах (руйнувати при необхідності шосе, мости, перерізати телефонні і телеграфні лінії). 2-й – проводити диверсії на залізницях (руйнувати залізничні лінії, мости, рухомий склад). 3-й займався виявленням і знищенням радянського партактиву. Планувалося створити мобілізаційні списки для утворення повстанської армії [60, 98]. Вже в лютому–березні 1940 року в селі Верхи Камінь-Каширського району була утворена спецгрупа ОУН, що мала проводити теракти і диверсії [37, 3]. Таким чином відбувався динамічний розвиток майбутньої спецслужби ОУН на Волині.

Все це, звичайно, не подобалося радянській владі. Тому, реагуючи на розбудову оунівського підпілля і посилення його розвідувально-диверсійної діяльності, НКВС вже в грудні 1939 року провів низку чекістсько-військових операцій, у результаті яких було арештовано 30 оунівців, вбиті районний провідник Мефодій Микитюк і підрайонні провідники Юрій Харченко та Іван Гайдук [179, 138]. В березні–квітні 1940 року НКВС арештував 17 оунівців по агентурній справі “Повстанці” [97, 32]. Влітку 1940 року НКВС ліквідувала майже увесь Устилузький районний і Володимир-Волинський надрайонний проводи ОУН [179, 138]. 27 липня 1940 року в сутичці з відділом НКВС був убитий

станичний села Коршів Сенкевичівського району Ткачук Василь [67, 128]. Масштабними арештами для підпілля завершився виступ проти радянської влади колишніх “лозовців” у 1940 році [151, 244]. Тому місцевому підпіллю був нанесений важкий удар. Крім того, намагаючись перешкодити жвавим зв'язкам волинських підпільників з ЦП ОУН, НКВС почав “полювання” за спецкур'єрами.

Все це призвело до зміни тактики розвідувально-диверсійної діяльності ОУН. Спочатку згідно з інструкцією ЦП оунівцям не заборонялося, в разі арешту, давати підписку про співпрацю з НКВС. Але вони повинні були негайно повідомити про це організаційне керівництво та СБ. Після цього дезінформувати НКВС і уникати участі в спецопераціях ворога, а при найменшій загрозі викриття агент повинен був негайно йти у підпілля. Та вже з осені 1940 року за наказом ЦП всіх, хто співпрацював з НКВС (“декларантів”), в цілях безпеки потрібно було розстрілювати, так як неможливо вже було визначити, хто дійсно співпрацює з НКВС, а хто це лише вдає [60, 358]. Умови боротьби ставали все більш суворими.

Втративши внаслідок репресій багато місцевих підпільників, частина з яких була вивезена у віддалені регіони СРСР, ОУН намагалася і їх залучити до розвідувальної діяльності на території ворога. Наприклад, в 1940 році в Казахстані була утворена підпільна організація із засуджених волинських оунівців на чолі з Віктором Помяновським, яка налагодила постійний зв'язок через спецкур'єра Табаковського з А. Закоштуєм на Волині [56, 416]. Подібних випадків було багато, але, як пізніше з'ясується, ОУН ця агентура не знадобиться.

З весни 1941 року тактика боротьби оунівців з радянською владою змінюється. За допомогою німців їм вдалося сформувати і вишколити збройний відділ Дружини українських націоналістів (ДУН) під командуванням майора Євгена Побігушого і Романа Шухевича, що включав 800 вояків [118, 9–10]. Всі старшини і вояки ДУН були підпорядковані ОУН і діяли не як частина Вермахту, а лише як його союзник. Бійці ДУНу склали присягу: “Цією зброєю здобуду волю України або загину за неї” [333]. Щодо проведення терактів, вони стали більш жорстокими і сміливішими та їх число щоразу збільшувалося.

12 лютого 1941 року в Локачинському районі було вбито радянських активістів Потасюка Якова і Кучму Петра. 14 березня в селі Щенятин Порицького району – голову сільради Войтюк. 13 квітня між селами Станіславівка і Будаки Ратнівського району – голову сільради. 16 квітня висстрілом гвинтівки через вікно був убитий голова сільпо села Бузак Ратнівського району, а також депутат сільради, член ВЛКСМ Лисик Степан [69, 50]. 24 квітня 5 оунівців на чолі з Антоном Філюком здійснили напад на радянських активістів у селі Велимче Ратнівського району. Були вбиті: заступник голови сільради, фінінспектор, завідуючий клубом, член сільради, директор школи і вчителька із східних областей

[145, 320]. Як бачимо, значно збільшилася кількість вбитих радянських активістів, особливо серед керівництва.

Крім того, між боївками ОУН і відділами НКВС відбувалися справжні запеклі бої. Зокрема, 21 квітня 1941 року на полях між селами Буків Луцького та Іванчиці Рожищенського районів між взводом НКВС та районною спецбоївкою ОУН відбувся бій. Сутичка тривала з 10 ранку до 12 вечора. На допомогу енкаведистам з Луцька прибув загін солдатів та 2 броньовики. Однак оунівці закидали кулеметні позиції гранатами та, прорвавши кільце оточення, зникли в наколишніх болотах [179, 139]. Невдовзі виявилось, що на оунівську криївку в селі Буків енкаведистів навіть зрадник, виявити якого не вдалося [248].

Як відповідь на нове посилення діяльності ОУН, НКВС розпочав винищувати підпілля. Лише упродовж квітня–травня 1941 року у Волинській області було вбито 214 оунівців [172, 198]. В 1941 році НКВС було арештовано і після короткого слідства розстріляно окружного провідника “Запорожця” – Олександра Буряка з села Підбереззя Горохівського району [138, 13]. Однак найбільш дошкульного удару ОУН зазнала в ніч з 6 на 7 січня 1941 року, коли в селі Забороль було арештовано обласного провідника Скопюка та його заступника Степана Федоровича Мазурця [273]. Саме після цих подій через зраду Скопюка відбулися масові арешти оунівського підпілля.

Про своє перебування у Луцькій тюрмі оунівець Микола Куделя згадував: “На початку травня 1941 року Іван Скопюк відкликав мене ближче вікна у кут і почав потишнену розмову: “Друже Миколо, вас кинули у цю камеру спеціально до мене для того, щоб я пояснив вам стан справ в ОУН. Будучи обласним провідником, я все знав і був у курсі всіх подій, що відбувалися до мого арешту. Бандера, який перехопив у свої руки головний Провід, готував збройний зрив на західноукраїнських землях, що призвело б до масового знищення нашого народу. Але німці йому того не дозволили зробити. Гітлерівська розвідка увесь цей революційний запал ОУН підкорила під свої розвідувальні цілі і на даний час ОУН перетворилась всеціло на диверсантів і шпівнів на користь Гітлера. ОУН стала п'ятою колоною розвідувальних служб німців.

Над тим я довго роздумував і дійшов до висновку, що таку організацію треба розпустити. Я її організував, я її і зліквідую. Тому до вас, Миколо, моє таке прохання: що знаєте про ОУН, розкажіть слідчим органам безпеки, тим полегшите свою долю, а головне допоможете мені... Я думаю, що ви мене зрозуміли і поступите, як вимагає реальність нашого становища. Скажу, що може нам більше не доведеться побачитись, бо я увесь час у поїздках, то у Рівному, то у Львові, допомагаю органам НКВД розкривати коди, грипси, від яких у мене ключі” [326].

Та все ж Скопюк й цим не врятував собі життя. На підставі статей 54–2, 54–8, 54–11 Кримінального кодексу УРСР він був засуджений до страти і 30 липня 1941 року розстріляний у Москві [157, 176–177]. Трагічно закінчилася доля замісника обласного провідника Степана Мазурця. Він не погодився на співпрацю з НКВС. А тому після тортур 23 червня 1941 року був заколений багнетами поспіхом відступаючими перед німцями енкаведистами [11, 5].

Загалом в цей день НКВС знищив у Луцькій тюрмі понад 2 тисячі в'язнів [326], за іншими даними – 3862 [160, 56]: 194 в'язні в Ковельській тюрмі [213, 75] і 189 у Володимир-Волинській [77]. Все це значно послабило оунівське підпілля на Волині.

Та спираючись на нових членів підпілля, а також на тих, хто повертався з Німеччини, вдалося перебудувати сили і вдарити по ворогу, хоча підняти справді всенародне повстання не вдалося. Воно обмежалося лише діями самих підпільників і нейтралітетом населення.

СБ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

СБ ДО ВИНИКНЕННЯ УПА

22 червня 1941 року Німеччина напала на СРСР, що розпочало новий етап в розвитку націоналістичного підпілля. Крайовий провід на ЗУЗ, до складу якого ввійшли видатні підпільники Волині І. Клімів і А. Закоштуй, змобілізував 10 тисяч озброєних оунівців, котрі розпочали бої з відступаючими радянськими військами і каральними органами [118, 10]. Наприклад, районна боївка під керівництвом Івана Силюка та його заступника Олексія Чеснюка задовго до приходу німців захопила Ківерці. Під час штурму особливо сильні бої розгорнулися за райком партії та будинок райвідділу НКВС [248]. Проте більшість населених пунктів Волині були зайняті оунівцями без бою через поспішну евакуацію радянської влади.

З іншого боку, через швидке просування німців на схід збройні відділи ОУН не встигли оформитися у великі військові з'єднання. Тоді працівник СБ І. Равлик почав формувати з цих відділів "Українську народну міліцію" [140, 28], що мала стати основою при побудові майбутньої незалежної держави.

В райцентрах було запроваджено Бюро народної міліції [122, 165]. Чимало оунівців, особливо працівників СБ зайняли посади в українській поліції. Наприклад, Ковальчук П. (псевдо "Залісний"), крайовий провідник СБ ПЗУЗ, був комендантом Торчинської районної поліції, Кревський В. (псевдо "Трохим"), заступник шефа СБ крайового провodu, був шефом Торчинської районної поліції, Затовканюк Ф. (псевдо "Мирон"), шеф СБ Луцького надрайону, був комендантом Луцької поліції, Степанюк Д., референт СБ Ковельського району, був шуцманом Ковельської районної поліції. Чимало есбівців було в Луківському 103-му шуцманшафтбатальйоні та в охороні Ковельської залізниці [146, 59-60]. Роззброюючи невеликі підрозділи військових, енкаведистів, прикордонників і міліції, що опинилися в оточенні, вони акумулювали значну кількість зброї, боеприпасів і спорядження. Крім того, рятували населення від німецьких репресій.

Згідно з інструкцією щодо організації “Української Служби Безпеки” українським поліцейським міг бути: “...кожний український громадянин, який скінчив 20 років життя, а не перескочив 35 (старшини до 45), що служив не менш одного року при війську, або має півроку праці в Поліції чи жандармерії, має 5 клас народних, знає добре по українському читати й писати, ріст не менше 165 см вгору, тілесно здоровий, фізично й морально добре розвинений і є доброго морального заложення. До Української Поліції можуть бути прийняті тільки українці, які мають за собою чесну минувшину, не належали до більшовицької організації, як: НКВД, ВКП(б) і т.п. організацій” [123, 248].

Комендант СБ “Чорнота” згадував: “Як тільки був окупований Локачинський район, учасники ОУН вийшли з підпілля і почали формувати органи влади. “Вишневський”, він же “Охрим”, очолив Локачинську допоміжну поліцію, “Дехтяренко” – Курбан Степан зайняв посаду заступника коменданта поліції. Старостою райуправи став активний член ОУН Присяжнюк. Старостами сільських управ були призначені тільки члени ОУН [145, 358].

Тоді ж у липні 1941 року “Легенда” вимагав у німців дозволу на створення українського війська, яке повинне було бути озброєне трофейною радянською зброєю [205, 172]. Діючи енергійно, але без узгодження з німецькими чиновниками, націоналісти встановили свою владу в 187 (із 200) районах західних областей України. Вдалося створити обласні управління в Рівному і Луцьку [148, 7]. 26 червня 1941 року вермахт зайняв містечко Мацеїв, а через декілька годин прибули й оунівці. Розпочалося формування української адміністрації і поліції. Проте 28 червня поляки на чолі з колишнім війтом Дубелем утворили власну управу, яку визнали німці. У відповідь українці на чолі з Ярмоловичем вирішили провести всерайонні вибори голови управи, на яких безперечно переміг би український кандидат. Тому вже 30 червня біля церкви зібралися делегати із навколишніх сіл і обрали головою управи українця Лебедя [158, 170].

Це значною мірою відбулося завдяки підтримці українців і розчарування радянською системою більшої частини населення. 23 червня 1941 року жителі села Здомишель Заболоттівського району вчинили погром в приміщенні сільради, де порвали портрети керівників партії та радянського уряду, розбили шафу з документами і спалили їх. Місцевих активістів – голову колгоспу Микиту Хартонюка і фінагента Йосипа Денчука, селяни побили палками [273].

Прихід нової влади багато українців зустріло з надіями на покращання свого становища. Священик з села Романів на Волині записав 23 червня 1941 року у своєму щоденнику: “Радість панує поміж населенням”. А 28 червня він зазначає: “Коло церкви побачив, що весь тракт заповнений великими німецькими танками, населення обсіпає німців квітами, а німці віддячують цукерками і папіросами” [187, 270].

Підтримала прихід німців і більша частина православного духовенства. В багатьох церквах і соборах Волині відбулося урочисте богослужіння за визволення від більшовиків України. Масово освячувалися пам'ятники загиблим оунівцям. Особливо в Луцькому районі [61, 2]. У липні 1941 року в Луцьку відбулася урочиста демонстрація духовенства в честь забитих більшовиками оунівців [30, 103], під час якої присутні українці урочисто склали присягу Бандері [83, 528]. Частина священників навіть приступила до створення української адміністрації на місцях. Наприклад, священник-оунівець із села Залісся Заболоттвиського району Штуль Данило ініціював створення сільської управи та поліції [66, 123]. А священник села Угринів Горохівського району Й. Неліпович створив боївку, що зайнялася розшуком і ліквідацією місцевих радянських активістів [228]. Здавалося, що омріяна українцями незалежність вже здобута.

30 червня 1941 року в будинку львівської "Просвіти" на засіданні національних зборів був проголошений Акт відновлення незалежної Української держави. Заступник С. Бандери – Ярослав Стецько став головою уряду [293]. М. Лебеда було призначено міністром Державної безпеки [186, 45].

Але український уряд проіснував недовго. 5 липня 1941 року в Холмі німці арештували Бандеру [124, 56], а 9 липня у Львові – Стецька і частину міністрів. Усіх їх було відправлено до концтаборів, де вони перебували до середини 1944 року [249].

У вересні 1941 року німці переформували "Українську народну міліцію" в "Українську допоміжну поліцію", яка повністю мала підпорядкуватися німецькій окупаційній адміністрації [118, 10]. Тоді ж розпочалося "полювання" гестапо, СД і Абверу на оунівців та їх прибічників. Німцями було арештовано керівника підпілля Волині Ростислава Волошина (псевдо "Павленко") [195, 95]. Арешти відбулися не лише на Україні, а й на інших територіях Рейху [136, 122]. В листопаді того року (у відповідь на підготовку загальноукраїнського повстання) гестапо і СД віддали наказ арештовувати підпільників і "таємно ліквідувати як грабіжників" [133, 334]. Ці арешти не були випадковими: рано чи пізно вони повинні були відбутися. Німці охоче йшли на синхронізацію дій з оунівцями в ході військового наступу, однак на більш високому рівні до свого союзника ставилися з підозрою.

Коли німецька адміністрація розбудувала власні структури на окупованій території, вона негайно розпустила всі інші, що їх встигла створити ОУН, а інколи їх і знищувала. 30 червня 1941 року в селі Скабарівщина Горохівського району нацистами було розстріляно 6 оунівців [138, 48], які, згідно з документами, були розвідувально-диверсійною групою ОУН, що прибула після вишколу з Кракова для організації збройної боротьби. Загиблих урочисто похоронили в селі Охлопів Горохівського району [129, 125].

За сприяння німців посади в адміністрації надавали петлюрівцям, монархістам і мельниківцям, які мали менші сили й амбіції і в майбутньому б не становили загрози окупантам. В Луцьку міську управу очолив кар'єрист, росіянин Скоробогатов [153, 69].

Не покращилася і доля основного населення Волині, опори ОУН – українських селян. Фактично було збережено кологоспи і радгоспи, які перейменували на “лігеншафти”, де керівниками призначили поляків або німців. Запроваджено непомірні податки [202, 430]. Крім того, розпочалися масові облави та примусовий вивіз молоді у Німеччину. Тривало жакливе винищення в концентраційних таборах полонених червоноармійців, серед яких було багато українців. На території Волинської області німці розстріляли близько 80 тисяч військовополонених. У “панцерному” і 365-му таборах поблизу Володимира-Волинського – 52 тисячі, Ковелі – 12 тисяч і в Луцьку майже 20 тисяч червоноармійців [105, 4]. Це, звісно, не подобалося націоналістам, які в перспективі планували залучити їх у своє військо.

Водночас, починаючи з осені 1941 року, розпочалися спроби за допомогою десантованих радянських диверсантів розгорнути партизанську війну безпосередньо під керівництвом Москви [331]. Вони також намагалися залучити в свої загони колишніх червоноармійців і навіть вели переговори про перехід в більшовицьке підпілля шудманів [335]. 26 липня 1941 року на територію Волинської області було направлено “підпільний обком”, проте майже вся група з 22 організаторів-диверсантів загинула [213, 98]. Більшість радянських диверсійних загонів знищували німці. Однак в цьому напрямку окупантів повністю підтримала ОУН, розуміючи, що неможливо створити союз із більшовиками навіть у майбутньому. Так, у 1941 році в селі Облапи Ковельського району есбівцями було знищено радянський диверсійний загін [10, 1]. Подібних випадків було чимало.

Цікаво, що на Поліссі, де діяли червоні партизани, німці обережніше ставилися до оунівців і зберігали принаймні зовнішні атрибути української державності. Максим Скорупський згадував про своє перебування в цей час у Камені-Каширському: “На будинках українських установ виднів тризуб, а по боках не лише німецькі державні, а й українські пранори. Українські поліцисти носили на шапках тризуби” [335].

Адміністративно Волинь увійшла до складу рейхскомісаріату “Україна” зі столицею в Рівному. Волинська область була поділена на 6 геббітскомісаріатів: Ковельський, Камінь-Каширський, Горохівський, Володимир-Волинський, Любомльський і Луцький [124, 204]. Управління рейхскомісаріатом доручили гуляйтеру Східної Пруссії Еріку Коху, котрого в Берліні називали “другим Сталіном”. Він заявляв: “Наше завдання полягає у тому, щоб, не беручи до уваги ні почуття, ні мораль, ні майнове становище українців, вичавити з України все” [178, 135]. Отже,

нова влада для волинян принесла лише нові лихоліття. Надія на те, що німці подарують українцям власну державу, повністю зникла.

У вересні 1941 року на 1-й підпільній Конференції ОУН було вирішено вважати гітлерівську Німеччину таким же ворогом, як і більшовиків, і видано доручення вести таємну підготовку до всенародного повстання [118, 11].

Негайно розпочати відкриту збройну боротьбу з німцями керівництво ОУН вважало неможливим і недоцільним. Навіть ще влітку 1942 року ОУН писала: “Не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонових українських мас – наш шлях” [181, 50]. Головну увагу було звернено на розбудову структур і накопичення зброї. З кінця 1941 року Дмитро Клячківський (псевдо “Клим Савур”), що був призначений провідником ОУН на ПЗУЗ, енергійно приступив до відновлення і розвитку підпільних структур [118, 12]. До кінця 1941 року всі територіальні проводи мали в своєму складі референтуру СБ [122, 169].

Незважаючи на невідготовленість і втрати в ОУН, ситуація на Волині вимагала негайного антинімецького повстання. Незадоволене поведінкою німців місцеве населення почало стихійно організовувати збройні загони самооборони. Тому, щоб не втратити політичної ініціативи, оунівці поступово приступають до створення власної повстанської армії.

СТРУКТУРА СБ У ЧАСИ РОЗБУДОВИ УПА

У вересні 1942 року Головний уряд безпеки Райху (РСГА) підкреслював, що “групу Бандери треба завжди розглядати як найбільш радикальний незалежницький рух” і що саме в цьому русі “найбільше проявляється озлобленість до німців” [83, 273]. Тому репресії щодо оунівців розгорнулися з ще більшою силою. 4 грудня Львівське гестапо замордувало крайового провідника І. Климів, який доклав чимало зусиль для розвитку підпілля на Волині [140, 37]. У жовтні 1942 року за приналежність до ОУН арештовано 10 курсантів Луцького вишкільного куреня [200, 31]. Восени 1942 року СД був арештований священник, прихильник ОУН ще з польських часів, Андрощук Іван, за те, що у церкві вів націоналістичну пропаганду [19, 18]. У листопаді 1942 року в Цумані німці розстріляли 120 українських сімей, які підтримували ідеї ОУН, безпідставно звинувативши їх у зв'язках із червоними партизанами [83, 279].

Ситуація була такою, що вимагала негайного збройного виступу проти німців. Священик із села Романів Луцького району Максим Федорук згадував: “Важкі часи. Нарід чатує кожну ніч. Ніхто не спить... Ще не загоїлися рани після большевицького панування.., а тепер здається гестапо хоче довершити різанину і цілковите винищення українців...”

[124, 73]. У квітні 1942 року відбулася 2-га конференція ОУН, яка підтвердила антинімецький напрямок боротьби [310]. На ПЗУЗ було вирішено утворити мережу самооборонних кущових відділів (СКВ), що мали обороняти населення від німців, поляків і червоних партизанів. Тому фактично з літа 1942 року ОУН на Волині переходить до збройної боротьби з німцями [118, 13].)

Про це у листі до брата розповідає керівник СБ ПЗУЗ “Сіроманець”: “Повстанчу акцію на північно-західних і частково східних теренах ми мусили почати, і то не було зарано, як дехто каже, але вже і запізно. Мусили ми це зробити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З однієї сторони – почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли б ми не почали повстанської акції, то не мали б що робити. Друге: це тоді, коли ми не почали повстанської акції, німота почала масово вишищувати села. Хотіли поневолити населення до здавання контингентів (продуктів) і контингентів робочої сили в Німеччину. Отже, в тій цілі вибирали одне село в окрузі чи районі, яке нищили дощенту. Всіх людей вистрілювали, а забудування палили. У зв’язку з тим, маса людей почала втікати в ліси і блукати самотас. Почались грабежі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусили організаційно охопити тих людей в лісі. Оце дві засадчі принципи нашої повстанчої акції. Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: “Де ж той провід? Чому не дає зарядження бити німців? Тепер ми тим балакунам заткнули рота, а революцію усупільнили” [205, 181].

Вважається, що формування повстанських відділів на Волині розпочалося у жовтні 1942 року під керівництвом військового референта КП ПЗУЗ Сергія Качинського (псевдо “Остап”) [202, 430]. В листопаді того ж року на Лучинні було утворено повстанську сотню під командуванням поручника Івана Перегійняка (псевдо “Коробка”), а в околицях Колок сформовано сотню “Яреми” [118, 14]. Активну участь у цьому процесі взяла СБ. Зокрема керівники СБ: “Байда”, “Моряк”, “Чорнобиль”, “Касяя” брали участь у конференції провідників ОУН на Лимані та на Великдень 1942 року (в Рудці Козинській), що фактично сформувала головні засади розвитку повстанської боротьби на Волині [107, 18–19].

Крім того, одними з перших було розроблено документи “Організація внутрішньої безпеки”, “Безпека у командуванні армією”, “Розвідка і контррозвідка” [312], які визначили повноваження СБ в УПА і започаткували основи для формування жандармерії та військової розвідки. СБ також відігравала важливу роль в утворенні майбутньої системи зв’язку УПА [338], а також у пропагандистській роботі серед шуцманів. Через свою агентуру вона поширювала чутки, що нібито німці планують українську поліцію, як неблагонадійну, перевести у Францію і Голландію [76]. Все це прискорювало антинімецький виступ.

15 лютого 1943 року в селі Піддубцях Теремнівського району військовий референт ОУН на ПЗУЗ В. Івахів (псевдо "Сом") скликав нараду підпільного керівництва, на якій було остаточно вирішено формувати повстанські загони і розпочинати боротьбу з німцями [196, 24]. Цьому також посприяли рішення 3-ї конференції ОУН 17–21 лютого 1943 року, яка остаточно ухвалила курс на збройну боротьбу з німцями. В тексті зазначається, що український народ опинився між "молотом і ковадлом", а тому мусить боротися проти 2-х імперіалістів [213, 90].

Передбачалося утворення нової військової структури, окремої від ОУН, що отримала назву Українська повстанська армія (УПА). Її керівником було призначено "Клима Савура", а шефом штабу В. Сидора (псевдо "Шелест") [118, 14–15]. Проте дійсно масовою військовою структурою УПА стає весною 1943 року, коли за наказом ОУН 20–30 березня 1943 року шуцманшафти Луцького і Ковельського повітів зі зброєю масово переходять у підпілля [115, 94]. Повністю всім особовим складом, разом зі зброєю, до УПА перейшов 103-й Мацеївський шуцманшафт-батальйон на чолі з Іваном Климчує (псевдо "Лисий") [200, 30]. В ніч із 27 на 28 березня зі зброєю і військовим майном до УПА перейшла майже вся "гранатова" поліція Володимира-Волинського [77].

При цьому не обійшлося без сутичок. Поліцію двох постерунків села Повурин Маневицького району було арештовано і розстріляно. А в Ковелі при спробі німців роззброїти поліцію зав'язався бій, в якому було вбито 18 німців. Після цього поліція відпустила в'язнів з місцевого табору трудової повинності [92, 65] і, забравши в коменданта міста ключі від складу, захопила всю зброю та перейшла до УПА [92, 75]. Децю пізніше ці події охопили Полісся. 13 квітня 1943 року українська поліція з Ратно разом із групою козаків відійшла в ліс, перестрілявши своїх німецьких командирів і забравши зброю й амуніцію [335].

Під час цієї акції на СБ покладалися функції залучення на бік УПА людей, які ще вагалися [113, 44]. Як наслідок, лише незначна кількість українців залишилася в окупаційній поліції, що остаточно надало боротьбі антинімецького характеру. Тому фактично лише березень 1943 року можна вважати часом повноцінного виникнення УПА.

У відповідь на перехід української поліції до УПА німці посилили репресії щодо людей, котрі підтримували оунівців. Командир Мацеївської поліції наказував, що в осіб, які будуть переховувати "дезертирів міліції і шуцбатальйону", майно буде спалене, а родина розстріляна [125, 92].

Із серпня 1943 року КП ПЗУЗ переформував свій КВШ на Військовий штаб Головного командування УПА. Командиром УПА залишився провідник ОУН на ПЗУЗ "Клим Савур", а шефом штабу став Л. Ступницький [118, 17]. Починаючи з жовтня 1943 року, СБ на Волині безпосередньо підпорядковується цій структурі [135, 176]. Головним завданням військової СБ була перевірка бійців, що почали масово поповнювати

УПА, а також вербування нових кадрів і агітація серед населення проти радянських партизанів [39, 6]. Під особливою підозрою були колишні солдати й офіцери Червоної армії, серед яких було багато радянських шпигунів і просто випадкових людей, за котрими потрібно було слідкувати. Крім того, СБ здійснювала вилучення зброї в організаційного активу, її реєстрацію і розподіл між повстанцями [135, 176]. Отже, СБ мала досить суттєвий вплив на розвиток структур УПА.

Структура мережі ОУН отримала назву “запілля” (тил) і була поділена на військові округи (ВО). Територію Волинської області, а також населену українцями південно-західну частину сучасної Білорусії займав ВО “Турів” [195, 103]. Він мав у своєму складі 4 надрайони: “Кодак”, що охоплював такі райони: Ковельський, Голобський до грудня 1943 року, Головненський, Заболоттівський (“Карлик”), Камінь-Каширський (“К-К.”), Любешівський, Любомльський, Маневицький, Матіївський (“Корт”) до грудня 1943 року, Ратнівський, Турійський, Старовижівський, Шацький (“Ринок”) до грудня 1943 року. “Хортиця” – Луцький, Ківерцівський, Колківський, Острожецький, Олицький, Рожищенський, Сенкевичівський, Торчинський, Теремнівський і Цуманський райони. “Степ” – Володимир-Волинський, Берестецький, Вербський (частково), Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Озютицький, Устилузький. Із середини грудня 1943 року був утворений надрайон “Байрак”, до складу якого увійшли Голобський (“Дончан”), Любомльський (“Росток”), Матіївський і Шацький райони [135, 42]. Надрайони поділялися на райони, підрайони, кущі та станиці.

Шефом СБ ВО “Турів” і одночасно керівником розвідвідділу Крайової референтури СБ був Козяр А. (псевдо “Володимир”). Комендантом СБ надрайону “Степ” та одночасно керівником контрозвідувального відділу крайової референтури СБ при військовому штабі УПА-Північ був Присяжнюк О. (псевдо “Мітла”) [154, 188]. Керівником обласної референтури СБ був Ковальчук П. (псевдо “Залісний”) [154, 64–65]. Всі вони були досвідченими підпільниками, розуміли важливість своєї справи.

Цікаво, що структури СБ були найкраще розвинуті саме на території ВО “Турів”, так як в інших округах ПЗУЗ вони знаходилися на стадії формування. А у ВО “Тютюнник” взагалі не були сформовані [94, 1203].

Загалом структура СБ відповідала побудові ОУН. Зокрема 3–5 оунівців складали ланку, а декілька ланок – станицю, далі поділ ішов на кущі, райони, надрайони, округи, області та краї. Водночас кожен провідник ОУН мав у своєму підпорядкуванні референтуру СБ, яка складалася відповідно з бойового відділу (боївки) та агентурної мережі. Звіт про всі важливі справи кущовий СБ мав передавати районному референту, а той за естафетою – вище. Так, у звіті станичного СБ за 19 липня 1943 року повідомлялося, що за тиждень: “Стрільців УПА на нашому терені не замічено. Надалі будемо ворогів наших подавати до вас”

[3, 19]. Проте нерідко траплялося, що кущові (станичні) СБ арештовували людей і самі вели слідство, зловживаючи при цьому владою. Крім всього іншого, на них було покладено завдання перевірки новоприбулих людей, що масово приїжджали в цей час з міст [90, 311–312]. Кущові боївки СБ, як правило, призначалися з числа місцевих жителів і не перевищували 4–6 осіб. Наприклад, боївка СБ села Колодежі Сенкевичівського району мала в своєму складі 5 підпільників [42, 240].

Серед обов'язків кущового СБ було надання допомоги населенню в разі нападу ворога, організація евакуації, оборони і тощо. За спогадами Галини Коханської, після бомбардування німецькою авіацією сіл Новий Двір і Дожба Турійського району, працівник СБ “Сокіл” зібрав на два вози поранених людей і відвіз їх у військовий шпиталь на “Січ”, де їм надали допомогу [77]. Таким чином кущовий СБ опікувався справами підлеглої йому станиці або станиць.

Основною адміністративною одиницею СБ був район. Районний референт СБ сам вирішував хто в його терені ворог, і мав право “карати смертю” [90, 305–306]. До складу районної референтури СБ входили: комендант, члени боївки й слідчий [304]. На районного референта СБ покладалися функції перевірки нових членів УПА [3, 60] і організація розвідувальної діяльності [90, 307]. При цьому його дії були майже безконтрольні, й він не підлягав районному коменданту запліля [90, 305–306].

З другої половини 1943 року районні референтури СБ поділяються на політичний та кримінальний відділи, а також агентурну мережу [156, 209]. На районну референтуру СБ покладалися обов'язки брати участь у взаємодії з самообороною та місцевими повстанськими відділами обороняти українське населення від ворога. Зокрема, в травні 1943 року боївка райпровідника СБ Сергія Козяра спільно з райпровідником ОУН Якимчуком Іваном (псевдо “Човен”), станичним Савчуком Мифодієм, а також командиром боївки села Звірів Авдієвим Олексієм (псевдо “Полтавець”) – загалом 32 повстанці, відбили напад 2 рот есесівців і допоміжного загону поляків на село Піддубці Луцького району [274]. А 21 вересня 1943 року місцева боївка СБ відбила напад польсько-німецького відділу на село Ворончин надрайону “Степ” [135, 177].

Та не всі військові акції закінчувалися так вдало. 26 вересня 1943 року районна боївка СБ була оточена німецько-польсько-узбецьким відділом із 200 вояків, що приїхали забирати молодь на примусові роботи в Німеччину. При спробі німців арештувати повстанців один нападник був убитий, а інший важко поранений, після чого есівці та загін місцевої самооборони, відстрілюючись, відступили з села. Бажаючи помститися, німці спалили будинок СБ, а також забрали коней, одяг та інше майно, яке знайшли. 60 зовлених українців азіати-власовці повели на залізничну станцію Ківерці [1, 27]. Тому згідно з дорученням СБ за 27 жовтня 1943 року повстанцям заборонялося самовільно вступати

в бої з німцями [233], так як це могло б спровокувати їх каральні акції на українські села. Отже, як бачимо, районний референт СБ був досить впливовою і автономною ланкою в загальній системі.

Надрайонний референт СБ керував районними референтурами, хоча й не мав права вести особливо важливі справи в районах і навіть ознайомлюватися з ними. А з огляду на нестачу приміщень справи вирішувалися швидко і на місці. Тому звіт районного СБ надрайонному про виконання вироку був швидше формальністю. Крім того, надрайонний референт СБ мав право перевіряти хід справи лише на місці, що зазвичай фізично було неможливо. Чіткого поділу функцій надрайонного і районного референтів СБ не існувало. Тому часто надрайонна СБ займалася дрібними справами, а районна важливими [90, 305–306]. Боївка надрайонного референта СБ, як правило, не перевищувала 22 чоловіки [123, 227]. Надрайонний референт СБ як районний проводив бої з німцями. Наприклад, Матвій Свирида з боївки СБ Ковельського надрайону особисто знищив 8 німців і пошкодив бронепотяг [282]. До складу надрайонної референтури СБ входили: комендант, члени боївки і слідчі [304]. Та інколи під впливом обставин він змінювався.

Загальне керівництво здійснювала обласна референтура СБ. При тому до кінця 1943 року референтури СБ підпорядковувалися лише власному вищому керівництву, не визнаючи над собою влади “тернових” провідників ОУН [176, 521]. З вересня 1943 року СБ ВО ділилася на 2 відділи: розвідувально-інформаційний і поліцейсько-виконавчий. На чолі кожного був референт, який також мав заступника і “технічне звено” (машиністку, гінців, канцелярський персонал) [90, 419]. Поступово склалося 4 відділи СБ: 1) контррозвідувальний, 2) розвідувально-інформаційний, 3) поліцейсько-виконавчий, 4) слідчо-оперативний [123, 226], а також окремо Військово-польова жандармерія і чоти особливого призначення, про які більш детально мова піде далі. Таким чином, протягом 1943 року була сформована досить розгалужена структура СБ, яка контролювала розвиток УПА та всі сторони життя оунівського підпілля.

Тоді ж було суттєво збільшено повноваження СБ, дозволено самочинно виносити смертні вироки, а також використовувати на власний розсуд майно, здобуте в господарських акціях [135, 177]. Хоча щодо цих повноважень існували певні застереження.

Слід відмітити, що частина керівників СБ одночасно обіймали посади в УПА або ОУН. Наприклад, Ковельську окружну СБ очолював Федір Шабатура (псевдо “Щука”), який водночас був чотовим у сотні “Вовчак” (Олексія Шума). Згодом він очолював слідчий відділ СБ надрайону “Кодак”, і одночасно його боївка стає основою куреня УПА загону “Озеро” [256]. Заступником обласного референта СБ і одночасно комендантом Володимир-Волинського округу ОУН був Юрій Пасаль-

ський (псевдо “Орлик”) [154, 64–65]. Така ситуація склалася перш за все через катастрофічне невивчання досвідчених керівників у всіх ланках підпілля.

При тому СБ велику увагу приділяло внутрішній дисципліні та конспірації. В інструкції для СБ за 1943 рік сказано: “Якнайбільше конспірації. Не можна похвалитися, що немов я з СБ. Перестати говорити про СБ, а більше праці і чину. Віддавати почесь з УПА провідникам. Міняти псевда. Не пити. На випадок випиття самогону – розстріл. Скрізь і завше заходитися чемно і не вживати брутальних і пустих слів. Днями військовий однострій, нічого зверху не носити. Ніяких перепясок ані пагонів і таке інше. Якнайменше рухів вдень. Після роботи нічого нікому не говоримо і не радимося. Перед присутніми за неслідух найтяжча кара. Якнайменше робити зв’язку з домом [3, 53].

В іншій інструкції “Як має проводитися праця СБ” за 29 серпня 1943 року вказувалося: “По свому від’їзді віддали з терену голосити свому зверхнику, коли хтось з членів хоче десь віддалитись, також мусить голосити своїм зверхникам” [3, 20].

З питань конспірації СБ намагалася максимум обмежити витік інформації про свою діяльність. Тому в службовій документації афішували своє ім’я чи псевдо лише за крайньої потреби [135, 253]. Ці заходи не були зайвими, так як сама СБ мала контролювати дотримання дисципліни і конспірації в підпіллі.

Ситуація значно змінилася з наближенням Червоної армії. 18 січня 1944 року в селі Батьківці Мізоцького району (поблизу резиденції СБ в селі Млини) відбулася конференція УПА-Північ, на якій були присутні: “Леміш” – представник Центрального Проводу із заступником “Іваном”, шеф СБ “Березовський” – Михайло Арсенич, “Клим Савур” з військовим провідником “Карпевичем”, “Горбенком” – заступником з організаційних питань, “Еней” та інші. Було обговорено політичну ситуацію, що склалася. Головна надія була на сутичку між СРСР і західними державами при поділі Європи.

Михайло Арсенич у виступі сказав, що незважаючи на велику роботу СБ з ліквідації радянської агентури, вони утворили сітку: “Дай боже нам таку!”. Тому було вирішено: “Посилити боротьбу з більшовиками, а німців не чіпати, бо це справі тільки на шкоду” [116, 118–120]. Керівникам СБ було наказано замінити собі та своїм підлеглим псевда, в якій говорилося ввести нові шифри і коди, активніше будувати криївки [1, 26]. Звернено увагу до інтернаціональних легіонів і загалом усіх неблагонадійних.

15 січня 1944 року комендант СБ штабу УПА-Північ “Каруспун” видав інструкцію, в якій говорилося: “Задержати ведення агітації в ворожих середовищах (шуцмани, козаки, добровольчі відділи нацменів, воснополоненні червоноарміїці, червоні партизани, німці, мадари,

червоноармійці) за переходом на сторону УПА. Тримати їх подальше від осередків команд, зв'язків тощо. Особливу увагу звернути на перебігачів одинцем та малими групами. Всіх обов'язково передати органам СБ для перевірки" [90, 81]. Фактично з цього часу ведеться активна підготовка до боротьби з більш небезпечним ворогом, ніж німці – більшовиками.

В повстанському журналі "Ідея і чин" за 1944 рік писалося: "Німеччина, що стоїть перед катастрофою, не становить для нас загрози... Німеччина, що програє, вживаючи відомого вислову – не варта костей одного українського націоналіста. Збройна боротьба з німцями в тому стані не доцільна" [170, 278]. Як наслідок цього, для зменшення власних втрат керівники підпілля спочатку починають вести неофіційні переговори із союзниками німців.

Вже восени 1943 року за ініціативи шефа СБ М. Лебеда була укладена таємна угода з окремими командирами угорських частин, які охороняли німецькі комунікації на Волині [186, 45]. Цікаво, що переговори проходили не завжди спокійно. Інколи як вагомий аргумент повстанці використовували зброю. Референт СБ Кондрат Федір згадував, як восени 1943 року відбувалися переговори між курінним "Лайдакою" і мадярським гарнізоном в Цумані, що спочатку не бажав йти на компроміс з упівцями. Наступного дня повстанці організували напад на містечко, в якому навіть задіяли танк. В результаті мадяри втратили половину свого гарнізону (500 вояків) і потрапили в оточення.

Днем пізніше, оцінивши складність становища, вони погодилися на капітуляцію. Повстанці забрали свій підбитий танк, який мадяри вже встигли відремонтувати, 2 машини, гармати, весь запасний одяг, взуття, зброю і харчі. Мадьярам пообіцяли, що їх відведуть в Угорщину, але насправді поступили інакше. Пам'ятаючи кривду, яку вони завдавали українцям під час Першої і Другої світових воєн, повстанці відвели їх в болото на Поліссі й там покинули [325].

В кінці грудня 1943 року розвідниця СБ "Пріська" за завданням надрайонного провідника СБ "Гонти" зуміла провести переговори з литовським гарнізоном, що охороняв залізничну станцію Мацеїв. При цьому вони передали куреню УПА "Лисого" зброю, амуніцію, продовольство (в основному цукор), військове спорядження та інше, що знаходилося на складах. А взамін за допомогою повстанських зв'язкових вони пройшли через територію Білорусії до себе в Литву. Це не на жарт налякало німців, які поставили на станції посилену охорону з маляр [77].

На початку січня 1944 року в селі Комарове Колківського району "Клим Савур" провів переговори з командуванням мадярських частин по охороні тилу [122, 277]. Характерно, що більшість цих домовленостей були підписані в період активної боротьби з нацизмом. Проте вже починаючи з 1944 року, можна констатувати проведення таємних

переговорів з німцями. При цьому спочатку вони відбувалися без дозволу вищого керівництва, тому не обійшлося без жертв. Як наприклад, арешт і розстріл СБ коменданта “Січі” “Сосенка” [28, 11].

Та з часом через логічну необхідність неофіційні переговори почали проводитися і вищим керівництвом. Зокрема, 13 січня 1944 року командир УПА “Ворон” разом із представниками Любешівського районного проводу Дем’яненком і Романюком та 12 місцевими загонами самооборони сіл – Озерце, Плево, Полиці та ін, а також із представником окружного проводу ОУН Устимом Кузьменком провели переговори з комендантом німецького гарнізону Каменя-Каширського штурбанфюрером СС фон Альвенслебенем про здачу містечка УПА.

Німці розуміли безперспективність там свого перебування та неможливість контролю навколишніх територій і намагалися якнайшвидше перебазуватися в Ковель. За свій безпечний перехід вони обіцяли залишити майже все майно військового гарнізону [131, 161]. Тому, коли 14 січня 1944 року за таємною угодою з Каменя-Каширського повністю евакуювався німецький гарнізон, через годину в місто вступило близько тисячі повстанців [92, 125], що розпочали активну підготовку по обороні міста від загонів червоних партизанів [131, 161]. Переговори проводили й найвищі керівники підпілля. 26 січня 1944 року в селі Скреготівка Цуманського району “Клим Савур” провів переговори з полковником СС Шифельдом. Повстанці повинні були надавати німцям інформацію про Червону армію, а також спільно вести боротьбу з червоними партизанами. А німці за це пообіцяли передати в УПА 80 автоматів, 132 чеські гвинтівки, 20 польових і 10 зенітних гармат, 500 радянських автоматів, 10 тисяч гранат і 250 тисяч патронів [334].

Хоча фактично повстанці отримали лише легку стрілецьку зброю і набої, проте переговори продовжувалися. В березні–травні 1944 році І. Гриньох (псевдо “Герасимовський”) таємно зустрівся з представниками вермахту і СД. Німці повинні були звільнити арештованих повстанців, а також надати зброю, боеприпаси, військову амуніцію, медикаменти [199, 236]. Та на практиці жодна зі сторін свої зобов’язання не виконувала.

В подібних переговорах інколи брали участь і місцеві референти СБ. Зокрема, шеф німецької військової розвідки в Холмі, а також командуючий Українським легіоном самооборони (УЛС) полковник Петро Дяченко [166, 25] досить довгий час співпрацював з КП СБ, а згодом з керівником відділу зовнішніх зв’язків Романом Петренком (псевдо “Омелько”). Тому після таємного відвідування “Січі” П. Дяченко було домовлено без відома німців передати частину зброї УПА.

Незабаром Дяченко з невеликою охороною доставив стрілецьку зброю в Мацеївський ліс, де передав її сотенному “Крилатому”, який негайно відвіз її в село Полапи Ковельського району. При цьому тра-

пився неприємний випадок. Коли Дяченко повертався, його охорону прийняли за німців і розброїли повстанці з відділу того ж “Крилатого” [88, 215]. Тому другий етап отримання зброї проходив уже під керівництвом заступника шефа СБ Ковельського окружного проводу “Ворона”, який разом із заступником “Лисого” під псевдом “Яструб” у селі Сокіл Головнянського району отримав від німців 25 кулеметів, 15 автоматів ППШ і 110 гвинтівок [329].

Відступаючи на захід, німці віддавали зброю будь-якому ворогу радянської влади. Оунівці вирішили скористатися ситуацією, хоча своїх переговорів не афішували. Німці перекидали через лінію фронту спеціальних інструкторів для організацій підпільної боротьби (переважно офіцерів Абверу і гестапо). Проте з політичних міркувань оунівці від їх послуг змушені були відмовитися. До січня 1947 року СБ таємно ліквідувала тих німецьких диверсантів, які залишилися, щоб не компрометувати свій рух [122, 274]. В оунівському документі “Проблеми нашого визволення” вказувалося на необхідність “звуження нашої боротьби проти імперіалістів, а саме до боротьби тільки проти СССР” [314].

Головна ставка була зроблена на майбутню війну між Заходом і Радянським союзом, тому в тилу Червоної армії, щоб сповільнити її наступ і дати “союзникам” захопити більше території, ОУН було проведено диверсійні операції. Наприклад, оунівці Федір Гесь і Василь Харчук за завданням керівництва підривали шосейні дороги і перерізали телефонні дроти на території Берестечківського району [33, 7]. На Ковельській залізниці протягом серпня–грудня 1944 року оунівцями було підірвано 11 потягів, 7 мостів, частково знищено станційні споруди і телеграфні лінії [122, 213]. Існували навіть цілі бої повстанців із червоноармійцями. Але вони швидше були випадковими, так як оунівці намагалися їх уникати.

Іншим важливим напрямком підготовки підпілля до боротьби в нових умовах, було закладення таємних складів із продовольством, одягом і зброєю. При цьому важливу роль відігравала СБ. Знаючи, що ворог перш за все нанесе удар по матеріальних ресурсах підпілля, за наказом коменданта СБ “Шворного” від 27 жовтня 1944 року, в кожному районі в лісах повинні мали бути створені таємні продовольчі склади, куди негайно потрібно було завести якнайбільше картоплі, жиру, м’яса, вівса і жита [94, 705]. В інструкції СБ за 1943 рік наказулося: “Пропагувати людям про назначення бараків і криївок, ховати збіжжя, одіж і інше” [3, 53]. Особливу увагу при проведенні цієї роботи звертали на конспірацію, що допомогло в майбутньому, значну частину їх, врятувати від розгрому.

Також в цей час СБ активно веде підготовку до переходу лінії фронту. Одні підпільники переховувалися в криївках, інші розходилися по домівках, зберігаючи зброю, як Старовижівська боївка СБ “Олега” [70, 107]. А деякі переходили фронт невеликими групами, видаючи себе за

червоних партизанів. Наприклад, СБ краю “Крим-Кавказ” розділилося на дві групи. Одна з них на чолі з референтом СБ “Вороном” разом з куренем “Лисого” направлялася в околиці Пинська, а інша на чолі з референтом СБ “Гонтою” разом із сотнею “Кубіка” – в Карпати. На випадок втрати зв’язку відділи повинні були покласти у задалегідь підготовлені “мертві точки” (наприклад, у селі Біличах і в Лукові) грипси, в яких вказувалися місця їх перебування після повернення [77].

Та все ж багатьом з цих груп не вдалося врятуватися. Їх доля була трагічною. В політичному нарисі “Дубового” повідомлялося, що під час переходу лінії фронту на території ВО “Турів” підпілля втратило до 50 % повстанців [94, 1209]. Зокрема, розвідниця Уляна Погінець (псевдо “Пріся”) разом з куренем “Лисого” із села Миляновичі мали йти в Пінські болота. Однак сусідні села раптово зайняли радянські війська, а зв’язківці разом з багатьма іншими підпільниками загинули в перестрілці з відділом СМЕРШу. Проте Уляні одній з небагатьох вдалося вирватися з оточення в ліс поблизу села Дубове, де вона загинула восени 1945 року під час облави НКВС [243], що значною мірою було зумовлено стабілізацією фронту в березні-квітні 1944 року на території Волинської області.

Таким чином, за порівняно короткий час із малочисельних відділів безпеки ОУН вдалося сформувати потужну структуру СБ, вплив і повноваження якої постійно зростали.

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ

З початком радянсько-німецької війни підготовка співробітників СБ продовжувалася. В цей час простежується чітка особливість при проведенні вишколів. Вони переносяться на територію Волині і орієнтуються на можливості місцевого підпілля і на умови, що надає їм війна. В кінці червня 1941 року при відступі Червоної армії будівлю НКВС, що знаходилася поблизу Свято-Троїцького собору в Луцьку, було пошкоджено вибухом [326]. Оунівці, користуючись відсутністю влади в місті, негайно відправили туди відділ СБ, що захопив архіви обласного та деяких районних відділів НКВС, а також підрозділу закордонної розвідки, де містилася інформація про відносини між обома гілками ОУН [122, 163–164]. Як зазначає С. Мудрик-Мечник захоплені під час цієї операції матеріали використовувала СБ під час “вишколів” [150, 380]. І дійсно, навіть частина термінології СБ була запозичена в радянських спецслужб.

Після проголошення 5 липня 1941 року у Львові Українського державного Правління Міністерство військових справ на чолі з В. Петрівим видало наказ негайно створювати військові школи для старшин майбутньої української армії [118, 10]. В липні 1941 року в Луцьку зусиллями Тимчасової української адміністрації на чолі з головою обласної

управи Андрієм Марченком вдалося створити відділ спецпризначення ім. Є. Коновальця на чолі з керівником похідної групи ОУН “Північ” поручником Матвієм Мелашко (псевдо “Вірний”) [129, 114]. Згодом його перейменували в “Господарчу школу”, що діяла на правах народної міліції в будівлі військового госпіталю в передмісті Луцька на Красному.

Серед викладачів були такі видатні люди, як професор Богуславський – колишній посол польського Сейму, сотник Швидун – командир бронепотягу УНР “Вільна Україна” [200, 29–30]; полковник Жупинас – підполковник Російської царської армії, командир 2-го полку Окремої кінної дивізії в Зимовому поході [70, 45]. Питання набору курсантів було доручено есбісту Віталію Рафальському (псевдо “Дід”) [200, 29–30]. У школі навчалось близько 600 чоловік молоді 18–24 років, які були одягнуті в польську військову форму, за що місцеве населення називало їх “зеленими” [92, 75]. Ця школа була під повним контролем ОУН, що непокоїло німців.

Тому у вересні 1941 року німці розформували Господарчу школу, а на її основі створили Сільськогосподарську школу в будівлі Луцького державного учительського інституту. Її очолював німецький майор Кайзера. Українським же командиром був Олександр Косаревич (псевдо “Корнієнко”), що в майбутньому очолить ВПЖ. Ситуація в школі була напруженою. Німці постійно втручалися у справи курсантів і не довіряли їм, інколи німецькі викладачі відверто показували зневагу і ворожість до українців. Постійно поширювалися чутки про розформування школи, взаємовідносини були на межі зриву.

Тому, виконуючи наказ керівництва ОУН, 20 березня 1943 року, захопивши із собою зброю, одяг, харчі, різне майно, вишкільний курінь повністю був виведений з Луцька [200, 30–32]. На його основі виник курінь УПА “Рубашенка” [129, 114] і курінь “Лисого” [77]. Отже, як наслідок підпілля отримало сотні вишколених бійців, що стали основою УПА і поповнили структури СБ.

Існували подібні, але дещо менші школи в селах Лаврові та Пличанові Волинської області [92, 75], а також у Ковелі [200, 30–32], більшість курсантів яких також перейшли в підпілля. Використовуючи своє становище в німецькій адміністрації, СБ направляла своїх працівників у абвер, СД, гестапо, поліцію, де вони проходили навчання в німецьких розвідувально-диверсійних спецшколах, а при нагоді могли в будь-який момент перейти в підпілля.

Спецшколи для підпілля діяли при найрізноманітніших установах. Наприклад, за сприяння єпископа УАПЦ Полікарпа в 1942 році в Луцьку при духовній семінарії [132, 123], частина курсантів з яких поповнила СБ. Зокрема, підпільник “Ватра”, що став керівником боївки СБ [145, 121]. Однак ці вишколи були короткотривалими, так як їх швидко розконспірували і ліквідували німці. Основою підготовки праців-

ників СБ був їхній власний життєвий досвід, а вишкіл, як правило, лише його доповнював.

Спеціальні знання вони набували на короткотермінових курсах, що їх організувала СБ, які були від десятиденних до 3-х тижнів. Проводили їх перші особи з референтур СБ. При цьому навчання мало на меті не лише ознайомлення з основами агентурної роботи, а й подекуди активізацію боротьби з ворожими агентами [209, 14]. До курсантів СБ висувалися досить високі вимоги. Наприклад, на вишколі контррозвідників СБ “Січ-93”, що проходили на Волині восени 1942 року, було відраховано половину слухачів [122, 227]. На території Берестейщини протягом вересня 1943 року на подібних курсах було вишколено лише 32 стрільці СБ, тобто відбирали найздібніших підпільників [135, 177].

Програма занять була двох рівнів: 1) від рядових працівників до районного референта включно і 2) для вищих посадовців. Вивчалися історія створення і діяльності НКВС, агентурна діяльність, як проводиться слідство і як воно контролюється. На курсах тренувалися у розкритті уявного чи реального ворожого агента. Також було створено багато навчально-методичної літератури з агентурної праці і особливо слідчої роботи. Серед таких підручників – “Студійно-інформаційний матеріал про більшовицькі органи поліції”, “Агентура НКВД у дії”, “Як поборює НКВД і НКГБ так звану контрреволюцію в СРСР” та інші [209, 14].

Цікаво, що на вишколах СБ особливу увагу приділяли ідеологічному навчанню співробітників. Зокрема, окремими темами були: “Політичне положення світу”, “Місце України в світі” та інше [135, 177]. Велику увагу надавалося конспірації, яка стосувалася навіть поінформованості викладачів. Д. Шумук так охарактеризував спецвишкіл районних референтів СБ, що проходив улітку 1943 року поблизу села Мочулки Турійського району: “П’ять невідомих нам інструкторів читали їм спецлекції, на які нас не допускали й близько. Ми лише у визначені нам години приходили читати свої лекції суспільно-політичного й гуманітарного змісту” [115, 142–143]. При цьому освіта не закінчувалася лише спецкурсами. В інструкції для СБ за 1943 рік сказано: “Не лайдикувати, а якнайбільше вчитися” [3, 53]. Тобто, самоосвіта повинна була продовжуватися постійно.

Підготовку проходили навіть розвідниці СБ. Як, наприклад, “Грізна” з куреня “Рубашенка”. Ось як це відбувалося:

– Шановна подруго! За рекомендацією референтури СБ ми вирішили направити тебе на вишкіл розвідників. Рішення за тобою.

– Друже курінний! Я склала присягу боротися за волю України. Куди пошлете, я готова виконувати наказ!

У позавечірній час “Грізна” була вже за Колками. Минали хутори, перехрестя, їхали полями й лісовими шляхами у село Кукуріки Ковельського району. Там готували військових розвідників”. На вишколі пе-

реважали жінки. Керівником цього вишколу був “Хміль”, родом з Галичини [107, 87]. Подібний вишкіл для районних розвідниць СБ краю “Крим–Кавказ” проводився в селі Стара Гута. На ньому були присутніми 13 курсанток з Турійського, Мацеївського, Любомльського, Голованьського, Шацького, Заболоттівського, Ратнівського, Седлищанського, Ковельського, Камінь-Каширського, Маневицького, Голобського районів та з міста Ковель. Курси тривали 10 днів, а викладачами були їхні безпосередні керівники – головна розвідниця “Саня” і надрайонний референт СБ “Гонта”. Через обмеженість у часі основну увагу вони звернули на шифрування і конспірацію [77]. Після проходження вишколів їх відправляли на керівні посади у розвідці. В інших відділах СБ жінок було мало.

Слід зазначити, що розвідувальні курси були обов’язкові на всіх старшинських вишколах УПА. В школі “Лісових чортів” у 1943 році на розвідку було відведено 14 годин. На курс “Загальні зауваження: революційна пильність та конспірація” – 4 години, “Поборювання шпionажу та диверсій” – 4 години, “Організація закордонних розвідувальних осередків” – 4 години, “ВПЖ” – 1 година, “Польові суди” – 1 година [204, 102]. Ці курси викладав колишній полковник УНР Іван Литвиненко (псевдо “Євшан”) [231]. Чимало із старшин, що пройшли такий вишкіл, були направлені в СБ.

Командир УПА-Північ “Панас Мосур” 26 листопада 1943 року видав наказ, за яким до СБ приймали: “...членів ОУН, симпатиків і крапчих, свідоміших, морально сильних громадян найкращих одиниць, які ще не заангажовані в поважній революційній роботі... для сильного морального скріплення, щоб вдержатися, рости і перемогти” [90, 43]. А “Клим Савур” 30 жовтня 1943 року наказував командирам груп і комендантам ВО: “Якщо органи СБ потребуватимуть людей озброєних до боївок – виділити” [90, 39]. Тобто СБ фактично використовувала вишколи, які проводила УПА, вербуючи звітці поповнення в свої структури.

Особливо посилилася підготовка співробітників напередодні приходу Червоної армії. В інструкції для керівників СБ зазначалося: “Вчитися і самому вчити своїх людей. Провести вишкіл для керівників боївок і замістників СБ” [1, 47]. Збереглася програма проведення таких вишколів працівників СБ. Вона складалася з 5-ти розділів. На 1-й “Загальні відомості” передбачалося 5 годин, де вивчалася розбудова СБ під час німецької окупації, а також побудова органів НКВС, зокрема статистичний, оперативний, слідчий і спецвідділ.

Другий розділ “Агентура НКВС на протиукраїнському відтинкові” передбачав 13 годин. Вивчалася боротьба з національно-визвольним рухом на Україні (СВУ, СУМ, УВО); методи ДПУ в 1932–1933 роках; створення радянської агентурної сітки в 1939–1941 роках; розширення її дій, вертикальна і горизонтальна побудова, способи контакту агентури з органами НКВС.

3-й розділ “Слідча служба” також передбачав 15 годин. Розглядалися складові частини цього процесу: збір компрометуючих матеріалів, арешти, обшуки і допити. Велику увагу приділяли психологічній підготовці до слідства, демаскуванню енкаведистської агентури.

Четвертий розділ “Оформлення справ” передбачав 10 годин. Під час чого ознайомлювалися з оформленням документації в НКВС, складанням протоколів в умовах підпілля, вивчалися загальні вимоги при їх оформленні і проводився аналіз окремих їх видів.

5-й розділ “Показове переслухання” також передбачав 10 годин [123, 404–409]. Отже, загалом вишколи тривали 53–55 годин. Зокрема, на острові Світязького озера напередодні приходу радянської влади діяли спецкурси диверсантів і розвідників, які мали перечекаати там перехід фронту, але були виявлені і знищені червоними партизанами [260]. Така ж доля чекала й на інші вишколи, які фактично були знищені рейдами червоних партизанів або військовими частинами.

Та все ж була сформована сама система проведення спецвишколів, яка повністю забезпечувалася ресурсами самого підпілля. Цей цінний досвід дозволить у важких умовах у майбутньому відновити і продовжити підготовку співробітників СБ.

РОЗВІДУВАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІДДІЛ

Одним з основних напрямків роботи СБ було проведення розвідки. Тому вже у вересні 1943 року був утворений розвідувально-інформаційний відділ [90, 420–421]. Для нього одразу ж 9 вересня 1943 року було розроблено інструкцію для порядку проведення розвідки СБ у районах і надрайонах [135, 64]. З осені 1943 року його керівником при штабі ВО “Турів” було призначено А. Козяра (псевдо “Володимир”) [97, 5–13], який, будучи талановитим організатором, зумів побудувати найбільш розгалужену структуру в СБ.

Майже в той самий час формується військова розвідка УПА при штабі ВО “Турів”, хоча фактично її функції до кінця 1943 року виконувала СБ [28, 73]. Та й після організаційного оформлення військової розвідки вона продовжувала взаємодіяти з СБ. А на практиці перетворилася на один з її відділів. Наприклад, керівниця військової розвідки Галина Коханська (псевдо “Орися”) з Володимира-Волинського довгий час працювала в СБ. Тому навіть на новій посаді керівниці військової розвідки вона продовжувала надсилати “звіти” своєму колишньому керівнику – референту СБ “Залісному” [77]. Особливо тісна взаємодія між двома розвідками відбувалася під час проведення військових операцій.

Референт розвідки СБ одночасно був керівником “справового звена” СБ. До складу районної та надрайонної розвідки СБ включно до керівника відділу залучали жінок. Також велика увага була звернена на юнацтво, це було характерною особливістю цього відділу. Основою

розвідки СБ була розгалужена сітка інформаторів, що розповсюджувалася включно до станиць. При тому особливу увагу звертали на міські та сільські управи, кооперативи, школи, церкви, відділи УПА, шпиталі [123, 232–233]. Наприклад, інформатор СБ “Яблуна” надала детальний звіт про дії німецько-польського відділу в селі за три дні з 7 по 10 січня 1944 року, кількість вояків, озброєння, дії ворога та інше [3, 57]. Це дозволяло оцінити ситуацію і організувати опір.

Завданням районного розвідницько-інформаційного відділу було збирання ворожої агітації як німецької, так і радянської та надсилання її разом із звітами керівництву [123, 234].

Референт СБ надрайону зі звітів відбирав матеріали про осіб, щодо яких потрібно було провести слідство, і передавав їх поліцейсько-виконавчому відділу. Раз на тиждень надрайонний розвідчо-інформаційний відділ СБ надсилав звіт до відділу ВО [90, 420–421]. Про необхідність такої вертикалі звітів сказано в інструкції СБ 1943 року: “Безучинно не сидіти на місці. Посилити розвідку. На кожному кроці розвідувати і подавати” [3, 53] “...Розвідчиком розвідчо-інформаційного відділу мусить бути кожен член ОУН-Р” [123, 232]. Тому, що саме на основі звітів нижчих ланок розвідки базувалася робота всієї системи.

Залежно від терміну дії діяльність розвідвідділу СБ поділялася на дрібну та глибоку розвідку.

Дрібна розвідка була розрахована на короткий проміжок часу, займалася виключно збором інформації про чисельність ворога та проводилася, як правило, місцевим райапаратом СБ або розвідбівкою УПА із залученням місцевого населення. Основним завданням цього відділу було за невеликий проміжок часу зібрати якнайбільше цінного інформаційного матеріалу та підготувати терен до глибокої розвідки.

Характерним є приклад, коли СБ відправила на базар Володимира-Волинського 4-х юнаків на чолі з Дмитром Кригером із села Блаженик Турійського району. Їх завданням був збір інформації та підготовка до глибокої розвідки. “Побазарювавши”, вони пішли в німецьку комендатуру, в якій перекладачем працював дядько Кригера. Їм дозволили зустрітися в приміщенні комендатури, що дало можливість не лише зібрати цінну інформацію, а й завербувати до співпраці нового агента [302].

Дрібна розвідка проводилася ще задовго до організаційного оформлення відділу. Влітку 1942 року розвідниця “Орися” отримала від референтів СБ “Залісного” і “Зимного” ряд завдань. Зокрема, розвідати про особовий склад поліції у Володимирі-Волинському, їх озброєння, кількість, озброєння німецького гарнізону та жандармів, їх дислокацію, характеристики осіб, працюють у німецькій адміністрації, про дії мельниківців, залучити до роботи на підпілля “гранатову” поліцію, що охороняла бензосклади залізничного депо та складалася з українців-галичан [77]. Тобто розвідник не лише споглядав події, а й отримував

доволі широке коло складних завдань. Інколи при проведенні дрібної розвідки СБ використовувала й різноманітні спецоперації, що передбачали взаємодію усіх її структур. Наприклад, восени 1943 року після проведеної розвідки есбісти викрали із ресторану у Володимирі-Волинському двох високопоставлених німецьких офіцерів та запропонували обмін на ув'язнених підпільників, який успішно відбувся неподалік села Острівок цього ж району [302].

Слід відмітити, що подібні спецоперації, як правило, проходили з залученням довготривалих агентів, тобто при взаємодії дрібної та глибокої розвідки. Характерною є операція по визволенню з полону коменданта "Сосенка" і курінного "Лисого" розвідницею СБ "Грізною".

Вони були поранені в перестрілці з німцями і знаходилися в лікарні Білобрама в Луцьку. Навмисне впавши і поранивши ногу на вулиці Дубнівській навпроти гестапо, "Грізна" потрапила за допомогою німців у лікарню, з якої санітари (агенти СБ) винесли полонених підпільників на задалегідь приготовлений віз. А потім за допомогою "Грізної" без перешкод проїхали повз гестапо. На провулку біля Підгаєцької школи інший віз із розвідниками, переодягнутими в шуцманів, забрав врятованих командирів і відвіз у село Крупа [107, 85].

Подібна операція по врятуванню з полону колишнього коменданта поліції Федора П. була проведена розвідницею СБ "Орисею". Він хворів тифом, а тому перебував у лікарні в Іваничах. Серйозної охорони через важкий стан арештованого німці не призначили, лише наказали лікарю повідомити, якщо йому стане краще. Коли цей момент наступив, медсестра (агентка СБ) проінформувала про це референта СБ "Сокола", який, не вагаючись, разом із розвідницею "Орисею" негайно поїхали в лікарню і на велосипедах вивезли в'язня.

Цікавим є той факт, що поліцай, котрий повинен був охороняти Федора П., не заперечував щодо його втечі. Лише попросив прив'язати його до стільця, щоб уникнути відповідальності перед німцями [77]. Користуючись ненадійною охороною чи сприятливими обставинами, подібних операцій було проведено багато.

Проте не завжди вони були вдалими. Провалом закінчився замах на геббітс-комісара підпільників Антона Вовчака і Олександра Кротюка з боївки СБ "Леніна". Їх арештували. Звільнити їх не вдалося через те, що розвідники знаходилися в підвалах гестапо, де німці поставили перевірену есесівську охорону. Згодом їх було розстріляно і викинуто в нудник. І лише коли батько А. Вовчка повернувся із Сибіру, знайшов, де лежали трупи, і похоронив їх [107, 70–71]. Так трагічно закінчувалася доля багатьох розвідників, які потрапляли в полон.

Підвідділ глибокої розвідки мав на меті проникнення у найрізноманітніші структури ворога та був розрахований на дію своїх агентів протягом тривалого проміжку часу. Зокрема, Когута Олександра (оу-

нівця з 1931 року) після звільнення з Луцької тюрми німцями в червні 1941 року за сприяння націоналістів було призначено комендантом окружної поліції Луцька, а з 1942 року замісником керівника кримінальної поліції Бреста [38, 18].

Особливо багато цінних агентів було в окупаційній адміністрації. Наприклад, розвідником референта СБ “Сосни” був десятник німецької адміністрації [258]. А розвідницею референта СБ “Залісного” була працівниця районної управи у Володимирі-Волинському, що постачала в підпілля чисті бланки й документи. Саме завдяки їй бійці “зеленого” спецвідділу поліції, які охороняли німецький склад трофейної радянської зброї на північній околиці Володимира-Волинського, таємно постачали в підпілля зброю – пістолети, гранати, набої, гвинтівки, кулемети, ракетниці. Так тривало більше півроку, доки німці не замінили охорону [77]. Агентура СБ була фактично в кожній німецькій установі, що надавало розвідці широкі можливості і робило її роль провідною в боротьбі повстанців з нацизмом.

Саме завдяки даним глибокої розвідки в травні 1943 року відділ УПА “Помста Полісся” організував на шосе Ковель–Брест засідку і розгромив автоколону, в якій перебували високопоставлені німецькі чиновники [249]. У газеті “Інформатор” за червень 1943 року детально описується цей бій: “Командир загону “Вовчак” зібрав старшин і доповів їм, що згідно з одержаною інформацією, зі сторони Берестя в напрямку Ковеля рухається автоколона, в одній з автомашин якої їде наближений соратник Гітлера, начальник штабу СА, обергруппенфюрер Віктор Люце. Було дано наказ сотенним “Кубіку” і “Крилатому” негайно організувати засідку неподалік села Кортеліси. Попереду їхали мотоцикли, а за ними кортеж легкових та вантажних авто в кількості 18 одиниць. Розпочався бій. Німці билися завзято. Повстанці, побачивши, що Люце впав поцілений в голову, відступили. Німці їх не переслідували. В засідці, крім Люце, загинуло ще четверо високих гестапівських офіцерів” [129, 96]. Щоб замовчати свій провал, німці в офіційному документі заявили, що Люце загинув у автокатастрофі [140, 54]. Всі ці обставини змусили німців серйозно поставитися до боротьби з повстанцями.

Для цього в червні 1943 року у Володимирі-Волинському був створений спецштаб “Банденбекемпфунг” під командуванням штурмбанфюрера СС Плятге. СБ відразу ж залучила до справи своїх агентів на чолі з майором німецької військової розвідки Павлом Калиновським (колишнім полковником армії УНР). У результаті всі дії німців виявились неефективними, будь-які накази і плани негайно ставали відомі керівництву УПА [249]. Повторний провал серйозно схвилював німецьку військову адміністрацію, а тому після відвідування України Альфредом Розенбергом з Білорусії на Волинь був направлений спеціаліст по “боротьбі з бандформуваннями” генерал поліції, опергруппенфюрера

СС Фон дем Бах (Еріх Залевський – поляк, українофоб, керував придушенням Варшавського повстання) [150, 73].

Лише у Волинській області додатково було утворено три оперативні бази: в Любомлі, Володимирі-Волинському та Горохові [156, 209]. В ніч з 15 на 16 липня 1943 року в Луцьку Бахом було арештовано 160 представників української інтелігенції [83, 237] і спалено декілька українських сіл [201]. Загальна кількість військ, яка призначалася для проведення операції становила понад 10 тисяч німецьких жандармів та польських поліцаїв, 10 механізованих батальйонів, національні охоронні підрозділи, 27 літаків, 50 одиниць бронетехніки, 5 бронепоездів, артилерія.

Проте, як і попереднього разу, завдяки агентам СБ операція не дала очікуваного результату. Керівництво УПА заделегідь знало терміни та напрямки ударів, місця дислокації та кількість ворожих військ, а тому відбувалися лише незначні сутички, в яких повстанці втратили убитими 1237 вояків і понад 5 тисяч місцевого цивільного населення, а німці та їх союзники понад 3 тисячі вбитими та пораненими [156, 209].

Комісар округи Луцьк заявив: “ Майже всі державні господарства перебувають в руках банд. Залізничі підривають, по шляхах можна їздити лише конвоєм. Наші сили не можуть взяти верх над бандами. Тому і населення більше з нами не співпрацює” [190, 67]. Надалі німці відмовилися від проведення широкомасштабних антиповстанських акцій, обмежуючись лише каральними акціями на окремі села.

Проте й у цих випадках СБ використовувала свою агентуру. Перед самим Різдвом 1944 року надрайонний референт СБ “Гонта” отримав від розвідника в Ковелі секретні документи СД, в яких йшлося про плани каральних акцій на українські села, котрі підтримували повстанців. А також повідомлялося, що в Ковель прибув загін СС в кількості 3,5 тисячі осіб [77]. Це дозволило організувати оборону населення або в інших випадках його попереджувати.

Досить часто агентів СБ залучали до визволення повстанців із німецьких тюрем. Наприклад, арештований німцями у 1942 році в Луцьку обласний референт ОУН А. Закоштуй був визволений з тюрми за допомогою агентів у німецькій адміністрації [195, 99]. Також показовою є спецоперація референта СБ “Сокола” по визволенню з тюрми Володимира-Волинського ув’язненого німцями “Ворона”.

Через ключника (агента СБ) розвідниця СБ “Орися” мала передати для втечі пістолет, напильник і простирадла, з яких можна було скрутити шнур. А інший агент мав замінити набір в охорони, насипавши туди замість пороху пісок. Також в момент втечі він повинен був перерізати телефонний провід. Але до в’язниці завезли групу німецьких дезертирів СД і значно посилили охорону. Тому план втечі довелося змінити.

Знову ж таки через агента СБ секретаря німецької поліції “Наливайка” вдалося отримати дозвіл на переведення “Ворона” на роботу за межами тюрми, в колишне єврейське гетто, де арештантів охороняло

лише 2 поліцаї. В зазначений момент “Ворон” разом із поліцаєм, що його охороняв, утекли з гетто на заздалегідь залишених там велосипедах [77]. Подібні операції вирізнялися детально продуманим планом з використанням навіть диверсійних методів.

Ефективно працювала агентура СБ в гестапо. Зокрема, багато цінної інформації було передано СБ перекладачкою ковельського гестапо. Щомісяця в селі Обляни вона зустрічалася з чотвим Йосипом Тюбаєм (псевдо “Дубовий”), якому й передавала розвіддані [292]. Під час каральної акції німців на село Піддубці Луцького району в травні 1943 року Степан Качинський, що працював у СС, видав бойовикам СБ довідки поліцаїв-вартових [274]. На зв'язок із повстанським керівництвом в Степань і Дерезно таємно приїжджав працівник Рівненського СД Сагаль Василь, який повідомляв підпільників про плани німців [70, 3]. Агент СБ Василь Барановський, котрий працював у німецькій розвідці у Володимирі-Волинському, таємно постачав підпільникам радянську трофейну стрілецьку зброю з німецьких складів. Саме завдяки його зусиллям було озброєно кущові загони самооборони та теренову сотню УПА під командуванням Кліма Міркова і Андрія Шевчука [75]. Подібних випадків було чимало.

Цікаво, що агентура СБ діяла навіть серед духівництва. До нашого часу зберігся документ від 6 серпня 1943 року священника села Мичин Камінь-Каширського району Доложка Василя Степановича, в якому він зобов'язувався щотижня “доносити всі події”, що відбувалися в парафії та шкодитимуть “праці УПА і ОУН”. При цьому написав розписку: “Коли порушу цей ангаж (вербовку), добровільно підлягатиму кари смерті wraz з родиною і конфіскації мого майна” [135, 177].

Своїх довготривалих агентів СБ мала в формуваннях АК і польської поліції [99, 103]. Хоча, очевидно в цій ділянці вона дещо відставала від німців і більшовиків.

Завданням розвідки СБ також був збір свідчень про іноземні частини у ворожій армії, їх боєздатність і можливість залучення в повстанські відділи. 2 листопада 1943 року штаб УПА-Північ видав наказ: “Доручити розвідці, а також організаційній сітці СБ якнайскоріше подати до політичного осередку поневолених народів Східної Європи і Азії дані про місце розміщення на теренах України різних національних частин, що є в німецькій армії” [90, 78]. Та з наближенням фронту ситуація почала докорінно змінюватися.

Головну увагу було звернено на вербування довготривалих агентів в більшовицькому середовищі. Наприклад, Тамара Карагіна, уродженка міста Кемерово, яку направили на Волинь вчителювати, сприйняла націоналістичні ідеї та погодилася бути повстанською розвідницею. Вона отримала завдання влитися в один із радянських партизанських загонів, а з приходом Червоної армії залишатися проживати на Волині, продовжуючи агентурну працю [97, 70]. Чимало розвідників СБ було

в загонах червоних партизанів. Згідно лише з одним звітом з'єднання О. Федорова за 21 липня 1944 року, партизанами було виявлено та розстріляно 129 "зрадників", третина яких були "націоналістичними розвідниками". Уцілому ж контррозвідка цього з'єднання ліквідувала 170 "націоналістів-шпигунів" [312]. Навіть враховуючи, що ці дані перебільшені, кількість агентів СБ вражає.

Щодо дрібної розвідки, то перед приходом радянських військ в інструкції СБ радилося її посилити в містах та на залізницях і шляхах, а також залучити до розвідки зв'язкових [1, 26]. Все це робилося тому, що потрібно було стежити за рухом військових частин, і таким чином уникаючи з ними сутичок, уберегти військові сили повстанців від знищення.

Таким чином, в даний час розвідка СБ стала розгалуженою і потужною організацією, що значною мірою забезпечила військові успіхи УПА і розвиток підпілля в майбутньому.

СБ І РАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ

Питаннями боротьби з ворожою агентурою займалася контррозвідка. Цей відділ, без перебільшень, був основою, на якій виникла СБ, та завжди залишався найбільш сильною її ланкою. Першим керівником контррозвідки СБ при штабі УПА-Північ був О. Присяжнюк (псевдо "Мітла") [107, 168]. Він і розпочав розбудову її структур.

До функцій контррозвідки належало виявлення та знешкодження ворожих агентів, провокаторів, бандитських спецбоїв та ін. Тому вже 20 травня 1943 року ГК УПА поставила перед СБ завдання знищувати німецьку і радянську агентуру, провокаторів [176, 521]. Цікаво, що навіть у цей час головним ворогом контррозвідки СБ завжди була не німецька, а радянська агентура. В інструкції СБ за 1943 рік сказано: "Нищити всіх місцевих і наїхавших комунарів і комуністичних симпатиків, сексот. Роззброювати совітські партизанки" [3, 53]. І це було закономірним, так як більшовизм завжди залишався головним ворогом оунівців.

На території окупованої Волині залишилося чимало людей, які підтримували радянську владу й поступово організовували більшовицьке підпілля і його агентурну сітку [82, 134–135]. У повстанському звіті про це сказано так: "Оперта вона на старих шпionaх, що під Польщею працювали на користь СССР, на агентурі, сформованій з людей ідейно большевицьких комуністичних робітників під Польщею, що їх большевики перевербували в перших днях окупації Західної України після 1939 року, або вони самі, як ідейні комуністи пішли масово служити в НКВД. Підписали заяви співпраці з НКВД. Опісля дехто навіть зневірився в большевиків, і розчарувався щодо Радвлади, однак раз підписав заяву співпраці – вицофатись з роботи в агентурі годі. Не випустять живцем" [94, 117].

Поступово на їх основі виникають партизанські загони. Зокрема, вже на початку 1942 року на території Камінь-Каширського району діяв партизанський загін під керівництвом колишнього голови сільради Миколи Каніщука (псевдо "Крук") [184, 71]. А до весни 1942 року на території Волинської області вже функціонувало 7 місцевих червоних партизанських загонів [132, 126]. Зокрема: Онищенко, Собесяка, Картухіна, Логинова, Самчука, Зубкова і Данильченко [241]. Через не сформованість ще УПА це загрожувало їй втратою підтримки населення у антинімецькій боротьбі та перехід його на позиції комунізму.

Крім того, з Білорусії у вересні–жовтні 1942 року прийшли загони Картухіна, Насекіна, а в грудні – Бринського [132, 126]. Ще в червні 1942 року на Волинь десантується загін Медведєва, головним завданням якого була глибока розвідка [102, 436]. У вересні прибуває загін Ковпака, а на початку листопада загін Федорова, які швидко зростали кількісно завдяки місцевим полякам [129, 134]. Спочатку партизани закріпилися в північних районах Волині, зокрема на Любешівщині. А згодом все інтенсивніше почали просуватися на південь [89, 49].

Керівник СБ ПЗУЗ "Сіроманець" писав: "Всеціло Полісся і лісову смугу Волині опанували в 1942 році більшовики. Їхні ряди поповнюються постійно червоними парашотистами–москвинами, білорусами, втікачами поляками, жидами й циганами, а з часу виступу УПА, ще й українцями... Загальне число червоних партизан на просторі між Берестям і Дніпром оцінюють 10–15 тисяч..." [329]. Це змусило СБ посилити увагу щодо цих груп.

Використовуючи комуністичну підтримку з Білорусії, Волинь поступово заповнювалася з півночі на південь великими партизанськими з'єднаннями [85, 49]. Лише протягом серпня 1943 року в район Ковеля і Любомля прибуло понад 2 тисячі червоних партизанів [83, 357], головним завданням яких була розвідувально-диверсійна діяльність. Крім того, вони мали власні розвідки та контррозвідки, на їх базі діяли "оперативно-чекістські групи", а також розбудовували потужну агентурну сітку. Наприклад, до осені 1943 року лише при з'єднаннях С. Ковпака, М. Наумова та О. Сабурова діяло 9 резидентур держбезпеки, які мали на зв'язку 572 агенти [173, 36]. Більша частина з них використовувалася по лінії протидії ОУН та УПА.

Також для боротьби з українськими націоналістами червоні партизани залучали професійних агентів-диверсантів НКВС. Так, на території Волині деякий час діяв відомий радянський агент Микола Кузнецов, під псевдом "Пух". Із документами німецького обер-лейтенанта Пауля Зібберта з Кенігсберга, він курсував на авто в околицях Луцька і Ківерців після агентату на віцегубернатора Галичини доктора Бауера і генерального секретаря Шнайдера [140, 116]. Є відомості, що він відвідував

Луцьк під час наради вищого німецького керівництва (в приміщенні колишнього кінотеатру “Батьківщина”) [245]. Його загін за “директивами 4-го управління НКВД” залишав “біля вбитих і поранених гітлерівців відповідні документи”, що нібито належали повстанцям.

Після чого гестапо і СД проводили арешти всіх людей, що підозрювалися у зв'язках з ОУН [189, 117]. Тому СБ розпочало за ним полювання. Спіймати Кузнецова вдалося поблизу Рівного. Допити проводив особисто шеф СБ М. Арсенич (псевдо “Михайло”). Спочатку “Зіберт” заперечував свою провину. Але коли йому показали компрометуючі документи, він видав всю відому йому радянську агентуру серед бійців УПА-Північ. Після чого Кузнецова розстріляли [229].

Влітку 1943 року в районі села Світязь Шацького району боївкою СБ “Пугача” було захоплено радянського спецагента-парашутиста, який мав завдання налагодити контакт із партизанами. Після допиту він був страчений [299]. Проте більшість радянських агентів успішно виконувала свої завдання.

Згідно з суспільно-політичним звітом за 30 грудня 1944 року: “Нововишколені агенти плюс старі агенти, діючи на терені, добудовували весь час агентурну сітку, на деяких теренах західних областей Волині і Полісся краще, як ми організацію... До цього мали кращий від нас ґрунт і довшу підготовку” [94, 117]. Т. Ф. Новак згадував про діяльність саме таких радянських спецгруп: “Нам потрібні адреси ваших “есбістів”. Усієї клеванської групи, що взаємодіє з твоєю сотнею. І не тягни kota за хвіст... Повторюю, потрібні адреси. Мовчиш ? Ну що ж, поговоримо інакше. Один такий “герой” спочатку теж костричився, а потім... потім і про твою квартиру у Варки сказав, і ще дещо виклав, у льох, бандитська тварюко!.. Я все сказав... хочу жити... Кравчук підняв пістолет. Вони пішли по вказаних “Могилою” адресах. Стукіт у двері, обмін паролями. Вийдіть на хвилинку, друже “Крук”. І сухий виляск двох пістолетів. Знову перед ними темні вулиці Клевані. Знову стукіт. Пароль, відзив. Грім пострілів. – Від сотенного “Могили”! Терміновий грипс, друже “Гай”! У вікні приплюснуте до шибки вусате обличчя. Палець Кравчука вдавлює курок. Спалахи, брязкіт скла, короткий зойк і гуркіт перекинутої у кімнаті лави” [109, 360–362].

В іншому випадку спецгрупі червоних партизанів із загону М. Прокоп'юка 17 січня 1944 року вдалося дізнатися про передачу німецьким гарнізоном Камінь-Каширська частини військового майна, яке вони таємно вивезли в села Піски і Річиця. Як наслідок, партизанами було організовано напад на ці села, в результаті чого здобуто 35 саней трофейної здобичі. На 3-х санях перевезли медикаменти і хірургічні інструменти, а на інших – зброю, боеприпаси, обмундирування і 300 пудів цукру [287]. Такі дії партизанів становили велику загрозу для оунівського підпілля.

Інколи СБ вдавалося затримувати такі спецгрупи. Зокрема, в середині серпня 1943 року розвідгрупа з 11 чоловік партизанського загону ім. Кірова на чолі з командиром розвідки Рожковим Петром і комісаром Шевченком Сергієм потрапили у засідку в селі Мокрець Турійського району [132, 128], що її організувала районна СБ і повстанська чота “Шпака” [280]. Також протягом грудня 1943 року кущова боївка СБ “Наливайка” двічі робила засідки на розвідвідділи червоних партизанів у селах Облапи і Волошки Ковельського району [23, 37].

Після успішного бою над полоненими партизанами тривало слідство. Інколи від них, або через своїх розвідників, есбівці дізнавалися про місця, де з літаків скидали вантажі для червоних партизанів [77]. У таких випадках для їх захоплення вже СБ посилала спецгрупу.

Референт СБ Кондрат Федір згадував про таку операцію: “Перебрався у солдатську форму, до пілотки пришив червону стрічку, взяв з собою кріс... і рушив лісами до Зеленя” [325]. Підійшовши до летовища есбівці оточили невеликий відділ партизанів і відрекомендували себе як бійці сусіднього більшовицького “отряду”. Після чого без бою забрали 5 возів з медикаментами і відвезли їх у відділ “Діброви”.

Як правило, боїв з великими загонами партизанів СБ уникала, щоб вберегти свої кадри від винищення. Восени 1943 року боївка СБ “Горошка” через недостатньо добре проведену розвідку напала на великий відділ червоних партизанів поблизу Лопатеня Колківського району, і як результат – майже повністю була знищена [289]. Також невдалим для кущової боївки СБ був бій з червоними партизанами весною 1944 року в селі Замшани Ратнівського району [251].

Та при взаємодії з відділами УПА боївки СБ проводили досить вдалі операції. Зокрема, поблизу села Несухойжі відділ СБ “Гонти” раптово вдарив у тил відділу червоних партизанів, які до цього вже досить довго вели бій із загonom УПА “Рудого”. Як наслідок, партизани запанікували і втекли, залишивши обоз [77]. Та все ж великі бої не були головним завданням СБ, тому їй не доводиться констатувати їх значної кількості.

Основною проблемою СБ була боротьба з місцевим більшовицьким підпіллям, яке не лише поповнювало партизанські загони, а й було їх агентурною сіткою. Тому СБ приступила до їх виявлення і знищення [136, 214]. Наприклад, у серпні 1943 року бойовик СБ “Мусій” убив колишнього мільйонера Поцарука Володимира в селі Паридуби Луківського району [22, 20]. При тому застосовувалася колективна відповідальність, інколи вбивали цілі сім’ї прибічників радянської влади. Зокрема, за наказом шефа СБ “Мітли” районним референтом СБ “Чумаком” влітку 1943 року в селі Колона Торчинського району було ліквідовано 16 сімей, які підтримували прихід радянської влади [329]. А невдовзі в Новому Загороді тим же “Чумаком” поблизу старого монастиря

було страчено всю сім'ю Жолковських із 7 осіб [226]. Подібні методи застосовували тоді всі військові сили, що діяли на Волині.

Досить сильного удару по позиціях повстанців, особливо щодо їх матеріальних ресурсів, завдав похід через Волинь червоних партизанів, дивізії ім. Ковпака під командуванням полковника Вершигори та партизанського з'єднання Іванова, що за своєю чисельністю і озброєнням більше нагадував регулярні війська. 13 січня 1944 року вони обступили "Січ" і за декілька годин її знищили [113, 84]. При цьому велика кількість повстанців розбіглася або здалася в полон. За словами інспектора ВО "Турів" "Ливара", після перших боїв з радянською стороною від УПА стали відходити "східняки" [122, 290]. Значно цьому посприяла тактика комісара загону Ковпака – Семена Руднева, що намагався залучити повстанців до спільної антинімецької боротьби і рішуче виступав проти страти полонених упівців. За це він поплатився життям. В одному з боїв Руднева таємно застрелила агентка НКВС [309]. Та лавина дезертирства з УПА вже не зменшувалася до приходу Червоної армії.

Чимало зусиль контррозвідка СБ докладала для виявлення і ліквідації радянських агентів, що діяли під виглядом боївок ОУН і УПА. Наприклад, районною боївкою СБ "Остапа" із села Мильськ був затриманий підозрілий підрозділ, який хотів по лінії зв'язку "Лиман" дістатися в штаб УПА-Північ. Боївка вирішила їх сама провести і тим часом перевірити. На узліссі за селом Годомичі Колківського району їх зустріла задалегідь визвана "Остапом" боївка референта СБ "Чорного" із села Розничі. При перевірці паролів псевдоповстанці розгубилися й були викриті. На їх возі було виявлено рацію, якою підтримувався зв'язок зі штабом дивізії Ковпака. А головним завданням спецгрупи було визначення місця дислокування повстанських відділів і штабів [107, 109–112].

Подібні повстанські псевдобоївки використовували й інші партизанські загони. Д. Медведєв згадував, як 5 січня 1944 року один із його спецвідділів під керівництвом Бориса Крутикова розпочав рейд через Волинь на Львівщину, видаючи себе за один із підрозділів УПА.

Комісар загону Стехов повчав псевдоповстанців перед рейдом: "Де потрібно забирайте в селах вози, продовольство" [108, 391]. Також для боротьби з повстанцями відділом Медведєва була утворена спеціальна власна сітка ОУН, що складалася з радянських агентів [337]. Всі ці методи приносили велику шкоду підпіллю.

Отже, підсумовуючи діяльність радянського підпілля на Волині, слід сказати, що воно хоча й базувалося на місцевих жителях, але отримувало значну підтримку з інших територій, завдяки чому не лише вберегло від винищення власні структури, а й підготовило терен до приходу нової влади.

ПРОТИДІЯ РАДЯНСЬКІЙ АГЕНТУРИ В ЛАВАХ ОУН І УПА

Безперечно, що дії червоних партизанів і більшовицького підпілля наносили значну шкоду оунівцям. Проте ще більшої шкоди завдавала їх агентура в повстанському середовищі.

Радянське підпілля постійно намагалось залучити своїх шпигунів у націоналістичні формування. Однак в перші роки війни це проходило у досить повільно. Справді масовий наплив ворожої агентури відбувався одночасно з динамічним розвитком УПА. В лави щойно створеної повстанської армії у великій кількості почали вступати колишні червоноармійці, які втекли з німецького полону або, опинившись в оточенні, переховувалися в місцевих жителів.

УПА катастрофічно не вистачало професійних військових, тому колишніх червоноармійців почали залучати на керівні посади в підпіллі. З часом вони ставали впливовими людьми, що вирішували стратегічні питання. Це значно похитнуло безпеку ОУН і УПА. Крім того, радянські агенти спочатку діяли в першу чергу як вороги німців і щиро працювали для ОУН. Але в певний момент вони могли нашкодити підпіллю набагато більше, ніж відкритий ворог [94, 118]. Тому СБ відразу звернула увагу на цю проблему.

Ситуація була такою, що культуосвітній референт “Демид” звернувся до керівництва ОУН з пропозицією організувати з нових підпільників нову організаційну мережу на “Січі”. Він пояснював це тим, що підпілля почало масово поповнюватися людьми з центральних та східних областей України, для яких “Декалог націоналіста” не був догмою, що призводило до повсякденних конфліктів у організаційній роботі [88, 154].

СБ вирішила негайно взяти ситуацію під контроль. Відповідальність за проведення її перевірки на “Січі” було покладено на референта СБ “Володимира”. Як наслідок, було арештовано: командира Інтернаціонального легіону УПА, майора Соловійова (псевдо “Солом’яний”), капітана Краснова (псевдо “Чубатий”), головного лікаря “Січі”, частину керівників повстанських підрозділів і військових інструкторів – загалом сім осіб (східняків) [334].

Арештованих перевезли для проведення слідства в Колки. Данило Шумук описав у мемуарах зустріч із “Володимиром”, який запропонував йому перечитати папку з матеріалами справи. Він згадує: “У тих папках йшлося про підпільну комуністичну організацію в УПА та про її шпигунсько-диверсійні пляни. В основному “сипав” ту організацію лікар, а всі інші в зведенні віч-на-віч підтверджували і продовжували “сипати”. Покази лікаря, написані власноручно ним самим, гидко було читати.” Коли ж Шумук зустрівся з лікарем, на запитання про можливі застосування тортур СБ в ході слідства, він заперечив. Лише додав: “ У мене тут, у Колках, дружина і двоє дітей. Я хочу жити”.

Далі “Володимир” розповів, як викрили агентів: “Один із них, що мав псевдо “Нуль”, вербував одну нашу дівчину в свою сітку... Ми взяли “Нуля”, він видав лікаря, а лікар – решту. Вони мали доручення викрадати наших провідників і відводити в штаб Медведєва або в крайньому випадку вбивати їх” [115, 138–140]. В майбутньому подібних справ стає ще більше.

Завдання радянської агентури в УПА були найрізноманітніші. С. Мудрик-Мечник писав про одного з колишніх червоноармійських старшин, який перейшов в УПА і очолював у 1943 році на Берестеччині сотню: “Надто часто сотня Герасименка зазнавала нападів німців. Це наводило на думку, що ворога хтось інформує про плани сотні. Вдалося встановити, що Герасименка до УПА надіслано радянською розвідкою. Маючи своїх інформаторів у гестапо, радянські агенти подавали інформацію про УПА гітлерівцям і таким чином, німецькими руками нищили кадри ОУН і УПА. Злочинну роботу Герасимчука було розкрито. За зраду польовий суд УПА засудив його на кару смерті” [138, 36]. Подібні командири підставляли відділи УПА під удари німців, поляків, партизанів, а в майбутньому Червоної армії та НКВС.

Чимало радянських агентів засилалося в підпілля з метою увійти в довір’я до повстанців. Інформатор СБ з села Котів 24 червня 1943 року повідомляв: “У нашому селі є східняк... він живе в станичного і очікує приходу червоних. Той східняк з червня до вересня був в УПА, а пізніше прийшов до нашого села... Каже, що коли совіти повернуться, має знищити в селі 200 осіб. То говорив, коли був п’яний станичному в очі, але станичний не робить з тим нічого. .” [3, 16].

Подібні агенти діяли навіть в структурі СБ. В Лановецькій боївці СБ “Іскри” працював колишній червоноармієць, старший лейтенант “Міша”. Він мав повне довір’я в бандерівців, особливо відзначився ліквідаціями мельниківців. Врешті він перейшов у загін Ковпака, застреливши при цьому “Іскру” [253]. Намагаючись протидіяти цим явищам, СБ вдалася до методів, що їх вже давно використовували радянські спецслужби – “чисток”.

Перша з них, за свідченнями члена ЦП ОУН М. Степняка, була проведена за ініціативи “Клима Савура” ще наприкінці 1943 року [122, 288]. Лише в трьох селах Луцького району – Романів, Піддубці та Гаразджа – з червня по листопад 1943 року референтом СБ “Пікульським” було знищено 50 чоловік, яких підозрювали в шпигунстві [296].

Необгрунтоване проведення чисток викликало обурення серед підпільників. 8 жовтня 1943 року референт ОУН “Микита” писав “Бриду”: “Прошу мені повідомити, хто в Вашому терені перепровадив чистку східняків, за яку я нічого не знаю ? Хто це робив, де протокол ? Друже, можете за це в страшний спосіб відповісти. Де є СБ, спить ?” [3, 37]. Надалі практика застосування “чисток” набирала ще загрозливіших форм.

Проблема особливо ускладнилася, коли до Волині наблизився фронт. Активізували свою діяльність розвідки червоних партизанів, все частіше в загонах ОУН і УПА почали з'являтися агенти НКВС і СМЕР-Шу. Крім того, посилилася інформаційна атака радянських агентів на структури підпілля і населення. В нарисі "Дубового" зазначається: "Деякі скомунізовані елементи почали підносити голови. Почали скрито, нишком, тонкою струєю просочуватись большевицьке шептання, пропаганда: що большевицький лад змінений, що колгоспів не буде, що у війську введено пагони, жидів не допускають до власті, що є українська армія, що повідкривали церкви, одним словом, що кровожадний "красний папа Сталін" став велокодушним, покірним рабом Божим та оборонцем народних мас" [94, 1196]. Як наслідок, колишні червоноармійці, що в недалекому минулому масово поповнювали УПА, на даний момент не бачили перспектив співпраці з українськими націоналістами і масово дезертували.

Більша частина з них поповнила загопи червоних партизанів, а інші намагалися приєднатися до Червоної армії, щоб заслужити "процнення" радянської влади, вони були готові на будь-які дії. Після розгрому "Січі" червоними партизанами під командуванням П. Вершигори та підрозділами 27-ї Волинської піхотної дивізії АК в околицях "Січі" із найбільш боездатних відділів залишився лише інтернаціональний легіон "Адама", що завжди знаходився під великим впливом радянських спецслужб, а все його попереднє керівництво – майор "Солом'яний", капітан "Чубатий" – були ліквідовані СБ як радянські агенти.

Тому вже в кінці травня 1944 року легіон вирішує передислокуватися в Київську область. При цьому забрати з собою всю зброю та боеприпаси, а також ліквідувати місцеве оунівське керівництво та бойвки СБ. Як наслідок, за короткий проміжок часу легіон "очистив" спільно з місцевими мельниківцями Устилузьський район.

Також трагічною для повстанців була зрада сотенного "Слюсаря", колишнього німецького офіцера, який будучи пораним під Сталінградом, прибув лікуватися додому у Володимир-Волинський район, де був заготований своїми братами перейти в УПА. Тобто з самого початку був ненадійним підпільником. Він укріпив дезертирами свою сотню і вирішив перейти до червоних партизанів. Діставши інформацію про зібрання керівників ОУН в селі Сельце Порицького району, "Слюсар" негайно оточив його і вступив у бій, у результаті якого лише з великими втратами, залишивши архів, оунівське керівництво в складі референта СБ "Чупринки", командуючого УПА-Північ "Клима Савура", члена ЦП "Горбенка", керівника контррозвідки СБ "Мітли", керівника відділу зовнішніх зв'язків "Омелька", політвиховника загону ім. І. Богуна "Брови" та інших вдалося вирватися з оточення.

Після цього "Слюсар" попрямував у напрямку Горохівщини, вини-

щуючи на шляху боївки СБ і оунівське керівництво [113, 98–100]. Коли б він мав у своєму розпорядженні більші сили, УПА-Північ позбулася б майже всього вищого керівництва.

Також трагічною була доля матеріальних ресурсів підпілля, багато з яких було видано дезертирами з УПА червоним партизанам, щоб реабілітувати себе перед радянською владою.

Так, лише з навколишніх гарнізонів “Січі” в з’єднання Ковпака дезертувало понад 90 вояків УПА, які не лише поповнили ряди червоних партизанів, а й видали всі їм відомі таємниці. Начальник штабу цього загону підполковник В. Войцеховський описав, як за допомогою перевербованих партизанським командиром П. Брайком вояків УПА у селі Пустинка Любомльського району було виявлено склад зброї з 5-ма батальйонними мінометами, 15 станковими кулеметами, боєприпасами (1, 5 тисяч снарядів і мін) [104, 126]. Також він згадував про виявлені та захоплені трофеї на складах УПА: “...По перше – зброя й особливо господарські запаси. Їх вистачило б нам не на один місяць, якби ми задумали вести сидяче партизанське життя” [101, 200]. При цьому дезертири з УПА були у всіх партизанських загонах, що діяли на Волині.

22 січня 1944 року партизанський загін ім. Леніна під командуванням Л. Іванова біля села Туричани Турійського району вилучив із повстанських схованок: міномет, десятки тисяч патронів, а біля сіл Мельники і Річиця Ратнівського району виявили 23 тонни зерна, тонну сухарів, 4 тонни муки, центнер ковбаси, залитої смальцем, 3 підводи медикаментів. Загін імені Щорса виявив у Ратнівському районі 16 складів, з яких вилучили 23 тонни муки, 12 тонн солі, 160 кг сиру, 100 кг цукру, 120 ящиків сірників і 30 кг мила [129, 148].

Під Володимиром-Волинським червоними партизанами було виявлено 7 складів, у яких було 54 тонни продовольства. А в селі Хотешів Камінь-Каширського району з 65 схронів вилучили 47 тонн муки, 13 тонн жита, 2 центнера ковбаси, 9 тонн цукру тощо [329]. Матеріальна база підпілля зазнала суттєвого удару.

Не меншої шкоди від червоних партизанів, особливо в січні-лютому 1944 року, зазнала і документація ОУН і УПА. Зокрема, 4 лютого 1944 року з’єднанням Наумова у містечку Торговиця (20 км на південь від Луцька) було захоплено: “сила-силенна різних документів УПА”. На початку 1944 року з’єднання Федорова захопило документацію провідника Камінь-Каширського району Устима Кузьменка (псевдо “Ярослав”).

Особливо багато “трофейних” документів здобули ковпаківці. Наприклад, 18 січня 1944 року в селі Кукуріки Колківського району 4-тою стрілецькою ротою 1 стрілецького батальйону дивізії ім. Ковпака було: “розбито будинок штабу і взято валізу зі штабними документами УПА”. 21 жовтня 1944 року ковпаківці спалили штабний будинок і вилучили

польову сумку з документами в селі Широке Берестечківського району. А 21 січня 1944 року під час бою з повстанцями в селі Оса Турійського району було захоплено документи УПА [135, 97–101]. Таким чином, небезпека, яка йшла від дезертирів з УПА, була такою загрозливою, що звичайні методи боротьби СБ з цим явищем були недостатньо ефективними. Тому наприкінці 1944 року референт СБ на ПЗУЗ Б. Козак (“Смок”) наказує при ліквідації ворожої агентури особливу увагу звернути на східняків [176, 520–521]. Все це на практиці призвело до масового винищення німіських повстанців і принесло більше шкоди, ніж користі.

Отже, діяльність радянської агентури в УПА нанесла для підпілля більше шкоди, ніж відкрита боротьба з ворогом.

БОРОТЬБА З НІМЕЦЬКОЮ АГЕНТУРОЮ, ОУН(М) І УНРА

Великої шкоди боротьбі ОУН і УПА завдавали спецслужби німців, мельниківців і бульбівців.

Розпочнемо з німців, які мали на Україні потужну мережу спецорганів – таємної державної поліції (гестапо), поліції безпеки (СД), польової жандармерії, охоронної поліції, поліції порядку, військової контррозвідки (абвер-3) [122, 171]. Вони досягли значних успіхів в напрямку залучення в оунівське підпілля своєї агентури. Однією з основних соціальних груп, на які нацисти зробили ставку, було духовенство.

Відразу після відходу радянської влади, за ініціативи частини духовенства, було відновлено Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ). Водночас за сприяння німців продовжувала діяти Українська Автономна Церква, що спиралася на промосковське духовенство [335]. Між ними точилася жорстока боротьба, в якій головною зброєю були доноси.

На Волині німці використали суперечку між єпископом Володимирським і Ковельським Мануїлом (Тарнавським) і митрополитом УАПЦ Полікарпом (Сікорським), що підтримував ОУН. Головну ставку окупанти зробили на єпископа Мануїла.

Про це свідчить багато фактів. Наприклад, коли Тарнавський мав відправляти службу в Успенському соборі Володимира-Волинського. Перед входом зібралася люди, особливо багато молоді, які хотіли вимагати в єпископа вести обряди українською мовою, проте Мануїл не з'явився. Натомість собор почали заповнювати працівники СД в цивільному. Дізнавшись про це і побоюючись арештів, люди розійшлися [77]. Та це був лише початок. 5 серпня 1943 року єпископ Мануїл написав нацистам донос: “...український шовініст архієпископ Полікарп у Луцьку проводить роботу із метою побудови незалежної української

держави і для цього створює такі умови, які б уможливили боротьбу зі зброєю в руках за вільну державу". При цьому він називає конкретні прізвиська людей, які співпрацюють з українським повстанським рухом, а саме – Бориса Яковича, Олексія Комаровича, священника Новозневського та інших. Також Мануїла писав керівнику Володимир-Волинської жандармерії: "мені неприємно виявляти зміст бесіди з духовною особою священником Чернитянським Євгеном, але вірність до німецького уряду вимагає від мене донести, хоч я і є українцем, але я мушу бути відданим і вірним громадянином у відношенні до німецького уряду" [329]. Після чого відбулися арешти священників, що підтримували ОУН.

Після чого через вахмістра німецької жандармерії СБ отримала інформацію, що Мануїл "перебував на послугах німецького гестапо, а до червня 1941 року на службі НКВД під псевдом "Грім", розробляв справи по обвинуваченню українських націоналістів братів Пуксів, Шевченка, Денисюка". За що його вирішено було ліквідувати [2, арк. 96]. Т. Яковкевич описав арешт Мануїла: "На початку вересня 1943 року однієї ночі ми почули біля дверей будинку кроки, а згодом в кімнату увійшло троє молодих хлопців. Старший із них сказав:

– Не бійтеся, ми не до вас, а до владики Мануїла. Ми українські партизани.

– Якщо ви до владики, то його двері з другого боку, – відповів Т. Яковкевич.

Перший партизан підійшов до дверей, постукав і сказав:

– Нам треба говорити з вами особисто, а тому відчиніть двері. Коли ж не відчините, то ми самі маємо спосіб відчинити.

Тоді владика сказав:

– Нехай буде воля Божа! – і відчинив двері.

За короткий час владика виходив в супроводі трьох партизан. Йдучи через моє помешкання і прощаючись зі мною, він сказав:

– Ще мене не розстріляють !..

– Це були його останні слова [222, 153].

Під час слідства Мануїла намагалися залучити до роботи в УПА, але він щоразу відмовлявся. А за першої ж нагоди намагався втікти до Володимира-Волинського. Проте це йому не вдалося. Єпископа спіймали і судили [113, 63]. 11 вересня 1943 року революційний трибунал визнав Мануїла винним у "зраді українського народу та ворожій діяльності" і засудив його на смерть через повішення [2, 96]. Вирок було виконано в селі Зимно [334]. Після страти СБ навмисне пустила чутку, ніби Мануїл живий, відвідує парафії, служить в церкві тощо [222, 154] для того, щоб схопити агентуру, підпорядковану єпископу. Подібна спецоперація відбулася також на початку травня 1943 року проти німецького агента – митрополита Олексія Громадського, що не бажав визнавати повноважень Полікарпа [300]. І їздив до Луцька запевняти надцистів у співпраці

в “удержанні ладу в Україні” [335]. Таким чином, СБ втрутилася в міжконфесійну боротьбу православного духовенства, в якій частина священників виступала як ворожа агентура.

Слід зазначити, що боротьба СБ з німецькими агентами була досить успішною завдяки підключенню до роботи глибокої агентури в німецькій адміністрації. Наприклад, в повідомленні командування ВО “Турів” сказано: “Ковельське гестапо вислало дня 15 грудня 1943 року 18 осіб шпигунів на терени Ковельщини, цілтю яких є розвідати про повстанчі відділи та їх розташування. Вашим обов’язком є звернути увагу, відносно незнаних людей, які вештаються на нашій терені з будь-яких причин, та перевірити їх через своїх людей, тому що такі випадки будуть можливо повторюватись. Скріпіть особливо в сей час чуйність. Негайно повідомити про свої підвідділи” [90, 534–535]. Також завдяки відомостям агентури СБ вдалося встановити, що в Володимир-Волинську в другій половині квітня 1942 року діяла розвідшкола, завданням якої була підготовка шпигунів для роботи в відділах УПА і загонах червоних партизан. Проте всі вони були викриті і ліквідовані [77]. Як правило, на шпигунів робили засідку і намагалися взяти в полон. Після чого передавали слідству СБ.

Також для боротьби з німцями залучалася і дрібна розвідка. Зокрема станичний “Матвій” 26 листопада 1943 року повідомляв боївці СБ “Сталіна”: “в селі Лище є сексота, котрий працює для німців. Це повідомлення я отримав від нашої людини, а ця людина довідалася у в’язниці на бачені з другом котрий сидів у в’язниці, а тепер розстріляний. Цей в’язень бачив, що сексота вище згаданий був підписаний на протоколі” [3, 34]. М. Скорупський згадував, що німецький агент діяв під виглядом курсанта в підстаршинській школі УПА. Провівши розвідку, він втік [335]. Інколи німецьких шпигунів випадково вдавалося піймати військовій розвідці УПА. Як, наприклад, поблизу Локач стрільцям відділу “Голуба” [77]. За таких обставин їх негайно передавали СБ. Таким чином, завдяки потужній розвідці боротьба контррозвідки СБ з німецькою агентурою велася досить успішно.

Значно меншою за масштабами була боротьба СБ з “мельниківцями”. Спочатку ОУН(б) на Волині намагалася з ними не конфліктувати, адже вони виконували майже однакову роботу. Але коли було проголошено загальне антинімецьке повстання, ОУН(м) його засудила і, таким чином, започаткувала новий розкол у національно-визвольному русі. Крім того, з мельниківців німці утворили кримінальну поліцію, так звану “крипо”, яка займалася не лише кримінальними справами, а й боротьбою з бандерівцями. Наприклад, в селі Чесний Хрест Володимир-Волинського району убили кількох підпільників. Арештували і віддали на тортури німцям Олександра Денисюка (псевдо “Ворон”), убили на вулиці районного зв’язкового “Малого” [77]. Також вони разом з поль-

ською поліцією здійснювали арешти і репресії щодо сімей українців, які перейшли в УПА. Крім того, за ініціативи О. Кандиби-Ольжича в травні 1942 року ОУН(м) формує власні невеликі збройні відділи [124, 36] в районі Володимира-Волинського і Луцька [162, 108], головне керівництво якими здійснювалося за територіальним принципом – обласним комендантом, у підпорядкуванні якого була бойова розвідувальна референтура, до складу якої входили: 1) референт, що відповідав за проведення агентурної і військової розвідки на певному терені; 2) агентурна мережа; 3) спеціальні розвідувальні бойові групи; 4) система пунктів зв'язку [251]. Проте ефективністю і активністю мельниківська розвідка суттєво поступалася СБ.

Цікавим було те, що мельниківці розпочали переговори з формуваннями бульбівців, намагаючись їх підпорядкувати собі [205, 173]. Після закриття німцями в Києві газети “Українське слово” на Волинь прибув її редактор Олег Штуль-Жданович, що був призначений представником А. Мельника при штабі “Поліської Січі”. Тут він здійснював підготовку бульбівців, а також був співредактором газети “Оборона України [149, 83–88]. Прибічник ОУН(м), колишній командир полку кавалерії “чорних запорожців” УНР Петро Дяченко певний час був начальником штабу армії Б. Боровця. Саме він переніс штаб з села Вири в містечко Клесів [306]. Отож бульбівці завжди знаходилися під значним впливом ОУН(м).

Назрівав розкол в національно-визвольному русі, тому ГК УПА 20 травня 1943 року видала постанову, в якій стверджувала, що “...творенням диких, ніби партизанських, відділів (вороги) намагаються ослабити Всеукраїнський Революційний фронт за УССД під проводом УПА”. Закликалося знищувати: “різних отаманчиків-анархістів та недобитків всяких політичних партій”, так звані “мельниківці”. “Усі вони... діють за наказом НКВС і гестапо” [155, 102].

Було вирішено методами переговорів і індивідуального терору поступово нейтралізувати проблему. Спочатку СБ приступило до залучення в ряди ОУН(б) мельниківців, яких не влаштувала позиція їх керівництва. Так, ще на початку 1942 року було завербовано Галину Коханську, (псевдо “Орися”), яка працювала зв'язковою і розвідницею СБ у Володимирі-Волинському [77]. Іншим етапом було проведення переговорів між місцевим керівництвом обох напрямків ОУН, які проходили в три раунди, та все ж результатів не дали. Велика ймовірність, що в цю справу втрутилася німецька СД, яка не була зацікавлена в об'єднанні бандерівців і мельниківців, тому, як альтернатива, постало питання про негайну ліквідацію керівництва мельниківців. Це завдання було покладене на СБ, яка його успішно виконала.

Невдовзі в ході кількох індивідуальних терактів було виявлено і знищено місцеве мельниківське керівництво – Тарасевича, Куницького,

Вороновича, Штукавка, Ріпаловського, Квасницького та інших [113, 51]. А в липні-серпні 1943 року завдано удару по військових формуваннях ОУН(м). Як зазначає О. Шатула, “мельниківців не по-лицарські ліквідували” [175, 51]. При цьому мельниківці намагалися чинити опір. Наприклад, за наказом їх обласного провідника “Грізного” планувалося взяти заручницю з числа розвідниць СБ – “Орисю”, і розстріляти, якщо бандерівці не відпустять Ореста Тарасевича. Але випадково вони арештували іншу підпільницю – “Ладу”, таким чином розконспірувавши свої наміри [77]. В листі до референта СБ “Сталіна” працівника запілля “Тигра” від 19 вересня 1943 року повідомляється: “...прошу Вас дуже розберіть сю справу з нашими мельниківцями, бо вони щось дуже вибрикують, то багату на них підозріння” [3, 36]. Проте насправді опір мельниківців був незначним.

Через співпрацю з німцями їх боротьба з більшовизмом не знаходила підтримки серед широких мас населення. І врешті вони опинилися в ізоляції, спираючись лише на підтримку частини української інтелігенції і окупаційної адміністрації.

Тому фактично з осені 1943 року більшість військових відділів мельниківців перейшли в УПА. А з тих, що залишилися у вересні 1943 року СД було сформовано Український легіон самооборони (УЛС), або 31-й батальйон СД, що складався з 600 мельниківців. Він мав 3 бойові і 1 господарчу сотні, а також старшинську і підстаршинську школи. З-поміж відомих мельниківців до складу УЛС входили: М. Недзінський (псевдо “Хрін”), В. Смакуржевський (псевдо “Троян”), П. Ткачук (псевдо “Вихор”) та інші. За словами М. Кракоця: “До УЛС вступали ті, хто відмовлявся вступати в УПА і рятувався від переслідувань СБ” [166, 25–26]. Командиром легіону був Герасименко (псевдо “Тур”) (згодом П. Дяченко), політичним провідником М. Солтис (псевдо “Черкас”), ад’ютантом штабу хорунжий Гіпський (псевдо “Степовий”). При УЛС був відділ розвідки, куди входили: “Котьо”, “Окунь” і “Кобець”, а також польової жандармерії, де працювали: “Остап”, “Сталевий” і “Підкова” [112, 229–230]. Врешті німці перетворили цей загін на каральний відділ, що повністю виконував волю окупантів. Знищував українські села, наприклад, Підгайці Луцького району [201, 16], боровся з червоними партизанами Медведєва, придушував повстання поляків у Варшаві і здійснював каральні акції в Сербії проти партизан Тіто [166, 25–26]. Цікаво, що, незважаючи на відкриту ворожнечу, вояки з УЛС інколи неофіційно підтримували бандерівців. Під час організованого мельниківцями звільнення частини політичних в’язнів з Луцької тюрми “Черкасу” вдалося переконати німців звільнити бандерівського есбіста “Азіята”. При цьому він йому сказав: “Я випущу тебе з в’язниці лише тому, що тебе арештували німці. Але пам’ятай, коли буду мати можливість зловити тебе, то не мине тебе кара за злочини і кривди нашим людям” [122, 137].

Та, як правило, мельниківці не чинили збройного опору. Їх роз-

зброювали, переформовували і залучали в відділи УПА. Як, наприклад, вишкільну сотню “Білого” на Володимирщині [113, 66]. При тому, вони отримували високі посади у повстанському війську і підпільній адміністрації. Мельниківців залучали навіть в структури СБ. В інструкції для спецслужби за 1943 рік сказано: “Відклинюватися назад до мельниківців, за невідповідність для нас не слід” [3, 53]. Тому було вирішено відмовитися від подальшої активної боротьби з ОУН(м). Про це свідчать документи. Комендант запілля “Мирон” 15 вересня 1943 року наказував СБ “заперестати будь-яку акцію проти так званих мельниківців” [3, 29]. А в інструкції для роботи СБ референт “Богдан” зазначив: “Шукати акти, книжки, приладдя різне і викривати ворожі організації... Щодо мельниківців (застосовувати) офензивну роботу, а часом таку, як до наших ворогів” [3, 20]. Та все ж до них завжди ставилися з підозрою і вони були під постійним наглядом СБ. Особливо це стосується повстансько-го керівництва.

Наприклад, політвиховник УПА Д. Шумук (з 1931 по 1938 роки член КПЗУ) [298] в своїх мемуарах згадує, як під час евакуації з Колок на “Січ” його конспекти для перевірки таємно вилучили есбісти “Володимир” і “Залісний”. Але, нічого компрометуючого там не знайшовши, повернули, ніби знайшли їх на дорозі [115, 142]. Та, як правило, підозри СБ закінчувалися ліквідацією цієї особи. За однією з версій коменданта “Січі” – “Сосенка” було розстріляно саме через його приналежність в минулому до ОУН(м) [334]. А чотового Василя Приступу (псевдо “Степовий”) з сотні “Слюсаря” СБ розстріляла за те, що він передав “грипса” про події на “Січі” мельниківському керівнику Гайворонському [113, 72]. Хоча внаслідок цих ліквідацій загинуло багато невинних людей, вони були необхідністю, так як серед мельниківців дійсно траплялося багато ворожих агентів.

Наприклад, згадуваний вже провідник мельниківців “Грізний” був направлений німцями в Колки з метою розвідки. При цьому він робив вигляд, ніби хоче приєднатися до бандерівців. СБ встановила за ним таємне стеження і вліпмала його на “мертвому пункті” під час передачі розвідданих німцям [77]. Таким чином, боротьба СБ з мельниківцями продовжувалася і в повстанському середовищі.

Подібна ситуація склалася з відділами Тараса Бульби-Боровця. 21 серпня 1941 року Бульба-Боровець захопив місто Олевськ і заступав там проницьку “Поліську Січ” (при якій діяв окремий відділ міліції). 15 листопада 1941 року вона переходить у підпілля, а з літа 1942 року розпочинає боротьбу з німцями і переносить свій штаб в місто Корець. При цьому Бульба-Боровець шукає собі союзників. У червні і вересні 1942 року він проводить переговори з представником червоних партизан підполковником Лукіним [136, 278]. Відбулися переговори і з загonom С. Ковпака [102, 256–257], 23 листопада, 1942 року з німцями, взимку 1943 року з Армією Крайовою [124, 57], і лише 22 лю-

того та 9 квітня 1943 року з представником ОУН(б) – “Сонаром” [100, 202–205]. Проте жодні з них результатів не дали. Не останню роль відіграло й те, що бульбівці не бажали допускати в свої відділи СБ, а питаннями внутрішньої безпеки хотіли займатися самостійно. Тому вночі 19 серпня 1943 року в селі Черниця Корецького району Рівненської області відділи УПА спільно з СБ оточили головні сили Т. Бульби-Боровця [100, 217–219]. У полон потрапила адміністративно-вишкільна частина штабу, 2 полковника і радист [70, 3], а також дружина отамана Ганна Орочинська, чешка за національністю, що була звинувачена в шпигунстві на користь поляків і 15 листопада 1943 року СБ після допиту страчена [100, 217–219]. Так трагічно закінчилися взаємовідносини бульбівців з бандерівцями.

Далі ситуація нагадувала ту, що склалася з мельниківцями. Основна частина бульбівців у липні–серпні 1943 року приєдналася до ОУН(б). При цьому важливу роль відіграла вдало проведена попередня пропаганда [161, 113]. Як і у випадку з мельниківцями, вони вважалися “ненадійними”, тому постійно перевіряли СБ. Так колишній офіцер Червоної армії, а згодом командир сотні охорони штабу Т. Бульби-Боровця – Яценюк Олександр (псевдо “Волинець”) приєднався до УПА і був призначений сотенним охорони повстанського штабу в селі Стидень Степанівського району. Проте восени 1943 року він був звинувачений СБ у шпигунстві і розстріляний [121, 107]. Але були й такі як бульбівський поручик “Муха”, що ще довгий час завдавав ударів по підрозділах СБ. Лише 10 жовтня 1943 року агентам СБ вдалося його ліквідувати у його ж помешканні Людвипільського району [100, 217–219]. Особливістю Волинської області було те, що діяльність бульбівців на її території була незначною, і поширювалася в основному на північні райони. Тому й значних операцій СБ проти бульбівців не відбувалося.

Таким чином, підсумовуючи діяльність СБ в цьому напрямку, можна стверджувати, що боротьба з ворожою агентурою велася досить успішно і, попри всі недоліки і зловживання, позитивно вплинула на подальший розвиток національно-визвольного руху.

СБ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ КОНФЛІКТІ

Ще більш трагічною і кривавішою була боротьба СБ з поляками. Її коріння сягає ще періоду польської окупації. Проте через особливості перебігу подій початку війни, українсько-польський конфлікт був дещо перенесений в часі.

Слід зазначити, що позиція ОУН щодо поляків досить довгий час була ворожою [164, 61], так як вони поряд з іншими народами неодноразово виступали ворогом українців в боротьбі за незалежність.

Поляки ще з 1942 року співпрацювали з радянськими десантними розвідувально-диверсійними групами, а також з партизанськими за-

гонами Лінкова, Бринського, Каплуна, Медведєва, Ковпака і Сабурова [223, 187]. Це, звичайно, додавало негативу у взаємовідносини українців і поляків.

Та все ж конфлікт був небажаним, ОУН це розуміла і певний час, надіючись його уникнути, засуджувала вбивства українцями поляків. Під час 2-ї конференції ОУН у квітні 1942 року її учасниками було виголошено: “Свою платформу ми будуємо ... на політиці вилучення другорядних фронтів і розгортанні боротьби на головних вирішальних фронтах... Стоїм за злагіднення польсько-українських стосунків у сучасний момент міжнародної ситуації і війни на платформі самостійних держав і визнання права панування українського народу на ЗУЗ” [315]. Тому есбівці намагалися обережно ставитися до поляків.

Влітку 1943 року в селі Кияжі Рожищанського району було знищено польську сім'ю Гузовських. Залишилися живими лише батько з сином, яких в той час не було вдома. На місце злочину негайно прибув районний референт СБ, який повідомив місцевих поляків, що трагічна смерть сім'ї українця Вірного Дениса справа тих же убивців-провокаторів [139, 140–141]. Відбувалися лише поодинокі випадки вбивства поляків. І то, як правило, під час опору арешту.

Але українці отримали важкий удар за свої ілюзії. СБ вдалось документально встановити зв'язок між делегатурою “Жонду Жечипосполітей” і штабом польської партизанки, що нібито стояв на ґрунті співпраці з УПА в боротьбі проти німців і більшовицьків. Насправді ж виявилось, що цей штаб дістав від воеводського делегата “Жонду” таємні доручення й накази проти УПА. Зокрема, було розкрито план широкої проти-української акції з боку поляків, яка мала розпочатися 15 липня 1943 року [210, 54–55]. Референт СБ “Третій”, аналізуючи восени 1943 року позицію поляків, зазначив, що вони: “виступають як: 1) німецькі вислужники; 2) червоні партизани; 3) незалежна збройна сила. Фактом є, що ці три групи мають спільну мову. Досі не стверджено більших виступів поляків проти червоних чи навпаки, а також польських шуцманів проти польських банд чи червоних. Звідси висновок, що так німці, як і більшовики, використовують поляків як знаряддя проти нас, причому поляки ніяк не готові гинути разом з німцями чи віддати себе без решти більшовикам. Німцям вдалося використати червоноармійців для боротьби з червоноармійцями; більшовикам – поляків проти німців і нас для евентуальної пізнішої окупації Польщі. Ми досі не використали у більшому масштабі жодної національної меншини на нашій території для боротьби з ворогом, передовсім з червоними” [210, 65]. Крім того, нерідко поляки самі провокували ненависть українців. В листі “Тигра” від 16 жовтня 1943 року зазначалося: “Друже Сталін в нашій селі дуже погано з поляками з 14 по 15 були вдень. Приїзджали ніби на заготівлю дров. А з того всього пограбували одного дядька, а другого побили.

Вночі вони пограбували ще чотирьох” [3, 38]. Згідно з даними інформатора “Наливайка” 23 жовтня 1943 року поляком Каролем навмисне була спричинена пожежа в селі. Населення почало поспішно збирати речі для від’їзду, думаючи, що підпал організували німці [3, 32]. Все це викликало незадоволення населення.

13 листопада 1939 року на території Франції генерал В. Сікорський, як частину Польського війська, утворив Союз збройної боротьби (СЗБ), що 14 лютого 1942 року був перейменований на Армію Крайову (АК), одним з основних завдань якої була диверсійна, розвідча і терористична діяльність. Для цього вона мала власні органи розвідки (2-А) та контррозвідки (2-Б). Також утворені на початку 1943 року спеціальні диверсійно-терористичні підрозділи “кедіви”(8-й відділ), які нерідко самі провокували “відплатні акції” [122, 175–176.]. На Волині розвідкою АК керував майор Пяшчинський (псевдо “Богуш”), а його заступником був капітан Ржаняк (псевдо “Гард”) [163, 173]. Поляки мали багато досвідчених фахівців, потужні патріотичні молодіжні організації, ретельно розроблену систему підпільної конспірації, вони користувалися підтримкою Англії і загалом їх матеріальна база була кращою. Таким чином, СБ вела боротьбу з доволі сильним супротивником.

Поляки використовували всі можливості у боротьбі з українцями. Після того як українська поліція в березні 1943 року масово перейшла в підпілля, її місце зайняла польська “гранатова” поліція (за кольором мундирів, що були голландського, бельгійського або датського походження). Було сформовано 3 поліцейські батальйони в Ковелі, Рожищах і Олиці, що підпорядковувалися штабові ББ у Володимирі-Волинському [216, 81]. Саме за допомогою німців було створено польську таємну поліцію [191, 29]. А також сітку так званих “пляцувок” в Пшебраже, Купичеві, Білині, Вербі, Стенжаричах та інших селах, куди постачали зброю і боеприпаси. За напади повстанців на ці “пляцувки” поляки разом з німцями палили українські села. Коли у липні 1943 року підрозділ УПА напав на Пшебраже, у відповідь польсько-німецький каральний загін спалив село Тростянець [124, 76]. Також в липні 1943 року польсько-німецький загін здійснив каральну акцію на село Забороль Луцького району. Було пограбовано і спалено церкву, а батька місцевого священика отця Леоніда, Матвія Сібіковського, якого звинуватили у співпраці з повстанцями, разом з його родичкою Марією Багмут було кинуту у вогонь [117, 21–24]. 22 липня 1943 року через донос злодія Панаса Кудлі на своїх сусідів, польсько-німецький загін здійснив каральну акцію на село Скобелки Горохівського району. За попередньо підготовленими “списками” вони винищили місцеву інтелігенцію, що підтримувала повстанців. Близько 50 українців було мовішено на телеграфних стовпах від сільської школи до центрального майдану міста Горохова. Антона Беземського, що був прихильником ОУН, стратили навпроти школи, в

якій він був директором [239]. Керував цією акцією командир польської поліції Апель [323]. Подібні випадки були непоодинокими.

Крім того, поляки активно використовують власну агентуру в німецькій адміністрації. Наприклад, таємним працівником Польського корпусу “беспеченства” (ПКБ) в Луцьку був Франц Гаєвський, який займав в німецькій окупаційній адміністрації посаду відповідального за забезпечення залізничних перевезень і, відповідно, мав великі важелі впливу, які він використовував, щоб нашкодити ОУН [31, 48]. Інколи поляки навмисне накликали на українські села каральні акції німців. При тому в них брала участь не лише польська поліція, а цивільні поляки. Таким чином, чим більше тривала німецько-польська співпраця, тим менше було надії на порозуміння між українцями і поляками.

Тому повстанське керівництво вирішило негайно збройним шляхом уладнати “польську проблему”. В червні 1943 року “Клим Савур” видав таємну директиву: “провести велику акцію ліквідації польського елементу” [218, 315]. “Усім полякам до 10 днів опустити українські землі. Всі, хто не повенується тому наказові, загинуть, а їх майно буде знищено” [122, 219]. Як наслідок, 11 липня 1943 року розпочинається акція деполонізації Волині. При тому склалася ситуація, в якій цивільні поляки опинилися між двох вогнів. ОУН наказало покинути терен, а АК, в свою чергу, наказало залишатися на місцях [165, 110]. Тому розпочалася масова втеча поляків в міста, під захист німців.

Проте на початку конфлікту вбивства СБ поляків були поодинокими і, як правило, відбувалися під час арештів. Наприклад, 27 жовтня 1943 року в селі Овадно Вербського району при суперечці бойовик СБ вбив поляка Лавріна Музику, коли той намагався вдарити його палицею [210, 61]. Однак незабаром конфлікт переріс в криваву різанину між поляками і українцями, де СБ все частіше виступала як каральний орган. Її бойові підрозділи брали активну участь в боях з поляками, вирізняючись високою ефективністю і жорстокістю. Навіть в інструкції для СБ було сказано: “Якнайбільше нищити ляхів, але в мудрий спосіб” [3, 53]. Таким чином, всі структури СБ брали у конфлікті активну участь. Так на території Турійського району боївкою СБ “Хмари” були знищені польські колонії Грабина, Глибочина, Ясенівка, Святе Озеро [270]. А районна боївка СБ “Пугача” спільно з відділами УПА і місцевим українським населенням восени 1943 року знищили поляків з колоній Воля Островецька і Острівка Шацького району [269]. 12 липня 1943 року куцова боївка СБ спільно з відділом УПА “Грома” знищила польське село Загаї Локачинського району [255]. Подібних прикладів можна навести багато, але характерно, що боївки СБ завжди діяли спільно з відділами УПА або місцевим українським населенням. Нерідко ці акції були актом особистої помсти, так при ліквідації польської колонії Домінопіль на Володимирщині, де загинуло понад 280 поляків. Д. Шумук

(псевдо “Боремський”) з осудженням описує дії СБ: “... а що це за цивільні з пістолями біля пояса? – спитав я. Це хлопці Служби Безпеки, – відповів “Ворон”. – Це хороші хлопці, вони кльоцали поляків краще за всіх. Ось цей, – “Ворон” кивнув на коренастого брүнета, – 25 утопив”. Пізніше виявилось, що в цього есбівеця поляки знищили всю сім’ю, за що він і мстився [115, 129]. В іншому випадку учасник боївки СБ “Хмари” Микола Васюта особисто вивів з села Туричани Турійського району 12 поляків (серед яких була й його колишня дружина), після чого завів їх в ліс, змусив лягти і особисто по черзі вбив сокирою [281]. За оцінками істориків, лише за шість днів, з 10 по 15 липня 1943 року, повстанці провели на Волині у 100 селах 300 акцій, в яких загинуло близько 12 тисяч поляків [319]. Слід сказати, що нагнітання жорстокості з обох сторін нерідко було наслідком роботи радянської агентури в лавах ОУН і УПА. За словами краєзнавця Ярослава Царука 12 липня 1943 року знищенням 200 поляків в костелі містечка Порицьк (села Павлівка) керував радянський агент Василь Левочко (псевдо “Юрчинко”) [238]. Це зробить ще багато лиха для оунівського підпілля.

При цьому керівництво ОУН досить обережно поставилося до католиків інших національностей, що проживали на Волині. Зокрема, СБ був даний наказ арештовувати чехів лише в тих випадках, коли їх вина була незаперечна [162, 284]. Таким чином підкреслюючи, що це не релігійна різанина, а визвольна боротьба.

Під час конфлікту польські відділи також жорстоко розправлялися з українцями. 20 листопада 1943 року розпочалася збройна широкомасштабна акція “Бужа”, що мала на меті встановлення поляками контролю над Західною Україною перед приходом Червоної армії. Особливо кровопролитною ця акція була на Волині [122, 175]. Так в Турійському районі, згідно з даними комісії по розслідуванні злочинів німецьких окупантів, кількість знищених АК українців була більшою, ніж поляків вбитих повстанцями [124, 104]. При цьому вони нерідко діяли під виглядом вояків УПА або червоних партизан. Згідно зі спогадами поляка Миколи Куницького, його вояки переодягались в мундири УПА і палили українські села, вбиваючи їх жителів [217, 167].

Також досить часто польські загони, прикриваючись комуністичною ідеологією, отримували від більшовиків допомогу і нищили українські села. Наприклад, загін червоних партизан В. Коханського, що складався з поляків здійснюючи рейд з району Сарн до Цуманських лісів спалював українські села і винищував загони оунівців [153, 71]. А загін поляків під керівництвом комуніста “Мухи” створив партизанську фортецю в колонії Білин Устилузького району і, отримавши зброю від червоних партизан, почав методично знищувати навколишні українські села [113, 60]. Їм також сприяло місцеве більшовицьке підпілля. Згідно з доносом в СБ колишні колгоспники Степанюк Данило з села Воротнів

і Степанюк Кирик з села Борохів були польськими “сексотами”. Вони повідомляли полякам про українські сім’ї в яких хтось був в підпіллі [1, 109; 112]. Після чого поляки ці сім’ї знищували. Крім того, червоні партизани відкрито виступали на стороні поляків у боях з українцями, особливо, коли під загрозою опинялися “пляцувки”. Як це було в селі Пшебраже Ківерцівського [124, 49], а також Вербично і Купичів Турійського районів [257]. Все це робилося для того, щоб ще більше загострити українсько-польську ворожнечу. Навіть в інструкції СБ констатовалося: “З наступом совітів горять польські села” [3, 53]. При тому горіли й українські села. Радянська влада намагалася винищити український і польський націоналізм їхніми ж силами, як завжди, не рахуючись з людськими жертвами.

Цікаво, що під час конфлікту існували волинські села, де українці та поляки співіснували мирно, не реагуючи на провокації [77]. Наприклад, село Човниці Ківерцівського району [225]. Інколи навіть траплялися випадки, що українські селяни південної Волині (наприклад, село Квасів Горохівського району) таємно від СБ і німців переправляли в більш спокійну Галичину поляків [216, 86]. Отже, безперечним є той факт, що кривавий конфлікт мав штучне походження і не був вигідним ні українцям, ні полякам.

Микола Сивіцький зауважив: “Поляки боялися України на Східних Кресах, совети ж боялися її всюди, звідси походила польсько-радянська співпраця – і польсько-українська різанина” [217, 166]. Трагедією для обох народів було те, що ситуацію вигідно для себе використали окупанти – німці і більшовики. А поляки і українці, як і в минулому, внаслідок міжетнічної боротьби, лише виснажили себе і знову опинилися під владою Росії.

ПОЛІЦЕЙСЬКО-ВИКОНАВЧИЙ ВІДДІЛ І ЄВРЕЇ

Крім ВПЖ в системі безпеки ОУН існував поліцейсько-виконавчий відділ, який був основою низових (кущових, районних) структур територіальної СБ. Його структура була аналогічною референтурі СБ з відповідними повноваженнями. Зокрема надрайонний референт СБ поліцейсько-виконавчого відділу мав у “справовому звені” не менше трьох помічників і слідчого. Крім того, при відділі діяло 6–8 озброєних жандармів (боївка). “Справове звено” районного референта СБ поліцейсько-виконавчого відділу мало в своєму складі 3–5 жандармів, а підрайону – 2–3 жандарми, а також кур’єрів. В станицях діяв лише шеф або заступник поліцейсько-виконавчого відділу, а всі важливі справи розглядав підрайонний відділ [123, 236.]. Цікаво, що до повноважень лише районного і підрайонного поліцейського відділу СБ належало виконання смертного “присуду” [135, 180]. Наприклад, окрему поліційну станицю на чолі з “Чорноморцем” було утворено навесні 1943 року в Колках

[124, 61]. Проте більшість поліцейських відділів діяло при територіальних відділах СБ.

Надрайонний поліцейсько-виконавчий відділ СБ надсилав референтурі СБ ВО звіт, в якому вказувалося: 1) які справи розглянуто, кого і за що арештовано, покарано; 2) які справи розпочато, але ще не виконано; 3) кількість конфіскованої зброї і речей, яким чином були вилучені; 4) акції, які були проведені проти поляків [90, 421–422]. Отже, як бачимо, поліцейський відділ був порівняно небагаточисельною структурою і повністю входив в територіальну сітку СБ.

В інструкції для поліції СБ за 1943 рік сказано: “Злодіїв, балакух, невинних і винних чужинців, п’яниць, панікерів, сексот, тих що переховують ляхів і інших чужинців. Нищити! Жиди, знайдені по селах, треба переслухати, а тоді на схід” [3, 53]. ОУН поділяла національні меншини, що проживали на Україні на дружні і ворожі. До останніх відносилися поляки, росіяни та євреї [159, 217]. Особливо суперечливе і неоднозначне відношення було в СБ до євреїв, або “жидів”, як їх за давнім звичаєм, без негативного відтінку, називали місцеві українці. І на це були підстави.

За часів першої радянської окупації євреї позитивно сприйняли більшовизм. Історик Ш. Редліх з цього питання зазначив: “Наявність єврейських офіцерів і солдатів в лавах Червоної армії викликала відчуття полегшення і солідарності. Для відносно небагатьох єврейських комуністів прихід Советів здавався мрією, що здійснилася”. Вони розмірковували “де ступила Червона армія, не може бути німецької зони окупації” [126, 51–52].

Крім того, багато з них очолили радянські органи влади і проводили репресії проти українців і поляків. Я. Дашкевич писав: “Із захопленням польських земель гітлерівцями на Західну Україну ринула хвиля євреїв-біженців. Вважаючи комуністичну Росію єдиним порятунком від німецького терору, вони прийняли на себе роль колаборантів, зрозуміло антиукраїнських за своїм спрямуванням” [126, 53]. Згідно статистичних даних, до чистки початку 1940 року, євреї становили 39 % серед керівників НКВС [197, 102]. За інформацією Я. Хонігсмана 1/3 складу ревкомів Волині становили євреї [126, 52]. Комсомолка-єврейка з Луцька Шпилька, батько якої був відомою в місті людиною і мав мебельну майстерню на вулиці Ковельській [77], керувала розстрілом 2 тисяч політ’язнів 23 червня 1941 року в Луцькій тюрмі [326]. Вона власноручно розстрілювала їх з кулемета, а потім добивала наганом пораних [117, 35]. Наступного дня Шпилька втекла з енкаведистами на схід [77]. Подібні випадки, звичайно, викликали ворожість до євреїв не лише серед оунівців, а й більшості місцевих українців.

Ще на Другому великому зборі ОУН у квітні 1941 року щодо євреїв було проголошено: “Жиди в СРСР є найвідданішою підпорою пануючо-

го большевицького режиму та авангардом московського імперіалізму в Україні” [126, 54]. Тому СБ, не афішуючи, таємно знищує всіх серед них підозрілих в більшовизмі. В інструкції СБ щодо євреїв було сказано: “всіх жидів неспеціалістів конспіративно ліквідувати, щоб жиди і навіть наші люди не знали і пустити пропаганду, що вони пішли до більшовиків” [307]. Як наслідок, таємно проводилася ліквідація більшості євреїв, що потрапили в руки підпільників. За словами М. Гона: “ОУН розглядала євреїв як силу, що сприятиме поразці визвольних змагань” [126, 56]. Восени 1943 року куцковою боївкою СБ села Видранка Устилузького району було розстріляно двох місцевих єврейок – Рою і Рефку [20, 15]. В 1944 році боївкою СБ “Гайового” в селі Борисковичі Локачинського району було арештовано і розстріляно 3-х євреїв [255]. В більшості випадків ці ліквідації були виявом особистої помсти радянській владі.

Офіційно ОУН навпаки засуджувала вбивства євреїв. Ж. Ковба вказує, що в деяких містечках оунівці допомагали євреям [126, 59]. Було навіть видано спеціальний наказ, згідно якого потрібно було таємно забирати з гето євреїв-лікарів з родинами для шпиталів УПА [77]. І. Климів заявляв: “Ми не маємо жодного інтересу в тому, щоб нищити жидів, бо після жидів прийде на чергу українське населення. Ми заопікувалися кількома жидами старшинами з УГА, лікарями й іншими фахівцями, які хотіли ділити долю з нашим рухом у підпіллі. Вони радо погодились працювати для ОУН, але їх небагато. Даю доручення, що в протижидівській акції не сміє взяти участь не один член ОУН. У тій справі вкrotці отримаєте інструкції на письмі”. Як наслідок, вже 30 березня 1942 року керівник СД повідомляв: “Сьогодні точно встановлено, що рух Бандери забезпечує фальшивими документами не лише своїх членів, а й також євреїв” [126, 68; 70]. На “Січі” військовими лікарями працювали євреї – Шая Давиддович Варма (псевдо “Скрипаль”) з Варшави [95, 413] і Грифель з Луцька [77]. За спогадами курінного УПА В. Новака (псевдо “Клилатий”), при госпіталі УПА, разом зі своєю жінкою, працював один з кращих лікарів ВО “Турів” – євреї (псевдо “Білий”) [316]. Чимало євреїв працювало в господарському і пропагандистському відділах УПА. За словами професора Фелікса Левітаса: “... чимало євреїв самі діставали зброю і приєднувалися до повстанців” [277]. 1 листопада 1943 року ГК УПА проголосила: “Вони (євреї) будуть повноправними громадянами України”. Л. Шанковський писав, що на Волині за сприяння господарчого референта Василя Мороза (псевдо “Зубатий”), було організовано табори для євреїв. Зокрема біля Ратно і Порицька (близько на 100 осіб) вони існували до часу протиповстанської акції Фон Баха, коли були німцями розгромлені [126, 73–76]. Цій проблемі дав оцінку і шеф СБ М. Лебідь: “Усі вони чесно виконували свій обов’язок, несли поміч не тільки стрільцям, але всьому населенню, не кидаючи бойових рядів у важких ситуаціях, навіть тоді, коли мали змогу перейти до червоних”

[277]. За словами В. Кука (псевдо “Леміш”), пізніше, коли прийшла радянська влада, євреї вийшли з підпілля. Проте легалізувавшись, вони продовжували допомагати повстанцям ліками і медикаментами [317]. Тобто ОУН рахувала своїм ворогом не єврейство, а комунізм, який в багатьох з цією нацією асоціювався.

Через специфіку роботи до складу поліцейського відділу СБ залучали лише чоловіків, звертаючи особливу увагу на фізичний розвиток і ідейність [90, 421–422], при цьому дещо нехтували інтелектуальним розвитком. Інструктор Д. Шумук описав в мемуарах вишкіл поліцейських СБ: “Серед 56 осіб всього 5 засвоювали матеріал і розуміли про що йдеться, а решта як то кажуть, “ані в зуб ногою”. Читати лекції на такому вишколі було зовсім нецікаво, а проводити бесіди з тими людьми було абсолютно неможливо. Вони просто не здатні були мислити... У той час я зустрівся з “Ящуром” (Ковельським окружним провідником) і відчувуючи до нього якесь особливе довір’я, запитав:

– Чому це в СБ, наче навмисне, підібрані всі здорові, гарні, добре збудовані, але дуже тупі й обмежені люди?

– А де ви бачили, щоб поліція була мудра, мисляча й розсудлива? Таких у поліції не треба, – просто і ясно відповів “Ящур” [115, 142–143]. Слід сказати, що подібна ситуація не була винятком для радянських і німецьких поліційних структур того часу.

Серед покарань у звітах надрайонного поліцейсько-виконавчого відділу зазначалося провини за: комунізм, шпionаж, сексотство, виступи проти УПА, невиконання наказу, злочинство, п’янство, побої, вбивство, грабїж, анархістські виступи, підпал, спекуляцію, сварки і образи [90, 426]. В інструкції для поліції СБ за 29 серпня 1943 року також перераховувалися провини: “непорозуміння між проводом... безладність” [3, 20]. Тобто фактично поліція виконувала ті ж функції, що і жандармерія, але вже не в армії, а в підпіллі.

При цьому поліцейсько-виконавчий відділ СБ районних і підрайонних референтур мав право виносити смертні вироки лише так званим ворогам українського народу, тобто комуністам, полякам, щуцманам, сексотам, ворожим розвідникам [135, 180]. За менш значні провини – порушення дисципліни в УПА, невиконання наказу, “надуживання організаційного майна” та інше вирок мав право виносити лише революційний трибунал при надрайонній референтурі СБ [90, 422–423]. Цікаво, що знову ж термінологію було запозичено в радянських спецслужб. Що характеризує принципи діяльності поліції СБ.

Вперше загальна система покарань була запроваджена за наказом “Клима Савура” 15 травня 1943 року. Де визначався перелік важких злочинів та міри покарань за них. За 15 тяжких провин встановлюється “найвища кара військового часу” – смерть (сексотство, саботаж, диверсії, шпигунство, дезертирство, зраду, вбивства, крадіжки). При чому,

страту дозволялося застосовувати до осіб з 17 років [173, 34]. Як бачимо, система покарань, як і у ВПЖ, повністю відповідала вимогам військового часу. А найвищим судовим органом був революційний трибунал. Його компетенції при надрайонній референтурі СБ поширювалися на членів підрайонних ексекутив. До його складу входили: комендант надрайону, референти СБ, господарчий, політичний, а також правник, а коли звинуваченою виявлялася жінка, – також референтка УЧХ. Для підпільників районних ексекутив вирок затверджувався революційним трибуналом СБ ВО. Слідство в кожній справі вів поліцейсько-виконавчий відділ СБ [90, 423]. Таким чином, склад суду залежав від обставин його проведення і не був сталим.

Як правило, суди не мали постійних місць перебування і скликалися тимчасово для вирішення однієї або кількох справ. Але були й винятки. Наприклад, в Колках за часів “повстанської республіки” постійно діяв Революційний суд. Головою якого був уродженець села Старосілля Тихін Рєгешук, а його заступниками Григорій Лавренчук і Іван Терешко [129, 117]. Виконавцем вироків був житель села Старосілля Василь Маркевич [124, 76]. Характерно, що поліцейський відділ не мав “карних відділів” та ізоляторів. Тому, як правило, вироком був розстріл.

Важливою частиною діяльності поліції СБ була боротьба з кримінальними злочинами, які приносили багато лиха не лише повстанцям, а й місцевим жителям. Зокрема в інструкції СБ за 1943 року наказувалося звертати особливу увагу на кримінальні вбивства і посилювати навики в розкритті цих злочинів [3, 20]. Особливістю в цьому випадку було те, що свою діяльність СБ не конспірувало. Тому збереглося чимало свідчень очевидців про правоохоронні дії поліцейсько-виконавчого відділу.

Наведу декілька прикладів. На хуторі, неподалік села Свинарин Турійського району, повстанці залишили мішки з сіллю, яку на слідуючий день мали доставити в господарчий відділ “Січі”. Проте під час відпочинку вона зникла, що й змусило підпільників звернутися до поліції.

Невдовзі на хутір прибув есбівець і повідомив господаря, що коли він добровільно не віддасть вкрадене, то негайно зроблять обшук, а його стратять. Побоюючись обшуку, господар добровільно повернув викрадену сіль, після чого був покараний 10 ударами шомполом [74]. Тобто, обійшовся легким покаранням.

Цікаві свідчення наводить і Євген Тишик: “Пам’ятаю один з випадків, який свідчить про те, як у ті часи місцева Служба Безпеки реагувала на крадіжки. Їхав саньми Павло Савічук по хуторі з хати до хати, а за ним йшли двоє хлопців, по одній руці зв’язані разом і мотузкою прив’язані до саней. На шні висіли шматки шкіри самообробного виготовлення. Підїхав до нас, зупинився, повернувся до хлопців та сказав: “Говоріть хто ви є”. Ті мовчали. “Говоріть, а то гірше буде”. “Ми крадії з

села Чорніїв, втікли від поляків і цей чоловік пустив нас до себе жити, а ми в нього вкрали шкіру". Після цього Павло Савічук поїхав до наступної хати"[79]. Як бачимо, в цьому випадку застосували лише моральне засудження крадів односельчанами. Проте легкі покарання для кримінальних злочинців були винятками. В більшості випадків до них застосовувалася смертна кара.

Наприклад, у селі Річище Ківерцівського району в будинку Цимбалюк Наталії, де заготовляли м'ясопродукти для місцевого повстанського загону, сусідом Мартинюком Анатолієм було викрадено відро ковбаси. Невдовзі зникнення було виявлено, після чого місцева СБ викликала командира сільської самооборони Кліма Міркова та станичного Андрія Шевчука й наказала негайно провести обшук та виявити злодія. Через деякий час втрату було знайдено, відбулося засідання військового трибуналу, на якому винного було засуджено до розстрілу, а вирок виконано прилюдно із винисенням відповідної постанови та оформленням протоколу [75]. Інколи також траплялися випадки, що за подібні злочини відрубували пальці або частину руки.

Влітку 1943 року в селі Осекрів Турійського району відділом СБ було арештовано злодія, що викрав м'ясопродукти з повстанського складу. Після цього відбувся відкритий суд, який присудив злодію кару через повішення [78]. Отже, як бачимо, система покарань була досить суворою і багато в чому залежала від наслідків, які спричинив цей злочин щодо діяльності підпілля.

Слід сказати, що до своєї роботи поліцейсько-виконавчий відділ широко залучав розвідку СБ. В донесенні інформатора "Черниці" за 10 січня 1944 року сказано: "Наша братія говорить, що СБ нехай не мішається, бо ми робимо, що самі схочемо". Далі йдеться про те, що місцеві повстанці "Герман" і "Секіль": "Ходять по тих самих хатах, щоб люди здавали кожухи і чоботи"[3, 60]. Після отриманої скарги відправлялася поліцейська боївка СБ, яка арештовувала порушників, а далі їх передавали ВПЖ і революційному трибуналу.

Особливу увагу поліцейський відділ СБ звертав на діяльність кримінальних злочинців, які маскувалися під відділи УПА. Влітку 1943 року кримінальною групою під виглядом УПА було спалено польську колонію Яніна в Горохівському районі, а сім'ї Шатурських, Врублевських та інші знищені. Ця банда була організована 3-ма жителями села Маковичі та жителем села Пірванче. Поліція СБ негайно зреагувала на цей злочин і вислала боївку. Трьох бандитів було страчено, а один втік і лише згодом його вбили за крадіжку німці. С. Мудрик також розповідає про привселюдну страту в селі Борисковичі СБ банди грабіжників і злодіїв, що діяла на Горохівщині і видавала себе за відділ УПА [138, 33–36].

Інколи під виглядом червоних партизанів, особливо в північних районах області, діяли банди з дезертирів. Щодо їх поліція СБ також

проводила акції. Наприклад, відділом СБ “Гонти” в селі Старі Кошари на Ковельщині було ліквідовано банду Папушина, яка, погрожуючи зброєю, грабувала місцеве населення [77]. Згодом більшість подібних банд було знищено або вони влилися в загони червоних партизанів.

Не рідкістю для поліції СБ було зловживання своїм положенням. Наприклад, один з підпільників скаржився на дії поліції СБ в Лисицькій станиці, зокрема, погрози голові сільської управи, спалення клуні тазведення особистих рахунків під виглядом боротьби з ворогами [1, 47]. Тому, щоб уникнути зловживань, за наказом “Клима Савура” від 10 листопада 1943 року всі речі і майно, здобуте в ході операцій СБ, повинні були здаватися на бази господарчого відділу або для потреб УЧХ [90, 40]. Це ж підтверджує інструкція СБ за 1943 рік, де сказано: “При роботі не розбазарювати майна, за тягнення організаційного майна – розстріл” [3, 53]. Так, згідно з розпискою господарчого референта на складі УПА від СБ поступило 24 пункти найменувань речей, в основному одяг, взуття, матеріал, мило та інше, що були захоплені під час каральної акції [1, 61]. Більшість цих речей було здобуто в ході українсько-польського конфлікту, в якому поліція СБ разом з іншими відділами брала активну участь.

Отже, підсумовуючи діяльність поліцейсько-виконавчого відділу, слід сказати, що він створювався як “народна міліція”. Але через вимоги часу фактично перетворився на військову територіальну поліцію, що діяла в заплілі (тилу).

СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНА РОБОТА

Слід сказати, що окрема референтура слідчого відділу СБ існувала лише при штабі ВО “Турів”, яку очолював П. Ковальчук (псевдо “Залісний”) [107, 142]. Але, крім того, до складу сітки СБ кожного рівня входили слідчі й архіваріуси, штат яких від потреби міг змінюватися [209, 14]. Наприклад, при куренях УПА, як правило, був 1 слідчий СБ, але при потребі їх кількість могла збільшуватися [28, 72]. Таким чином, сталої структури не існувало.

Одним з головних завдань слідчого було проведення допиту. Як правило, він мав три етапи. Спочатку з арештованим проводили загальне ознайомлення і він власноруч писав автобіографію. Далі слідчий аналізував інформацію, після чого мав добитися повного зізнання [209, 15]. В інструкції “Як має працювати СБ”, підписаної “Богданом” 29 серпня 1943 року, зазначалося, що під час слідства арештованого потрібно було питати за пунктами: “Хто ?, де ?, з ким ?, коли ?, скільки членів ?, клички, зв'язок, пункти і псевда” [3, 20]. Тобто, формувалася загальна для всієї СБ система організації слідства.

Було запроваджено функціонування спеціальних внутрішньогалузевих документів СБ: комунікатів, протоколів, інформації, відомості з

терену, огляди подій з терену, листи [135, 77], що забезпечували б слідчо-оперативну роботу СБ.

Петро Пісоцький в мемуарах детально описує весь процес слідства по його справі, що дає уявлення про роботу слідчих СБ. Зокрема перед затриманням звинуваченому зачитувався наказ СБ:

“Один з тих гультіпак, витягнув з кишені якийсь папірець і голосно прочитав: “З наказу обласного шефа СБ ти є арештований” [110, 140]. До всього ставилися серйозно, тому що навіть втеча арештованого загрожувала відповідальному за в'язня есбівцю розстрілом [3, 53]. Після цього арештованого (як правило, на возі) доставляли в слідчий ізолятор, який детально описаний Пісоцьким: “Подвір'я було огорожене досить високим плотом із штахетів, а замість воріт так само з дошок була висока брама... Хата складалася з двох частин – з кухні і другої кімнати. На кухні з лівої сторони була піч, біля печі ліжка, а проти ліжка в стіні побите вікно, навіть не затулене. На ліжку замість дошок лежали соснові кругляки і мені запропонували на ньому відпочити. З правої сторони в стіні було також вікно, але не побите, при стіні стояв столик і одне старомодне крісло, на якому сидів вартовий” [110, 140]. Григорій Стецюк, що також був арештований СБ, згадує, що в слідчому ізоляторі в Біличах була польова кухня, з якої арештованих годували [113, 76]. Після ізолятора на арештованого чекав допит.

У спогадах Пісоцького подається опис слідчого: “Був зодягнутий у довгий шкіряний плащ, на голові тепла шапка з наушниками і бляшаним досить великим тризубом, а через плече на паску також шкіряна торба з паперами. Навхрест був другий пасок, що був прикріплений до паски, на котрому з правого боку висіла кабура з пістолетом. Крім всіх тих пасків, за плечима мав також фінк...”

Тобто він виглядав як один з референтів СБ. Далі подається опис слідства: “Головний шеф СБ попрямував просто за головний стіл, два інші сіли з лівої сторони на лавці, а мені запропонували сісти на ліжку... Скінчивши длубатись у паперах, шеф СБ запропонував мені сісти на стільці проти нього. Не глянувши навіть на мене, найперше запитав, як я довго належу до мельниківської організації” [110, 140].

При цьому інколи СБ володіло досить детальною інформацією про арештованого. Наприклад, під час слідства обласної референтури СБ щодо провідника мельниківців “Грізного” відбувалася активна співпраця з відповідною структурою СБ в Галичині. Завдяки цьому вдалося встановити, що він після атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Перацького був причетний до арешту Бандери і Лебеда. Потім надовго десь зник. Знову він появився в 1938 році після поділу німцями Чехословаччини. Займався збором коштів для допомоги Карпатській Україні в боротьбі з мадярами. Але, привласнивши собі гроші, знову зник, залишивши січовиків беззахисними перед ворогом. Після зникнення Ореста Тарасевича він очолив мельниківське підпілля на Володимирщині. І одночасно працював на німецьку розвідку, якій передавав карту Колок з

місцями, де найкраще атакувати, й інформацію про озброєння повстанців [77]. Та, як правило, через нестачу часу і технічних можливостей відомості про арештованого були неповні.

Тому допити базувалися на психологічному тиску щодо арештованого. Інструкція СБ повчала слідчого шукати слабке місце в підозрюваного. Спочатку він мав з'ясувати "характер" людини, розраховуючи на те, що нечисте сумління обов'язково проявиться. Обов'язково потрібно було під час допиту психологічно переважати підозрюваного. Слідчим радилося звертати увагу на поведінку об'єкта, його нервовий стан [209, 15]. Всі результати слідства повинні були бути задокументовані в протоколі [135, 86]. Пісоцький описує психологічні прийоми слідчого: "Після такої відповіді він почав набирати звирячої люті... По хвилині знову почав до мене:

– Ви взяли від німців зброю і стріляєте у своїх братів.

Я з місця йому заперечив... ще далі хотів говорити йому про все, але він зірвався на ноги... Гримнув кулаком по столі, аж чорнильниця перевернулася, щастя, що на столі не було скатертини. Впоравшись з чорнилом, знову почав обкидати брудною лайкою мельниківців і грозити кулаком. Ми вас... такі ви – не такі" [110, 140].

Хоча інколи і арештовані намагалися вести зі слідством психологічні ігри. Згадуваний вже "Грізний" заявляв: "Мені всеодно чорними чи золотими буквами, але моє ім'я буде записане на сторінках історії України". Вимагав надати йому три дні для написання поеми. Насправді, надіючись, що його визволять німці [77]. Траплялося, що арештований задумував втечу, коли дізнавався про смертний вирок. В інструкції СБ зазначалося, що в разі невдалої втечі в засудженого наступав злам, бажання правдиво розповісти про все слідству [209, 15]. Тому нерідко слідчі робили вигляд, що провину вже доведено і долю затриманого вирішено.

Коли провину арештованого було доведено результати слідства мали бути зафіксовані у "зізнанні", після чого видавався "комунікат", який публічно оголошував результати слідства. Далі пояснювалася причина притягнення особи до суду й обґрунтовувалася міра покарання [135, 86]. Коли ж провину арештованого в результаті слідства доведено не було, ніяких особливих документів СБ не видавала.

Пісоцький згадує про такий випадок: "Прокурор почав наскоро складати свої папери. На столі залишився той шмат паперу, на якому він щось писав. Передав мені і сказав на ньому підписатись. Я йому відмовив. І не підписав. Він ще щось бурчав собі під ніс... щось кинув до тих двох, що сиділи збоку. Ті підійшли до мене і сказали, щоб я йшов з ними... Мені чогось всього стало шкода і я почув, що з моїх очей потекли сльози. Нараз кілька з них підійшли до брами, відчинили її і вийшли на доріжку. Есбісти знову щось радились, а відтак шеф СБ М. Пицалюк, обернувшись до мене, сказав:

Ти можеш йти додому.

...Я не знав що робити – чи йти, чи чекати до ранку. Але прокурор знову в досить гострий спосіб сказав:

– Чого чекаєш? Йди додому!” [110, 140].

В подібну ситуацію після слідства потрапив сотенний “Остап”, якому не було видано жодних документів про звільнення. А до свого відділу наказали дійти самостійно [28, 102]. Особливу увагу слідчі звертали на колишніх червоноармійців, вважаючи їх за найбільш підготовлених і законспірованих ворожих агентів. Проте нерідко їх виправдовували і призначали на керівні посади. Наприклад, на початку липня 1943 року в результаті бою між червоними партизанами та повстанцями поблизу сіл Ягідне і Ставки був поранений і потрапив у полон колишній лейтенант Червоної армії Олексій Приходько. По його справі СБ розпочато слідство, що тривало майже місяць. Після цього відбувся суд, на якому Приходько був виправданий і направлений військовим інструктором в Локачинський район [96, 100–104]. Та все ж подібних прикладів було небагато. Як правило, більшість підсудних страчували.

Також важливим напрямком діяльності слідчих було розкриття таємних переговорів з ворогом, що не були узгоджені з вищим керівництвом. За свідченнями оунівця “Беркута”, в січні 1944 року Роман Шухевич ледве не “скарвав на горло” за самочинні переговори з німцями про ненапад майбутнього головнокомандуючого УПА Василя Кука (псевдо “Леміш”). Від карі його врятували лише особливі заслуги [242].

Проте не завжди покарання обходилося так легко. Курінний, організатор перших повстанських відділів, командир загону ім. І. Богуна, комендант “Січі” Порфир Антонюк (псевда “Кліщ”, “Сосенко”) [219, 86], в листопаді 1943 року без дозволу керівництва провів неподалік Володимира-Волинського таємні переговори з німцями – керівником господарчого відділу геббітскомісаріату Скофом і шефом гестапо Брауном, а в грудні 1943 року в селі Межириччя Володимир-Волинського району переговори з комендантом німецької застави Володимира-Волинська, обер-лейтенантом Остеном і заступником геббітскомісара цього міста [260]. В обмін на зброю він повинен був припинити проведення диверсій повстанцями на залізницях [77]. Як наслідок, “Кліща” було арештовано і згідно з рішенням військового польового суду 6 березня 1944 року засуджено до розстрілу. Вирок було виконано наступного дня неподалік села Красностав [130, 147]. До нашого часу зберігся протокол засідання суду і вирок по його справі, що засвідчує саме цю провину “Сосенка” [94, 298].

Хоча існують інші версії. За однією з них, насправді СБ ліквідувала “Кліща” за те, що він своєчасно не виявив наближення червоних партизанів, не вступив організовано в бій з ворогом і своєчасно не відвів курінь.

Свідок тих подій Олексій П’яхота, згадує: “Партизани Вершигори раніше зав’язали бій в Туропині за залізничну станцію з німцями. Гарматну стрілянину добре було чути до Вовчака, Сосенко ж не вислав

розвідки у напрямку стрілянини, а спокійно сидів на місці. Крім того, при Січі було організовано і добре озброєно вірменський загін із радянських полонених, який зрадив й перейшов до червоних партизан, яким показав дорогу до школи старшин УПА. Зав'язався нерівний бій, всі курсанти школи загинули, але ще була можливість вивести повстанців з Січі. Я бачив, як майже 30 повстанців йшли через села Кисилівка, Тумин, Хворостів, Яковичі, Нехворощі на південь, тягнучи парою коней гармату. Решту змучених повстанців відступали на південь в Завидівський ліс"[288].

За ще іншою версією, зі слів мобілізаційного референта ОУН "Ярослава", повстанського лікаря "Скрипаля", СБ "арештувала "Кліща" за те, що він зі своїм загonom відступив перед червоними партизанами і не захистив баз УПА [88, 414]. Та й це твердження не повністю відповідає дійсності, адже "Сосенко" не був головним винуватцем трагедії, крім нього в той час на території "Січі" були більш впливові керівники, які проте не отримали покарання за бездіяльність. На мою думку, щоб якось виправдати себе, на коменданта вирішили повністю списати всі провали й для цього пригадали його злочинні переговори з німцями [28, 11].

На початку червня 1943 року слідчі СБ завели справу на командира 9-ї сотні Миколу Каліщука (псевдо "Зух"). Його звинувачували у таємних переговорах з червоними партизанами. Зокрема, під час проведення вишколу між селами Стижаричі та Заброди з Мосирського лісу прибули червоні партизани, які роззброїли повстанських новобранців і почали проводити з ними політбесіду, після чого в будинок лісника (поблизу якого проводився вишкіл) негайно приїхав "Зух" і довго там розмовляв з командиром червоних партизанів. Потім повстанцям було повернуто зброю, а партизани відійшли. Дізнавшись про даний випадок, СБ арештувала "Зуха" і два тижні тримала в слідчому ізоляторі в урочищі "Михайлів", але, не довівши його провини, відпустила [303].

Подібний випадок відбувся і з курінним Сергієм Сидоренком (псевдо "Шуліка"), що провів у селі Мосир Ратнівського району таємні переговори з командуванням з'єднання Федорова про розмежування території та спільні дії проти німецьких відділів. Проте вони не дали результатів. За цією справою СБ було проведено розслідування, але, не довівши провини, "Шуліку" відпустили [127, 66]. Після цього щодо подібних арештованих було застосовано нагляд СБ і їх вважали ненадійними.

Та, як правило, слідство проводили стосовно найбільш високопоставлених затриманих і гучних злочинів. Наприклад, за те, що мельниківець, комендант Іваничівської районної поліції І. Мудрець видавав німцям таємниці підпілля і арештовував багатьох бандерівців, він був арештований обласною референтурою СБ, після чого відправлений в село Свічів, де було проведено детальне розслідування і як наслідок винесено вирок – розстріл [113, 49–50]. Також комісією есбівців із "Січі" на

чолі з головним слідчим “Щукою” було проведено розслідування щодо групи розвідників з партизанського загону ім. Кірова [280]. Їх доставили в село Мокрець Турійського району [132, 128]. Під час розслідування, що тривало майже добу, було виявлено, що ця партизанська група в лісі між селами Радехів і Глинянка жорстоко замордувала 7 місцевих жителів. Тіла були поколоті багнетами, розбиті черепи, розпороті животи. Були доставлені свідки злочинів [280]. Після проведення розслідування, за свідченнями одного із слідчих СБ – “Марка”, арештованих партизанів було стречено в лісі [259].

Інколи в полон до повстанців потрапляли червоноармійці, частинам яких вдавалося прорватися далеко в тил німців. У лютому 1944 року в Торчинському районі СБ арештувала і допитала росіянина, бійця 1-го кавалерійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Баранова, який втік з німецького полону і переховувався в одному з місцевих сіл. Під час слідства він розповів про дислокацію, штат, озброєння, медичне і матеріальне забезпечення, настрої серед солдатів [123, 355]. Після цього більшість червоноармійців залучали в лави УПА.

Таким чином, слідча робота СБ стояла на досить високому рівні, але постійна нестача часу, матеріальних і технічних ресурсів заважали їй досягти свого максимального розвитку.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВА ЖАНДАРМЕРІЯ І ВІДДІЛИ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ УПА

З розвитком повстанських формувань та чисельним збільшенням лав УПА постала необхідність утворення спеціальної структури для нагляду за армією. Тому на основі різних поліцейських загонів при повстанських відділах ще у вересні 1943 року виникає військово-польова жандармерія (ВПЖ) [90, 406–407]. До її структур залучали кращих повстанців, при цьому керуючись у відборі жандармів принципами взірцевої дисципліни, високої моралі, стійкості, конспірації і “революційної свідомості” [123, 496]. Вважаючись окремим відділом, вона фактично підпорядковувалася СБ, з якою координувала свою роботу [28, 72]. Коменданти ВПЖ тричі на місяць, здавали звіт про свою роботу коменданту ВПЖ ВО, а він через кожних десять днів, звітував про роботу у відділах, референтурі СБ КВШ УПА-Північ. Також відбувалася взаємодія між СБ і ВПЖ на місцевому рівні.

Хоча інколи це призводило до проблем у розмежуванні повноважень між СБ і ВПЖ. Так, командир загону імені Богуна скаржився “другу Володимирі”, що СБ зробила засідку на чотового “Орла” і 3-х козаків, котрих він наприкінці грудня 1943 року відпустив на “урльоп” (тимчасову відпустку). Оскільки вони відстрілювалися, СБ не передала повстанців ВПЖ, а ліквідувала, забравши собі їх зброю [135, 178].

В “Довідці про польову жандармерію УПА”, що її підготував НКВС, дано характеристику організаційній побудові жандармерії. Як зазна-

чалось, ВПЖ при Головному штабі УПА нараховувала до 50–60 осіб й складалося з начальника, його заступників з контррозвідки та боротьби з дезертирством, слідчої групи (5–6 співробітників), ад'ютанта і друкарки, груп по 3–4 жандарми для охорони керівного складу штабу [173, 37–38]. До керівництва ВПЖ намагалися залучити осіб, що мали досвід роботи в поліції (як правило, німецький) [122, 297], що повинні були не лише керувати, а й розбудовувати цю структуру.

Жандармерія штабу Військової округи нараховувала 30–35 осіб на чолі з начальником, його помічниками (з такими ж функціями, як і при штабі УПА), слідчих (3–4), друкарки і груп охорони посадових осіб штабу Округи [173, 37–38]. Командир ВПЖ групи підпорядковувався безпосередньо керівнику штабу. До його обов'язків, крім організації роботи ВПЖ групи і нагляду за станицями ВПЖ, входило також проведення вишколів, покарання і нагородження жандармів. Заступник командира ВПЖ допомагав йому в роботі, а у випадку відсутності сам виконував обов'язки свого шефа. Писар ВПЖ виконував канцелярську роботу і відповідав за “справність паперів” [123, 498–499]. Зокрема, командиром ВПЖ ВО “Турів” від липня 1943 року був Олександр Косаревич (псевдо “Корнієнко”) [107, 173], при якому постійно знаходилося 20 жандармів [28, 72–73], серед яких були навіть дівчата – “Апсид” і “Лом”, що займалися справами пов'язаними з жіноцтвом [70, 3]. В нього ж знаходилася печатка “УПА, група Турів”, яку ставили на важливих документах жандармерії [28, 72–73].

Станиця ВПЖ при загоні підпорядковувалася відповідно курінному або сотенному. Він слідкував за виконанням статутів УПА в загоні і у відповідному терені, давав завдання жандармам (обов'язково зазначаючи термін виконання) і звітував перед ВПЖ групи про зроблену роботу [123, 497–498]. При штабах куренів ВПЖ (7–10 осіб) була посада керівника, 2-х замісників (по контррозвідці та боротьбі з дезертирством), а решта жандармів по 2–3 особи (“рій” або відділення) розподілялася по сотнях. На практиці ж структура ВПЖ, як правило, визначалася розпорядженнями командирів УПА. Наприклад, за наказом № 3 від 3 листопада 1944 року “Клима Савура” при штабах бригад цього з'єднання запроваджувалися “чоти” ВПЖ, [173, 37–38]. До функцій ВПЖ входили: боротьба з дезертирством, самовільне віддалення від свого загону (більше 2-х годин вважалося “дизерцією”), панікою серед вояків, пияцтвом і аморальністю, дотримання дисципліни, допит затриманих [90, 406–407], невиконання наказу, зловживання посадою, крадіжка та продаж “державно-військового” майна, шпигунство, зрада інтересів УПА [123, 496]. Також на ВПЖ передбачалось покласти й контррозвідальні функції, про що свідчить пропозиція щодо надання ВПЖ права на створення “в УПА та в терені своєї діяльності сітки агентурної розвідки” [173, 37–38]. Якщо жандармерія затримувала ворожих розвідників і шпигунів, вона повинна була спочатку сама їх допитати, а далі передати розвідувально-інформаційному відділу. Таким чином планувалося перетворення військової поліції в досить потужну й розгалужену структуру.

Щодо слідчих ВПЖ, то вони своєю майстерністю дещо поступалися колегам із СБ. Слідство вони мали право починати, коли був встановлений факт порушення силами ВПЖ або з інших джерел, а також за поданням командира [123, 496]. Обов'язком слідчих ВПЖ був допит затриманого. Отримані матеріали записувалися у відповідний протокол, в якому вказувалося прізвище та ім'я допитуваного, військовий ступінь, з якого відділу, дата народження, місце проживання, освіта, приналежність до політичних партій та організації. Після цього затриманого попереджували про судову відповідальність за неправдиві зізнання, які слідчими детально записувалися. Основною технікою проведення допиту було кількаразове задавання однакових запитань, після чого відповіді звірялися на предмет розходжень у них і складався "протокол аналізу". У крайніх випадках, коли, на думку слідчих, обвинувачений вперто не бажав зізнаватися, застосовувалися фізичні заходи [123, 501]. При цьому ВПЖ використовувала досить суворі покарання для повстанців. "Кару смерті" дозволялося застосовувати: за дезертирство, зраду військової таємниці, поширення паніки, крадіжки, надмірне вживання алкоголю і невиконання наказів. Тоді як до цивільних, як правило, застосовували штрафи (гроші або господарські продукти). І лише в окремих випадках страчували. При цьому потрібно було опиратися на зізнання трьох свідків [90, 406–407].

Наказ на арешт мав право виписувати лише командир ВПЖ або його заступник, коли ж під час обшуку або арешту жандармами було вилучено якісь речі. Мав бути складений відповідний акт у 2-х примірниках з підписом жандарма, 2-х свідків і господаря речей, якому видавався один примірник, а інший (копія) долучався до протоколу обшуку і передавався в канцелярію ВПЖ [123, 499–501]. Таким чином, як бачимо, головним завданням ВПЖ було забезпечення дисципліни в УПА, зокрема, боротьба з дезертирством. Причому до них застосовувалися найтяжчі покарання.

В другій половині 1943 року колишній радянський лейтенант Олександр Москаленко разом з 45 міліметровою гарматою та її обслугою з п'яти чоловік зробив намір перейти з УПА до червоних партизанів. Дізнавшись про зраду, ВПЖ було негайно послано підсилений відділ на чолі із сотенним "Вишнею", який наздогнав втікачів і всіх без винятку розстріляв [139, 98]. Дезертирів, що ВПЖ не вдалося спіймати, оголошували поза законом. Так, командиром загону "Котловина" "Юрієм" 27 жовтня 1943 року щодо 25 втікачів було оголошено, що вони: "... лишаються поза правом і кожний військовик має право при зустрічі їх арештувати, а в разі супротиву застрілити" [90, 562].

Крім того, в системі ВПЖ згідно з наказом ГВШ УПА № 2/43 від 18 грудня 1943 року запроваджувалися "козацькі суди" (суд у середовищі вояків за тяжкі провини у ставленні до цивільного населення із затвердженням вироку командиром частини) та "військові суди" (скликалися командирами ВО і вищим військовим керівництвом за участю

трьох суддів, прокурора й захисника) [173, 35]. Сотенний Максим Скорубський згадував про один з таких козацьких судів: “До мене приїхав “Ворон” і розповів, що на моїх стрільців населення внесло скаргу, що під час постою на одній з квартир вони покрали у господаря речі: білизну та шкіру на чоботи.

Перевіркою факти підтвердились. Я негайно дав наказ сотні зробити збірку вимаршу.

Перед фронтом сотні подав скаргу від населення... у стрільця “Вербини” знайдено речі...

Питаю сотні, яку дати за це кару. Вся сотня як один крикнула:

– Розстріляти злодія ! Він компрометує наше ім'я й ім'я УПА.

Щоб не брати на себе відповідальності, я скликав воєнний суд сотні, й він виніс присуд смерті.

Перед стратою я надав останнє слово засудженому...

Колишній стрілець “Вербина” почав просити дарувати йому життя.

Сотня відповіла: “Не даруємо, розстріляти!”

“Грізний” як СБ моєї сотні, на очах в усіх розстріляв “Вербину” [335].

Про подібну ситуацію згадує також колишній повстанець із сотні “Кубика” Микола Супрунович (псевдо “Щупак”): “Наш курінь стояв у селі (Турійського району), кілька вояків переховувалися в клуні одного дядька. На ранок він підняв гвалт, мовляв, у нього сало вкрали. Негайно прибули вояки СБ. Вишукували чоту і почали допитувати: “Хто взяв сало?” Ми мовчимо. Тоді командири примусили всю чоту, а це 40 чоловік, присісти навпочіпки і стрибати. Всі повстанці сердиті, бо ще й спека дощукає. Один з наших не витримав. Побіг. Куля його наздогнала. Хтозна, можливо, він і не брав того шматка сала, а просто не міг терпіти біль в ногах. Потім дядько до нас: “Якби я знав, хлопці, що трапиться, не говорив би за крадіжку”[247].

Про функції військового польового суду можна дізнатися із записки командира загону “Кліщеві” від 15 грудня 1943 року, де сказано, що його мали право скликати командири групи, загону і куреня, до складу якого входили: “предсідник” – старшина і двоє членів – підстаршина і стрілець. “Предсідник” був одночасно обвинувачем і захисником арештованого. Він мав право вимагати змінити склад суду [90, 528–529]. Та на практиці ж, як правило, за заявою керівника ВПЖ загону до командира загону, останній виділяв для суду 3-х осіб, з яких 1 мав був бути за званням не нижче сотенного, 1 не нижче ройового і 1 рядовий. Жандармерія спочатку викладала їм суть справи, а потім розглядали матеріали слідства і заочно виносили вирок, який згодом затверджував командир загону [28, 72]. Таким чином, “військові суди” своєю структурою нагадували радянські “трийки”.

Серед переліку справ, які розглядав польовий суд, були: зрада, шкідництво, дезертирство, невиконання наказів, розкрадання військового майна, пияцтво. При цьому застосовувалися два види покарання

– перебування в “карному таборі” до трьох місяців і смертний вирок [90, 528–529]. Тобто покарання повністю відповідали військовому часу.

Всіх арештованих записували в спеціальну книгу обліку. Коли ж по одній справі було арештовано декілька осіб, їх мали до закінчення слідства тримати окремо. Для варті арештованих призначався окремий охоронний відділ на чолі з командиром, що одночасно керував карним відділом. За втечу з під варті арештований ніс особисту відповідальність перед “польовим судом” [123, 499–500]. Спеціально з метою утримання підсудних створювалися ізолятори ВПЖ, один із яких, наприклад, існував у лісовому урочищі “Михайлів” між селами Оса та Свинарин Турійського району, керівником котрого був “Степан”, уродженець села Бегета [90, 487]. Вояки в “карних відділах” перебували на спеціальному харчуванні, що його розробляла інтендатура. Цікаво, що покарання “карним відділом” могли застосовуватися і до керівництва загону: командира загону – до 2-х місяців і командира групи – до 3-х місяців. Як правило, “штрафники” виконували різноманітну важку роботу. При цьому в кожному загоні мали бути умови для утримання вояків покараних арештом.

Звичайний арешт відбувався при загальному харчуванні й опаленому приміщенні, а посиленій – при звичайному харчуванні, але засуджений спав на твердому ліжку. Покараний важким арештом отримав на добу 100 г хліба, літру води і раз в три дні варену їжу, перебував у холодному приміщенні з твердим ліжком. Відпочивати було дозволено з 22.00 до 5.00 год. і раз в день дозволялася 15-хвилинна прогулянка на подвір’ї. Покараним арештами всіх видів заборонялося мати з собою куриво, читати книжки, грати, співати [90, 529–530]. Внаслідок цих покарань арештований фізично виснажувався, але на здоров’я вояка вони не впливали.

При кожному загоні функціонувала штрафна чота або й сотня. Існував навіть карний (штрафний) табір “Кентавр”, що розташовувався на Поліссі [122, 300], керівником якого був сотенний Дорошук (псевдо “Еней”). Це свідчить про досить значний професійний розвиток, як для підпільної армії, поліційної інфраструктури. У виключних випадках застосовували види покарань, не передбачених статутами – вішання на шибеницях із залишенням на певний час трупа, покарання “шомполами” (палицями), відрубання пальців та інше [173, 35]. Наприклад, 24 грудня 1943 року військовий суд розслідував справу про знущання над санітаркою “Катею”, яке вчинили 10 грудня 1943 року завідувача шпиталю № 1 “Тамара”, курінний політвиховник “Стіжок” і вояк “Шумка”, та виніс вирок – “Тамару” і “Стіжка”, засудити до смерті через повішення, а “Шумка”, як співучасника, до розстрілу [90, 537–538]. Варто відзначити, що подібні покарання вже довгий час застосовували червоні партизани, поляки та німці.

Як і робота, ВПЖ, більша частина справ військово-польових судів стосувалася дезертирів. Характерно, що покаранням майже завжди був

розстріл. Наприклад, 3 листопада 1943 року було розглянуто справу про дезертирство вояків із загону ім. І. Богуна С. Жемчуга з села Малий Щепятин Порицького району та І. Стасевича з Горохова, доведено їх вину і страчено [90, 512]. 6 жовтня 1943 року доведено провину вояка “Журавля” із відділу “Богдана”, який втік додому під час бою, й також засуджено до розстрілу [90, 497]. 26 жовтня 1943 року було розстріляно дезертира “Горішнього” з сотні “Крилатих” [90, 537–538]. Хоча за пом’якшуючих обставин, наприклад, коли вояк втік через поранення чи випадково загубив свій відділ, розстріл заміняли “щомполуванням” або карним відділом.

Також важливим напрямком роботи військового суду були дисциплінарні порушення. Покарання залежали від наслідків правопорушення. Зокрема, невиконання наказів і пияцтво каралися не більше ніж 2-ма місяцями в “карному відділі”. Якщо ж при цьому підпілля зазнало значних втрат – виносився смертний вирок. Розкрадання військового майна з особистої користі каралося перебуванням в “карному відділі” до 3-х місяців, розкрадання ж з метою підриву міці УПА – вже смертю. Якщо ж дії підсудного призводили до матеріальних втрат УПА, військовий суд присуджував повну або часткову конфіскацію майна. Причому при повторному злочині кара завжди посилювалася [90, 528–529].

Так, сотенний “Остап” був арештований ВПЖ і засуджений військовим судом на 2 дні “карного відділу”. Його провина була в тому, що він самовільно виїхав додому в село Лучиці, а відведену йому місцевість захопили червоні партизани [28, 11]. Також 25 грудня 1943 року 2-тижневим “карним відділом” були покарані вояки “Калина” і “Смоловський” за те, що під час варті віддали зброю іншій особі. Того ж дня було покарано 1-місячним “карним відділом” вояка “Співуна” за самовільне віддалення від відділу, а 25 грудня 1943 року вояка – “Орленка” 5-денним посиленням арештом за неправильне вживання гвинтівки [90, 537–538].

Як бачимо, за незначні злочини передбачалися порівняно легкі покарання. Та все ж і вони залежали від багатьох обставин, наприклад, особистих заслуг вояка. Проте, коли провина була значною і компрометувала УПА, вироком була смертна кара. Зокрема, 9 жовтня 1943 року відбувся суд над вояками із загону “Котловина”, що дислокувався поблизу Колок. Чотовий цього відділу “Алім” і двоє вояків – “Лось” та “Орлик” свідомо деморалізували ситуацію в загоні, не виконували наказів командирів. Крім того, всі троє вимінювали в населення за алкоголь військове майно відділу. За діяльність, що шкодила УПА, невиконання наказів командира та крадіжку військового майна дані особи були розстріляні [90, 498]. Тому впевнено можна стверджувати, що система судів ВПЖ була ще досить недосконалою і перебувала на стадії формування.

Підсумовуючи діяльність ВПЖ, слід сказати, що, незважаючи на всі недоліки, вона зуміла перетворити неоднорідну масу людей, які влилися в УПА в дисциплінованих вояків, що значною мірою забезпечило її військові успіхи.

Найменш дослідженими є відділи особливого призначення (ОП). Це були елітні військові відділи УПА, які призначалися для виконання бойових спецзавдань – засідок, охорони важливих об'єктів, нарад командирів, диверсійних операцій, рейдів по ворожих тилах, тощо. При ВО “Турів” планувалося утворити три елітні курені для окремих доручень: “Базаренка”, “Берези” і “Сокола” [144, 201]. Однак досвід підпільної боротьби показав недоцільність організації великих спецзагонів. Тому курені були реформовані у чоти.

Відділи ОП, як для повстанської армії, були добре озброєні. Так, чота ОП “Берези” 22 травня 1943 року провела бій з німцями поблизу колонії Антонівка Турійського району. Вона мала на озброєні: ротний гранатомет, німецький скорострільний кулемет МГ-45, радянський кулемет “Максим”, два кулемети “Дехтярьова”, а решта – рушниці, автомати і пістолети. В результаті цього 17 повстанців загинуло відразу, а 5 згодом від важких ран. 24 липня 1943 року відбувся бій в урочищі “Абісінія” неподалік села Літин Турійського району, в якому загинуло 84 німці та 21 взято в полон, з яких 6 офіцерів [227].

Однак найбільш значним був бій 11 вересня 1943 року в Загорівському монастирі, в якому брало участь 44 повстанці чоти ОП “Берези”, на озброєні яких був кулемет “Максим”, 2 кулемети “Дехтяров” і кулемет “Люїс”, а також стрілецька зброя. Зі сторони німців було задіяно близько 2-тисячний німецько-польський загін з 10 танкетками і літаками [240]. Є відомості, що на стороні нацистів також були загопи власовців і фольксдойчів [323].

Німці робили декілька спроб штурму монастиря, обстрілювали його мінометами, бомбардували літаками. Однак нічого не допомагало. В результаті вдалої тактики і героїчної боротьби вояків чоти ОП “Берези” всі вони були відбиті. Загинуло 33 повстанці та близько 300 загарбників [240]. Проаналізувавши ситуацію, повстанці вирішили відступити. Троє важко поранених повстанців (в т. ч. чотовий “Береза”) застрілилися, щоб не затримувати відділ. Інші розділилися на дві групи й атакували німців. Під час бою німці схопили одного повстанця, якого одразу ж повісили. Решті вдалося врятуватися [323]. Цікаво, що за спогадами місцевих жителів, на повстанців каральний загін навів мешканець села Новий Загорів Клим Архип, якому за це німці обіцяли хромані чоботи. Він доносив: “...і за часів Польщі, і за перших советів”. Невдовзі після бою зрадник був ліквідований СБ [240].

Таким чином, відділи особливого призначення УПА, незважаючи на малочисельність і досить короткий період існування, своєю героїчною боротьбою з німцями зробили багато користі у військовому, а особливо пропагандистському відношенні для усього українського національно-визвольного руху.

ДІЯЛЬНІСТЬ СБ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

СТРУКТУРА

Повернення на Волинь радянської влади поставило ОУН і УПА в складне становище. Для зменшення катастрофічних втрат серед повстанців потрібно було проводити докорінні зміни, під час чого великі надії покладалися на роботу СБ.

Тому 14 січня 1944 року штаб УПА-Північ видав наказ, що значно посилював повноваження СБ. Зокрема, інструкції осередку СБ для відділів УПА мали обов'язковий характер [90, 44]. Не випадково у присязі бійця УПА, затвердженій наказом ГВШ № 7 від 19 липня 1944 року, серед головних вимог були "революційна пильність і суворе збереження військової таємниці" [144, 237]. Відбулися значні зміни і в загальній структурі підпілля. В липні 1944 року за ініціативи ОУН було утворено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), яка мала відігравати роль підпільного "революційного державного уряду" [118, 20].

Щоб оздоровити ситуацію, 24 липня 1944 року було утворено Генеральний округ (ГО) № 33, до якого увійшли Військові округи: "Турів", "Заграва", "Тютюнник" і "Мазепа". Провідником останнього було призначено Івана Литвинчука (псевдо "Дубовий") [135, 53], а референтом СБ Степана Янішевського (псевдо "Далекий") [195, 104]. При цьому референтом СБ ПЗУЗ був Присяжнюк О. (псевдо "Мітла") [94, 253]. Таким чином було укріплено чотири Військові округи за рахунок їх об'єднання.

Після прибуття на Волинь 11 серпня 1944 року "Клима Савура" було здійснено нову реорганізацію ПЗУЗ. ГО № 33 було поділено на Північно-західний край ("Хмельницький", "Дніпро", "Москва") – ПЗК № 38 і Північно-східний край ("Одеса"). Умовна межа між ними проходила по річці Горинь. Керівником ПЗК став І. Литвинчук (псевдо "Дубовий") [135, 53], а референтом СБ Ковальчук П. (псевдо "Залісний") [94, 255]. Територіально він охоплював Волинську область і сусідні райони Білорусії та Польщі. До складу ПЗК № 38 входило 4 округи: Брестська ("Кричевський" № 100), Ковельська ("Богун", № 200), Луцька ("Кривоніс", № 300) і Холмська ("Король Данило", № 400), яка весною 1945 року віді-

йшла до Закерзонського краю [135, 53]. Округ “Кричевський” поділявся на 3 надрайони: Брестський (“Круча”), Кобринський (“Лан”) і Пінський (“Степ”)[168, 37–38]. Починаючи з районного, кожен провід мав свою референтуру безпеки, що мала власні боївки, якими керували коменданти СБ.

Структура СБ, як і раніше, збігалася з побудовою ОУН. Керівництво відбувалося від референтури СБ ЦП через крайові, окружні, надрайонні і районні проводи. До районних референтур безпеки входили: референт, його заступник, комендант боївки і власне боївка. Найнижчою структурною ланкою, як і раніше, був кущовий інформатор, що мав у своєму підпорядкуванні кілька бійців. Він, у свою чергу, підпорядковувався безпосередньо районному референту СБ [208, 96–97]. Цікаво, що з липня 1944 року через гостру нестачу кадрів склад кущових проводів був обмежений 3-ма людьми, а районного 4-ма. Причому заступник кущового обов’язково мав бути агентом СБ, про це мав право знати лише його безпосередній керівник – кущовий провідник [135, 57] Хома. Повноцінною вважалася районна референтура СБ, в яку входило 7–8 бойовиків [265].

Як і в попередній період, велику роль СБ приділяла системі зв’язку. Наприклад, за наказом референта СБ “Шворного” спецслужба перевіряла і укріплювала всі системи зв’язку. Заборонялося важливу інформацію посилати шафетним зв’язком і пускати по системі зв’язку підозрілих людей [94, 707]. При цьому керівники СБ намагалися користуватися особистими спецзв’язковими, максимально зменшуючи коло осіб, що володіли таємною інформацією. Так, особистою зв’язковою керівника боївки СБ “Кармелюка” була Віра Рюк (псевдо “Галя”), яка особисто забезпечувала його зв’язок з керівництвом ОУН [54, 66]. Це значно посилювало загальну ефективність роботи підпільного зв’язку.

СБ намагалася якомога більше законспірувати свою роботу, обмежуючись проведенням операцій лише вночі [94, 707–708]. Знаходитися вдень у терені зі зброєю або без зброї суворо заборонялося [123, 247]. Про поточні справи співробітник СБ мав право говорити лише зі своїм керівником, а з іншими підпільниками, в тому числі й з колегами, такі розмови суворо заборонялися [319]. Референт СБ зобов’язувався був дбати про те, щоб його підлеглі відповідно конспірувалися, перебували малими групами, щоб криївки були відомі лише тим, хто в них перебуває [123, 278].

З метою конспірації траплялося, що боївки СБ діяли під виглядом червоноармійців, прикордонників або енкаведистів. Так, районний референт СБ “Ігор” згідно з дописом був одягнутий у сіру червоноармійську шенель, мав погони і шапку із зіркою, був озброєний автоматом ППШ і пістолетом ТТ [13, 27]. Інколи есбівці носили захоплені в червоноармійців та енкаведистів ордени, медалі [177, 39]. Згідно з наказом

станіціям і районним референтурам СБ від 29 травня 1944 року потріб-но було збирати “усі ворожі документи” і радянське обмундирування та надсилати керівництву [122, 214].

Як і раніше, продовжував діяти революційний трибунал. Останній скликався зверхником, який стояв на два ранги вище в структурі ОУН. Знову ж покарання визначалися важкістю злочину. Наприклад, підвищення для активних сексотів, розвідників, агентів-внутрішників. Була також “кара смерті з реабілітацією”, тобто надавалася можливість виправитися перед ОУН. Її застосовували до неактивних сексотів, агенти яких самі здалися [209, 17]. Тобто система покарань стала більш жорстокою і показовою.

Водночас продовжували діяти військові відділи СБ при формуван-нях УПА. Так, при сотні “Ліщини”, що діяла в Ковельському районі, був відділ СБ з 20 чоловік, озброєний гвинтівками різних зразків. Він охороняв штаб, брав участь у боях і займався арештами радянських активістів [215, 56]. Також боївка СБ “Безпощадного” підтримувала організаційний зв’язок з командиром загону УПА “Жовті Води” – “Галайдою” [70, 5]. При таких обставинах територіальний референт СБ був одночасно референтом відділу УПА, прикріпленого до даного терену [107, 190]. Та це тривало недовго. Вже з другої половини 1945 року великі відділи УПА були реорганізовані у боївки. Добре озброєні та укомплектовані досвідченими бійцями, вони водночас були маневринішими і непомітнішими для ворога [220, 66]. Як наслідок, ВПЖ з втратою повноцінної армії перестала існувати. Її структури ще продовжували діяти на Галичині до травня 1945 року [173, 39]. На Волині ж вони були розформовані ще раніше. З 1945 року військова розвідка УПА була включена у розвідувально-інформаційну референтуру СБ [262]. Все це значно збільшило повноваження СБ.

В “Інструкції крайової ОУН надрайонним провідникам” від 12 листопада 1945 року вказувалося: “Дуже важливою ділянкою в революційній боротьбі є Служба Безпеки... Коли ми хочемо боротися з такою сильною і вишколеною поліційною інституцією, як НКВД – мусимо створити такий самий апарат із своєї сторони... Виділити найкращих, найздібніших людей, відповідно їх поставити на роботу... апарат Служби Безпеки мусить бути найчастішим, найбільш ідейним та морально сильним під кожним оглядом. Ця робота не для особистого вдоволення і інтересу, а робота для революції і загального добра України” [192, 54].

В іншому документі про СБ за 1944 рік зазначалося, що всі люди, які входять в СБ, повинні бути ідейними. Коли ж ні, то їх потрібно такими зробити. Потрібно було, щоб есбіст користувався авторитетом серед місцевого населення і був вишколений так, щоб кожен міг стати референтом і все знав [122, 283]. Тому керівництво підпілля намагалося всіляко сприяти розвитку СБ.

Гострою проблемою для СБ була плинність кадрів через великі втрати. Значною мірою це відбувалося через позицію до СБ радянської влади. В доповіді НКВС УРСР до Л. Берії ще за квітень 1944 року органи внутрішніх справ звертали особливу увагу на знищення кадрів СБ, котра характеризувалася як розвідувальний і диверсійно-терористичний орган, що жорсткими засобами підтримує боездатність УПА. Всіх захоплених есбістів наказувалося віддавати під розстріл [175, 52]. Для виконання завдання на території Волинської області в березні 1944 року було сконцентровано 1 дивізію, 3 полки і 1 бригаду НКВС (5285 осіб) [124, 66]. Незабаром, 24 листопада 1944 року, Пленуму ЦК КП(б)У видав резолюцію, в якій перед секретарями обкомів і райкомів висувалося завдання “посилення боротьби з націоналістичними бандами, спрямувавши удари насамперед на знищення керівних кадрів і так званої “Служби Безпеки” [220, 66–67]. При чому це відбувалося на фоні збільшені загального обсягу роботи спецслужби ОУН. Наприклад, есбіст “Ластівка” з рядового бойовика за рік (з 1944 по 1945) вже був на чолі районної боївки СБ “Сича”, який відійшов на зв’язок з керівництвом і назад вже не повернувся. А коли загинув комендант СБ “Євген”, замінив його на цій посаді [41, 9].

Загалом з кінця 1944 до 1945 року СБ на ПЗУЗ втратило понад 100 есбівців [319]. 10 квітня 1944 року в бою з НКВС загинув провідник СБ ПЗУЗ В. Макар (псевдо “Безрідний”) і його заступник “Юрій” [129, 168]. Втрати були такими значними, що їх не встигали підраховувати. Зокрема, референт СБ “Шворний” наказував підлеглим негайно скласти точні списки втрат, щоб оцінити складність ситуації [94, 708]. Враховуючи ці обставини, 6 червня 1948 року працівникам СБ постановою УГВР було уведено старшинські та підстаршинські ступені [129, 210], визнаючи таким чином військовий характер структури. Крім того, після величезних втрат 1944–1945 рр. оунівці почали звертати ще більшу увагу на побудову кривок та їх забезпечення [87, 11].

Посилення радянської влади в регіоні привело до нових змін в структурі ОУН. 30 травня 1947 року Р. Шухевич, як голова Генерального секретаріату УГВР, видав інструкцію, згідно з якою ОУН і УПА об’єднувалися в одну підпільну систему – “збройне підпілля” [125, 21]. За словами С. Бандери, “тактика боротьби (перейшла) з повстанської на партизанську, а потім на чисто підпільну” [118, 23]. Восени наступного року провідник ОУН на ПЗУЗ “Орлан” доповнив склад проводу, а також призначив референта СБ краю “Москва” – “Залісного” шефом СБ ПЗУЗ. Замість країв було запроваджено 5 округ, 3 з яких охоплювали Волинську область [111, 274].

Відбулися зміни й у вищому керівництві. 10 листопада 1948 року загинув шеф СБ Я. Дякон (“Мирон”), після чого управління сіткою СБ здійснювалося на крайовому рівні [209, 19]. У лютому 1949 року в

бою з МДБ загинув провідник ОУН на ПЗУЗ, “есбіст” П. Козак (псевдо “Смок”) [134, 530]. Втрати були катастрофічними. Тому після загибелі керівників на їх місце вже або нікого не призначали, або вони заміщали декілька посад одночасно. Наприклад, коли зимою 1949 року на місце загиблого “Залісного” з Галичини прибув “Кайдаш”, він зумів затриматися на Волині лише до весни 1950 року, після чого з групою повстанців відійшов на Житомирщину [111, 320], залишивши терен без керівника. Після рішення УГВР 1949 року були розформовані ще діючі структури УПА, а демобілізовані повстанці поповнили збройне підпілля [313]. Все це суттєво вплинуло на подальшу тактику боротьби підпілля.

Надалі діяльність ОУН націлювалася на виконання трьох першочергових завдань з відповідними законспірованими назвами. Зокрема, тактика “Дажбог” передбачала переведення професійних кадрів у глибоке підпілля і припинення відкритих збройних виступів, окрім спеціально спрямованих дій невеликих груп. Інша мала назву “Олег” і базувалася на залученні молоді до антирадянської боротьби. Тактика “Орлик” передбачала поширення впливу націоналізму на східні області України [319]. Таким чином, боротьба ведеться вже більш поміркованішим способом. Крім того, можна констатувати про успіхи лише двох напрямків роботи підпілля. Третій на практиці перетворився на таємну легалізацію оунівців в південних і східних областях України.

У червні 1950 року за ініціативи В. Кука було скликано конференцію Центрального Проводу. На ній було вирішено провести децентралізацію крайових проводів, згідно з якою кожен з них повинен був діяти незалежно, максимально обмеживши зв'язки з центром і сусідами [118, 24–25].

Починаючи з весни 1950 року, СБ основні зусилля спрямовує на створення автономної системи агентів, до яких підбирали лише перевірених людей, що діяли одноосібно. Зв'язок підтримувався лише з безпосереднім керівником, а в разі його смерті мали діяти на свій розсуд [198, 76–77]. Планувалося створити запасну сітку ОУН, до якої б увійшли люди, які раніше не були в підпіллі і не викликали б щодо себе підозри МДБ і МВС. Учасники цих ланок не повинні були займатися націоналістичною діяльністю, а лише вивчати “вишкільні матеріали” ОУН і готуватися до антирадянської боротьби в майбутньому [319].

Збройна боротьба підпілля поступово припиняється, хоча й траплялися окремі випадки зіткнень підпільників з кадебістами. Останній бій відбувся 17 січня 1954 року в селі Буцин Ковельського району, в якому було знищено боївку надрайонного провідника ОУН Василя Сементуха (псевдо “Ярий”) [234]. А у березні 1955 року ЦК КП(б)У констатував, що КДБ домігся “розгрому організованих банд оунівського підпілля” [93, 529–530]. За твердженням Григорія Дем'яна, останні акції, що були безпосереднім продовженням руху опору, мали місце ще й на початку 1960-х [183, 181].

Та загалом до 1950 року організоване збройне підпілля було знищено й розпочався етап стихійної боротьби окремих осередків та повстанців, внаслідок чого СБ на Волині фактично припинила свою діяльність.

РОЗВІДУВАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІДДІЛ

Розвідувальний відділ СБ в радянський період майже точно повторював свою структуру в період німецької окупації. Як і раніше, функції розвідки покладалися на референтів районів і підрайонів СБ.

Важливість для підпілля розвідки підтверджує наказ референта СБ “Шворного” районним референтам, в якому зазначалося, що агентура мала бути утворена в якнайширших теренах, включно до кожної станиці [94, 707]. Мережу агентів створювали як за територіальною, так і за об’єктивною ознаками, хоча й перша переважала. Її основу складали інформатори в населених пунктах або на певних об’єктах, в організаціях, установах і т. д. Керівником розвідки у станиці був станичний референт СБ, якому безпосередньо підпорядковувалися декілька спецрозвідників. Вони в свою чергу керували інформаторами [123, 280]. Як зазначалося в одній з інструкцій СБ, що інформатором може бути “люба людина, не дивлячись на її минуле: чи то він був комуністом, чи ворожим сексотом, донощиком, бандитом, порядним хазяїном, чиновником, інтелігентом і т. п., тільки б виконував доручені йому завдання” [319]. Інколи інформатор підписував спеціальну заяву, в якій обіцяв “сумлінно і чесно, як вірний член української нації” доносити про всіх відомих йому сексотів і рух НКВС в селі. Для цього йому надавалося псевдо. За невиконання обов’язків і розконспірацію таємниць погоджувався на найвищу кару революційного суду [123, 281–282]. До заяви додавалася анкета, в якій зазначалися прізвище, ім’я, по батькові, рік і місце народження, місце проживання, сімейний стан, національність, релігія, освіта, приналежність до організації, чи зазнавав репресій, чи проходив військову службу, де працює, що робив при більшовиках і що при німцях [123, 288]. В іншій інструкції СБ про інформатора сказано, що людина: “якій ми доручаємо збирати всілякі вартісні інформації, поучаємо її, як такі інформації збирати, даємо вказівки, на що вона повинна звернути увагу, чим треба цікавитися, при чому такий інформатор повинен зібрані інформації передавати писемно (хоч може передавати також усно) [123, 262]. Зокрема, інформаторами боївки СБ “Жбурлая” були 2 учні Сенкевичівської середньої школи – брати Лищуки, які виконували розвідувальні завдання і складали списки радянських активістів включно до зими 1951 року [47, 75]. Як правило, агент СБ був безпосередньо підпорядкований певному керівнику, між якими існувала особиста довіра. Передача ж інформатора іншому працівнику СБ була швидше винятком. Наприклад, районний провідник СБ “Ластівка” не використовував агентуру свого

посередника “Сича”, а довіряв лише власній [45, 21]. Найбільш здібних інформаторів СБ навіть залучали в кадровий склад боївок СБ.

У кожному селі мало бути 3–4 інформатори, які не повинні були знати про роботу один одного. Спецрозвідник мав контролювати їх роботу, порівнювати донесення, оцінювати її об’єктивність і своєчасність, використовувати сварки, які виникають між підозрілими людьми, любов між молодими людьми, користуючись їх розлукою, сварки між чоловіком і жінкою, між родичами, розлуку чоловіка і жінки [123, 286]. Тобто великого значення надавали психологічним прийомам.

Згідно з наказом “Для комендантів СБ” подання інформації повинно йти таким шляхом. Розвідник, який зібрав інформацію за день, увечері того ж дня передає її станичному коменданту розвідки, що надсилає її підрайонному коменданту СБ, який, ознайомившись вранці, висилає її в район. Зв’язок між есбістами й інформаторами здійснювався як особистими зустрічами, так і за допомоги “мертвих пунктів” (схованок в деревах, під камінням, в бляшанках і т. п.), які знаходилися в малолюдних місцях. Особисті зустрічі відбувалися на “явочних квартирах”, власником якої мав бути “симпатик” ОУН. Влаштовувалися вони в великих селах, на околицях районних і обласних центрів. При чому мешканці сусідніх будинків потрапляли під таємний нагляд місцевої ланки СБ [319]. Таким чином, була утворена і діяла узгоджена та досить ефективна система.

Здобута в процесі розвідки інформація старанно систематизувалася і заносилася в картотеку. Наприклад, про “всі злочини, зроблені супроти українського народу органами поліції, советської адміністрації та явними вислужниками ворога”. Картотека складалася з розділів: 1. Виявлена агентура противника. 2. Підозрювані у співробітництві з противником. 3. Радянські правоохоронні органи. 4. Радянська адміністрація. 5. Особи, які зізналися радянським органам у причетності до ОУН або підпілля. За ці документи особисто відповідав референт СБ [209, 16].

Агентура СБ за принципами своєї роботи поділялася на внутрішню і зовнішню. До зовнішньої агентури належали інформатори, що не мали можливості безпосередньо діяти в потрібному середовищі. Вони підбиралися переважно з жителів тієї місцевості, де безпосередньо діяла відповідна боївка. Їх завданням було з’ясувати загальну ситуацію, що безпосередньо склалася в районі, райцентрі або певному населеному пункті. Повідомляти про різноманітні чутки і, коли потрібно, навмисне поширювати їх. Складали списки неблагонадійних. Наприклад, в інструкції станичним інформаторам за 1947 рік було наказано подати списки: 1) переселенців, 2) учителів шкіл, 3) учнів від 4–10 кл., 4) священників церков, 5) голів сільради, секретарів, заступників, членів сільради, фінагентів, санітарок, кооперації, членів КП(б)У, комсомолу, піонерів, міліції, стрибків, найздогого елементу (східняків) – подати звідки при-

їхав, де робить, що робить, що говорить, який вигляд і т. п.” [141, 149]. Вони також матеріально допомагали есбівцям. Наприклад, житель села Хойців Ківерцівського району Зінгель Микола, будучи інформатором боївки СБ “Крука”, шив одяг і виготовляв агітаційні листівки [33, 46]. А агент шефа СБ “Залісного” Іван Ярош виготовляв у своєму будинку з реквізованого в колгоспах м’яса ковбасу для потреб СБ і завозив її на таємний склад у Садівському лісі [68, 2]. В іншому випадку, інформатор боївки СБ “Султана” Олексій Бондарук із села Вишків Теремнівського району крім розвідки займався охороною криївки [26, 2]. Таким чином, зовнішні агенти, крім розвідки, забезпечували життєдіяльність боївок СБ. Проте і СБ за можливості матеріально підтримувало своїх інформаторів. Рошчину Михайлу, що працював інформатором боївки СБ з частини захопленого майна видали зимове пальто, червоноармійську шинель і костюм [50, 128]. Це робилося таємно, щоб не розконспірувати інформатора.

Особливо слід виділити зовнішню агентуру СБ серед священиків. Більшість з них у минулому підтримували УАПЦ. Вони також через свій вплив і можливості надавали підпіллю значну допомогу. Наприклад, в квітні 1945 року священик села Смоличів Торчинського району Горховський Михайло, що був довготривалим агентом СБ, зумів відволікти увагу опергрупи МДБ і таким чином врятувати від знищення районну боївку СБ, що перебувала в його будинку [35, 2].

Та найбільш цінною була внутрішня агентура, тому що до її складу належали агенти, що мали можливість безпосереднього вивчення середовища, що цікавило СБ. Особливо багато інформаторів було в радянській адміністрації. Головним чином вони повідомляли СБ про діяльність місцевих радянських активістів. Зокрема, агентами боївки СБ “Ластівки” був керівник райнаркогоспу, замісник голови сільради Вовк та інші чиновники [45, 20–22]. Користуючись своїми посадами, вони зробили багато користі для підпілля. Одним з напрямків роботи таких агентів була видача СБ всіляких документів і бланків, до яких агент мав доступ. Так, голова Туровської сільради Філімонюк, що був інформатором “Сірка”, восени 1944 року поручився за 3-х есбівців, що потрапили в лісі в облаву прикордонників, після чого видав їм перепустки, що вони нібито репатріанти з Німеччини [45, 22–23]. Здійснювали збір коштів на потреби ОУН восени 1950 року голова сільради села Каменуха Колківського району Царук Арсеній, секретар сільради Шолом Іван і голова колгоспу Серцюк Тіт [63, 146]. Інформатор боївки СБ “Гриця” Федір Папіжук із Цуманщини зібрав для потреб підпілля у місцевих радянських посадовців 1900 рублів [55, 63]. Також крім грошей вони постачали продукти та одяг.

Своїх агентів СБ мала й у структурі НКВС. Головним їх завданням було попередження підпільників про плани проведення спецоперацій

ворога. Тому, щоб уникнути провалу, енкаведисти зберігали їх у суворій таємниці. До розробки документів допускалося лише обмежене коло людей, а завдання командиру підрозділу надавалися лише за 15–20 км до місця проведення операції [319]. Проте й ці заходи не завжди допомагали. Ось характерний приклад. Візник Володимир-Волинський НКВС Василь Пасальський, що був агентом боївки СБ “Осики”, навмисне після роботи пригощав енкаведистів алкоголем і в ході розмов випитував у них таємну інформацію, після чого передавав її підпіллю [53, 27]. Цікаво, що його довго не могли розконспірувати, так як енкаведисти самі не бажали, щоб керівництво знало про їх порушення.

Внутрішні інформатори СБ були й серед радянських агентів. Як правило, вони були колишні підпільники, що потрапили до рук НКВС і були завербованими. Тому їх вдруке перевербовували. В листі референта СБ “Яшкіна” за грудень 1945 року повідомляється: “Цікаво є з агентурою. Немає одного нашого чоловіка, щоб не був завербований. Чи то станичний чи голова, секретар або так трошки наш, все перевербовано і наставили один другого глядіти. Кого не вдалося перевербувати в армії, вербують тут. Дуже тяжко зголошуються про це нам, бояться, що ми їх поліквідуємо, але коли вже піде на щирість і побачить, що йому за це нічого нема, тоді знов кращий дядько” [94, 716].

Наприклад, інформатор боївки СБ “Ластівки” Багатовський Микола з села Стенжаричі був арештований прикордонниками і дав згоду у якості агента допомагати у знищенні оунівців, а сам при цьому працював на місцеве СБ. Також дали згоду допомагати прикордонникам Пелюх Володимир і Подвернюк Іван, що водночас були інформаторами СБ. Серед агентів районного провідника СБ “Сірка”, а потім “Сича” був Федьков Іван з села Никитичі, якому НКВС навіть видало пістолет для боротьби з оунівцями [49, 20–22]. Шабала Микола з боївки СБ “Скиби” в 1944 році був схоплений НКВС і завербований. Та на першому ж спецзавданні він утік назад до оунівців. Цікавим також є лист районного референта СБ “Моряка” до свого інформатора Лідії Ковтанюк, в якому він наказує встановити зв’язок з Мартинюком Олександром. При цьому додає, щоб вона не боялася його зв’язку з НКВС, так як він, будучи завербованим радянською спецслужбою, продовжує сумлінно працювати на СБ. При зустрічі вона мала сказати пароль “Ти діда знаєш?” і у відповідь почути “Знаю” [70, 105]. Про незадовільний стан з власною агентурою навіть звітувало НКВС. Згідно з довідкою інструктора ЦК КП(б)У С. Крикуна від 10 лютого 1947 року райвідділи МВС і МДБ Волинської області не очищуються від непрацездатної і підозрілої агентури, а робота з новою агентурою ведеться погано і тому серед розвідувальної сітки велика плінність кадрів [90, 600]. І дійсно подібні випадки не були винятком. Радянська агентка, що працювала вчителькою в Голобському районі “Лена”, разом з вчителькою Вакулюк розповсюджували в Луцьку

націоналістичні листівки. В той же час вона продовжувала виконувати функції станичної і організаційно підпорядковуватися "Іскрі" (теж радянському агенту), який насправді працював на ОУН [130, 210]. Як правило, агент йшов на співпрацю з радянською спецслужбою, щоб зберегти життя, а не через переконання. Тому вони за першої ж нагоди втікали в підпілля. Агентура СБ існувала навіть серед складу спецбоївок НКВС. Зокрема, на початку 1945 року на територію Холмської округи було відправлено "легендовану" групу "Соколенка", яку очолював колишній курінний УПА Василь Левочко (псевдо "Юрченко"). Її завданням була ліквідація всього вищого керівництва місцевого підпілля. Проте у складі цієї спецгрупи було два агенти, які попередили СБ Холмського окружного проводу про провокацію, яка на них готується. Тому силами 2-го прикордонного загону з 7 по 21 лютого 1945 року НКВС вдалося затримати лише окружного провідника "Бітька" ("Лоцман"), районну провідницю жіноцтва "Одарку", зв'язкову окружного проводу "Віру" та кількох керівників місцевих повстанських відділів [135, 55].

Ось характерна історія. Головою сільськоживспілки села Лучиці і одночасно агентом боївки СБ "Коса" та спецкур'єром був місцевий житель Ващук. Головним чином він їздив за завданнями СБ до Луцька і Бреста, через що був арештований НКВС. Зважаючи на "невелику провину", йому запропонували співпрацювати. На це Ващук з удаваною радістю погодився. Але на першому ж завданні разом з сусідом (також агентом СБ), взявши з собою зброю місцевого загону самооборони, втік у ліс [114, 92]. Ці інформатори були ненадійними, їх постійно перевіряли і нерідко ліквідувала сама СБ.

Із збільшенням кількості та посиленням винищувальних батальйонів СБ почало активно залучати до них своїх агентів з ціллю роззброєння бійців і вбивства командирів. В червні 1945 року боець винищувального батальйону Чернешкевич був завербований боївкою СБ "Розбишаки". Він отримав завдання вбити свого командира Мартинюка, яке і виконав 8 квітня 1946 року в селі Скрежинка Цуманського району, імітуючи при цьому напад бандерівців [211, 136]. Також восени 1945 року референтом СБ "Бунтарем" були завербовані бійці винищувального батальйону села Облапи Ковельського району Глушинець А. П., Сементух В. В. і Клиновий В. П. Спочатку вони виконували функції інформаторів, а згодом мали ліквідувати кулеметника, командира винищувального батальйону (працівника НКВС), а також захопити зброю і передати її СБ [34, 3]. Інколи з таких агентів утворювали навіть спецгрупи, відповідальність за формування і діяльність яких ніс районний референт СБ. На чолі цієї спецгрупи стояв станичний розвідник. На нього покладалася "рутинна" робота по збору і систематизації інформації, яку зазвичай передавали керівництву тричі за місяць [319]. Зокрема, районним референтом СБ "Ластівкою" в 1945 році в селі Стен-

жаричах Устилузького району була створена терористична група з 7-ми бійців місцевої сільської самооборони, яку очолив Пелюх Володимир. Планувалося також створити подібну групу в селі Никитичах під керівництвом Подвернюка Івана. Перед групою було поставлене завдання знищити колишнього повстанця, бійця винищувального батальйону Філімонюка Тимофія. Однак виконати його не вдалося, так як група потрапила в засідку й повністю була розгромлена [45, 20]. Таким чином, агентура СБ у винищувальних батальйонах, хоча й зазнавала значних втрат, діяла досить ефективно. У відповідь радянська влада за наказом ЦК КП(б)У від 18 квітня 1946 року провела чистку серед бійців винищувальних батальйонів. При цьому особлива увага зверталася на осіб, що раніше були в лавах ОУН або УПА [91, 234]. Та це насправді майже не принесло результатів, тому що подібні “істрибки”, як правило, не були агентами СБ, а навпаки боялися її помсти за зраду.

Траплялися курйозні випадки, коли спіймані радянськими спецслужбами підпільники під час допиту навмисне приписували до бандерівців радянських активістів. Збереглася скарга потерпілого радянського активіста на райвідділ МДБ: “В апреле месяце 1951 года я был арестован органами Олыкского РО МГБ на основании клеветнического измышления одного лица сфабриковал материалы, которые принуждал меня насильно подписывать. После того, когда я отказался подписать эти возмутительные, ничем не основанные измышления, он применил ко мне недозволенные правилами следствия методы физического воздействия”. Після цього він отримав 25 років таборів [266]. Також під час слідства референт СБ “Ластівка” детально розповідав про співпрацю з СБ радянських сексотів, намагаючись таким чином скомпрометувати їх [45, 20–25]. Отже, як бачимо, не лише радянські спецслужби, а й СБ використовувала проти свого ворога його ж зброю – масовий терор.

Важливу увагу СБ приділяла внутрішнім розвідникам, “які слідкували за діяльністю кожного члена організації”. В інструкції “Робота розвідника всередині” давався перелік першочергових завдань. Розвіднику потрібно було зосередити увагу на керівникові, слідкувати як він поповнює структурну ланку новими людьми, наскільки згуртує своїх підлеглих і визначає їх обов’язки, чи користується авторитетом у підпільників і місцевих жителів, як ставиться до своїх прямих обов’язків, наскільки знає свою територію? Розвіднику необхідно було з’ясувати чи керівник виконує свою роботу заради матеріальної вигоди, чи навпаки – заради ідей українського націоналізму. Не залишалися поза увагою і деякі аспекти приватного життя (ставлення до спиртного, жінок, паління)[319]. Подібні агенти використовувалися СБ під час проведення чисток. Ціково, що за фальшиві доноси згідно з інструкцією СБ їм було передбачено покарання 25 ударів палкою [123, 239]. Необхідно зверну-

ти увагу на те, що чимало співробітників СБ, з часом легалізувавшись, продовжували діяти як розвідники. Як, наприклад, керівник Устилузького районного СБ Іван Кусинський [45, 28–29]. Або стрілець СБ “Гай” з боївки “Моряка” Колківського району, який після того, як його боївка в квітні 1945 року була розбита відділами Червоної армії, легалізувався і продовжував діяти як зв’язковий ОУН “Жолуденка” [24, 20]. Загалом дана тактика виправдала себе, так як дозволила вберегти підпілля від фізичного винищення і посили його конспірацію.

Отже, підсумовуючи розвиток розвідвідділу СБ в радянський період, можна з упевненістю стверджувати, що він був основою, на якій базувалася вся діяльність підпілля.

РОЛЬ ЖІНОК В СБ

Окремо слід сказати, що важливу роль в СБ відігравали жінки. Особливо багато їх було залучено до структури спецслужби протягом 1944–1946 років [311]. Здебільшого це було пов’язано з тим, що чоловіки викликали більшу підозру в НКВС. Крім того, з відновленням радянської влади майже всі вони з 17 до 55 років були мобілізовані до Червоної армії, а тому їх кількість в терені була обмеженою. Цікаво, що дана ситуація була найбільш характерною для Волинської області [94, 1210], так як на інших теренах ПЗУЗ завдяки швидкому просуванню фронту і вчасній роботі підпілля її, в значній мірі, вдалося уникнути.

Головною функцією жінок у структурі СБ було забезпечення зв’язку. 28 грудня 1944 року референт СБ “Марко” надрайону “Лиман” наказував районним комендантам СБ користуватися при надсиланні найважливішої пошти лише “шафетним зв’язком” (через спецзв’язкових), не зважаючи на відстань [188, 109–110]. Більшість з цих спецзв’язкових були жінки. При цьому нерідко поряд із зв’язком вони проводили і розвідку. Наприклад, Бондарук Ганна була зв’язковою на пунктах “42” і “11” Теремнівського району і в той же час виконувала функції розвідниці СБ [27, 39]. Варто сказати, що взагалі в розвідці жінки відігравали важливу роль. Інколи навіть важливішу, ніж чоловіки.

Розвідниці СБ також постачали в боївки продукти і одяг, лікували поранених. Наприклад, розвідниця боївки СБ “Кузьменка” Баран Ірина з села Полтовці Ратнівського району [22, 3] та Христина Галамазда для боївки СБ “Розбишаки” надавали для потреб СБ свої будинки [32, 67]. Зокрема, розвідниця референта СБ “Гайдамаки” Любов Матвійчук зберігала в своєму будинку зброю для боївки і вдень переховувала підпільників [48, 10]. Займалися за завданням СБ антирадянською пропагандою. Так, Пасічник Неліса за завданням референта СБ “Ягоди” робила прапагандистські написи на стінах будинків [54, 2]. Продавець магазину села Полонка Луцького району Ленчук М. співпрацювала з оунівцями, постачаючи їм необхідні товари [14, 197], а розвідниця “Текля” за за-

вданням СБ зробила напис на честь вбитих підпільників на їх могили [26, 58]. Все це сприяло розвитку українського національно-визвольного руху на Волині.

В багатьох випадках співпраця жінок з СБ була наслідком репресій радянської влади. Так, наприкінці 1944 року в селі Новий Двір було затримано 8 дівчат та звинувачено у зв'язках із підпіллям. Їх помістили спочатку в районну тюрму в селі Купичеві, а потім перевели до Луцька, допитували вдень і вночі, не гребуючи ніякими методами. Після того, не довівши звинувачень, трьом дівчатам присудили по 10 років ув'язнення, а п'ятьох відпустили додому. Тому вони, бажаючи помститися радянській владі, пішли добровільно на співпрацю з СБ [283]. Одна з них – Ольга Бадира за завданням оунівського підпілля влаштувалася на пошту Купичева в сортувальний відділ. А інша – Господарук Ольга Михайлівна в райвиконком. Однак, в березні 1945 року вони були викриті радянськими органами держбезпеки і отримали довгострокові тюремні ув'язнення. Та небезпека не зупиняла підпільниць. Вже в січні того ж року жителька села Новий Двір Галина Січарук, дістала завдання влаштуватися домогосподаркою в керівника Турійського райвідділу НКВС, старшого лейтенанта Антона Гаркуши, що і було виконано. Згодом комендант надрайону СБ “Ворон” дав наказ про його ліквідацію [301]. І вже 8 лютого 1945 року Галина вбила Гаркушу двома пострілами з пістолета [254]. Після цього, забравши документацію, вона певний час переховувалася в селі Вербично. Та врятуватися їй не вдалося. 21 квітня 1945 року Січарук було арештовано і засуджено до смертної кари [301]. Так трагічно закінчилася доля цієї розвідниці, яка до цього часу не реабілітована.

Розконспірованих жінок-розвідниць інколи включали до складу боївки СБ. Наприклад, Лукрецію Комар, що брала участь в боях проти НКВС в селі Коретниця, в складі боївки СБ “Сокола” в жовтні 1944 року [40, 97]. Проте більшість жінок було у внутрішній розвідці СБ. Особливо цінними були секретарки, що працювали в радянських установах. Зокрема, інформатором боївки СБ “Гонги” була секретар Цуманської райпрокуратури Олександра Ховайло [12, 70]. Боївки СБ “Ластівки” – секретар Устилузького райвідділу народної освіти Ганна Лавренюк [45, 20–22]. Також розвідницею СБ була секретар Холопичівської сільради Затурцівського району Любов Крухинець [57, 109]. Вони надавали СБ таємну інформацію про плани радянської влади, а також за можливості постачали в підпілля чисті бланки і пропуски.

Крім того, розвідниці СБ працювали і на інших посадах. Агентом референта СБ “Моряка” була медсестра з Луцька Євдокія Андрощук [18, 4], а інформатором боївки СБ “Мирона” була працівниця залізничної станції Гнідава (поблизу Луцька) Марія Семенюк, що передала СБ детальну характеристику на кожного службовця і повідомляла інформацію про відомі їй перевезення [58, 140]. Згідно з донесенням НКВС за

грудень 1944 року Ковельська залізниця була "просякнута" оунівською агентурою, що дозволило есбістам успішно організовувати на ній диверсії і теракти [122, 213]. До жінок було менше підозри НКВС, тому вони могли вільніше, ніж чоловіки проникати в радянські установи і організації, де приносили значну користь підпіллю.

СБ також використовувала перевербованих жінок-агенток під час довготривалих спецоперацій з ворожими спецслужбами. Наприклад, показовою є оперативна гра референта СБ "Смока" з НКДБ УРСР.

Розпочалася все з того, що на початку 1945 року заступник керівника одного з управлінь НКДБ УРСР С. Карін-Даниленко висунув ідею створення легендованої "підпільної мережі ОУН СУЗ", що нібито складалася з Білоцерківського, Конотопського, Дніпропетровського, Криворізького, Миколаївського "окружних проводів". Вона мала на меті проникнення радянської агентури в Центральне повстанське керівництво. "Провід СУЗ" очолив досвідчений агент ДПУ з 1924 року Михайло Захаржевський (псевдо "Таран"), а заступником була агент ДПУ з 1927 року Катерина Мінківська (псевдо "Євгенія") (в 1944 році нагороджена орденом Червоної зірки). Вона одночасно очолювала організаційний зв'язок між "легендованим" окружним проводом ОУН [123, 211]. До них долучили колишню перевербовану учасницю оунівського підпілля Людмилу Фою (псевдо "Квітнева"). Ця група отримала сфабриковані енкаведистами "підпільні документи", серед яких був лист-погроза оунівців Максиму Рильському, в якому письменнику було винесено "смертний вирок" [237]. 2 травня 1945 року на Волинь приїхала "Квітнева", де вона зустрілася з місцевим агентом НКВС в оунівському підпіллі Калюженко Ніною (псевдо "Ірина"). Вони узгодили завдання, після чого розпочали підготовку операції [120, 357]. 30 квітня 1945 року Л. Фоя прибула в Луцьк для зустрічі з представниками ЦП ОУН. Ці події відразу ж зацікавили СБ. Тому 6 травня 1945 року її було таємно арештовано. В ході слідства, що вів референт "Михась", на початку червня 1945 року зізнається в своїй діяльності "Ірина", а 16 червня "Квітнева" [311]. Оцінивши ситуацію, Л. Фоя було вирішено перевербувати, чим зайнявся особисто референт СБ "Смок". В цей час про її зникнення було оголошено у всесоюзний розшук. 19 червня 1945 року "Квітнева" за завданням СБ відправила листа до Києва, в якому доповідала про успішне проведення операції "Іриною", і висловила пропозицію направити керівника "Проводу СУЗ" на Волинь [123, 211].

22 червня 1942 року Л. Фоя прибула до Києва, де відразу зустрілася з представниками центрального апарату НКВС – заступником наркома генерал-лейтенантом Дроздецьким, а також із Йовенком і Тенельзоном, під час чого доповіла про успіх спецоперації. Розглянувши пропозиції Л. Фой, "Тарана" разом з "Євгенією" терміново відправляють до Луцька [120, 363–364], де їх відразу ж арештовує СБ. В ході слідства

Захаржевський послідовно дотримувався своєї “легенди”. Але не витримавши “очної ставки”, де був розконспірований, “Таран” зізнався, що його завдання полягало “...в остаточній ліквідації ОУН як ззовні, так і з середини”. Після цього він разом з “Євгенією” був ліквідований. Проте спецоперація продовжувалася. У вересні 1945 року СБ від імені Захаржевського направило лист в Київ: “З радістю повідомляю про щасливе завершення моєї подорожі. 20 серпня мав дружню зустріч із керівництвом ОУН, обговорювали всі нагальні питання організації і пропагандистської роботи... Визнано, що моя безпосередня участь в цій справі необхідна, а тому залишаюсь тут на тривалий час” [311]. Референт СБ “Смок” намагався виманити на Волинь й інших учасників оперативної гри. Для цього Л. Фоя вдруге відвідала Київ і повернулася не викритою [123, 212]. Пізніше під псевдами “Марія Перелісник” й “Оксана” вона займалася публіцистичною діяльністю в референтурі пропаганди [111, 354–355]. Загинула Л. Фоя 19 липня 1950 року у Неверківському лісі Рівненської області в сутичці з пошуковою групою 404 стрілецького полку ВВ [177, 39]. Отож, навіть з колишніх радянських агенток за правильної оперативної роботи СБ створювало цінних працівників. Проте подібних випадків траплялося небагато.

Інколи жінки-агентки забезпечували зв'язок ОУН з іноземними розвідками. Наприклад, Ганна Скибицька з села Радомшиль Луцького району весною 1945 року в Швейцарії була завербована шефом англійської розвідки капітаном Джексоном. Пройшовши підготовку в розвідшколі, Скибицька влаштувалася перекладачкою відділу МДБ в Бранденбурзі, звідки в 1948 році приїхала на Волинь і відразу встановила зв'язок з місцевим підпіллям. Однак не встигла нічого зробити, так як була арештована МДБ [59, 111–247]. Як правило, через діяльність радянських агентів в західних спецслужбах, більшість з них швидко розконспіровували й арештовували.

Нерідко жінками-інформаторами були родичі та близькі підпільників. Зокрема, розвідницею боївки СБ “Коса” була його родичка Ніна Смочук. Коли їй стало відомо, що потрапила під нагляд НКВС, вона вирішила виїхати за межі області, але в Бресті на вокзалі була затримана енкаведистами. Під час допиту Смочук розповіла, що за завданням “Коса” складала списки радянських партійних і комсомольських активістів, бійців винищувальних батальйонів, їх озброєння, місця збереження та інше. Після цього її вирішили залучити до спецоперації по захопленню “Коса”, але на першому ж завданні Смочук втекла в боївку СБ [114, 93]. Інформатором районного референта СБ “Ягоди” була Андрощук Надія, у якої брат був цій же боївці [54, 32]. Інформатором боївки СБ “Сашка” була його дружина Тетяна Бусько [29, 52], а інформатором боївки СБ “Чумака” – його тітка Корольчук Ганна [41, 3]. Подібних випадків було чимало. Тому НКВС розпочав проти родин оунівців

планомірну “репресивну війну”, а також швидко перейняла тактику залучення агенток-жінок в лави ворога. Для швидшої й ефективнішої їх вербовки радянські органи почали проводити масові арешти, компрометуючи, таким чином, розвідниць СБ перед їх керівництвом. Зокрема, в Ківерцівському районі НКВС наказував жінкам, щоб вони отруювали їжу, що давали повстанцям [94, 711]. Під загрозою репресій щодо рідних, жінки масово переходили до співпраці з радянською владою. Тому з кінця 1946 року СБ почало “звільняти жінок з ключових посад в організації”, а систему естафетного зв’язку поступово замінили сіткою “тайників” [311]. В той же час проти жінок-агенток розпочала репресії вже СБ. Про це свідчить організаційна інструкція для СБ, в якій було сказано: “Замужніх і дівчат, які самі хочуть йти в підпілля, рахувати на 90% як сексотів або агентів-внутрищиків. Дозвіл одружуватися видає лише окружний провідник. Майбутня жінка підпільника повинна обов’язково пройти перевірку СБ, бути морально стійкою і не заважати в роботі підпільнику” [123, 239]. Траплялися випадки, що жінок есбівців сама СБ вербувала як агентів для стеження та перевірки роботи чоловіка [320]. В інструкції СБ також сказано: “Одружені в підпіллі, які не справляються з роботою, будуть наказані за революційними законами. Мужчина-підпільник не повинен ходити до жінок в особистих справах. Якщо ж йде до жінок в службових справах, то повинен брати з собою свідка. Машиністок і пропагандисток частіше перевіряти в відношенні чесності і моральної стійкості. Мужчину, якого деморалізує жінка, буде покараний пониженням в посаді” [123, 239]. У зв’язку з такою ситуацією іноді траплялися жадливі зловживання СБ. Надрайонний референт СБ “Зубр” наказав ліквідувати його друкарку “Муху”, котра завагітніла [294]. В іншому випадку, Надя Собчук, що завагітніла від повстанця “Зозулі”, зробила аборт. Він відразу доніс про це в СБ і її ліквідували [339]. Застосовувалася і колективна відповідальність. У Колківському надрайоні в жовтні 1945 року СБ ліквідувала надрайонну провідницю жіноцтва “Марту”, а також її оточення [94, 709]. Це в значній мірі відштовхувало більшість жінок від подальшої співпраці з СБ.

Таким чином, робота жінок в СБ принесла багато позитиву для розвитку всього підпілля, хоча й для них самих вона була трагічною.

СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Як і в попередній період, за часів радянської влади при СБ діяли спеціальні слідчі та архіваріуси. Їх головним завданням було фільтрування, аналіз й уточнення всього обсягу інформації, що поступала в СБ. Слід зазначити, що окремого слідчого відділу в СБ з 1945 року вже не було. Як правило, слідство проводив районний референт СБ.

Процес слідства був досить детально розроблений різними нормативними документами СБ. Зокрема, арешт мав проходити не відкрито,

а під певною "легендою". Внутрішню агентуру ворога – під виглядом виклику до окружного керівника, переводу, вишколу тощо. Зовнішню агентуру – під виглядом необхідності вказати дорогу місцевості, певних людей тощо. Резидентів – під виглядом призову в УПА. В залежності від способу арешту відбувався конвой (зі зв'язаними чи ні руками тощо). При арешті конвоїр мав батарейний ліхтарик і йому заборонялося говорити з арештованим. Якщо ж арештованих було декілька, мали ізолювати і не дозволяти навіть мімікою подавати сигнали [123, 326–327]. Далі йшов власне допит. У документі СБ "Агентура НКВД в дії" вказувалося на складність умов у роботі слідчих СБ. Особливо підкреслювалася проблема нестачі часу: "Провести слідство, коли об'єкт задалегідь агентурним шляхом "розроблений", коли на нього є "гора" компрометуючих матеріалів і свідки не є складна справа. Сидіти за столом в затишному кабінеті, мати до послуги чисельну агентуру, телефони і 3–4 місяці часу на проведення одної справи теж не важко. Але переслухати людину, звільнену після двотижневого перебування в НКГБ за 2–3 години (на "одній нозі" під смерекою) – це вже дуже складна справа". Зазначалося, що НКДБ не арештовує підозрюваного доти, доки повністю агентурно його не "розробить". Затримує "об'єкта" при потребі на необмежену кількість часу, що не могло собі дозволити СБ. За відсутності свідків і взагалі компрометуючих матеріалів слідчому радилося використати особливості характеру затриманого: "...що при проведенні слідства відіграють поважну роль. Ці риси: схильність до перебільшення (брехні), говірливість, хвалькуватість, амбітність, безличність, скромність, скритість, обережність, лякливість і ін. Вони властиві кожній людині незалежно від освітнього цензу..." [73, 11]. В іншій інструкції щодо ведення слідства і допиту СБ вказується, що у кожної людини після арешту проявляється нервозність і хвилювання, ступінь якого залежить від темпераменту. Серед них виділили: сангвіністичний, меланхолічний, холеричний, флегматичний, а також стани: аморфний, апатичний, нервозний, сентиментальний і пасивний. Далі сказано, що арештований завжди намагається приховати свої недоліки і завжди показати свої кращі сторони, оволодіти ситуацією, в яку потрапив, вияснити, що про нього знають і в той же час вибудувати свій захист, слідкує за оточуючими його людьми, намагаючись знайти серед них приятеля, старається вияснити, що з ним зроблять. Коли ж арештований зізнається, намагається виправдати себе. При цьому слідчий намагався психологічно вплинути на арештованого: пропагандою на підставі почуттів до сім'ї, ідейних переконань, особистих відчуттів, доказу того, що арештований буде жити. Якщо допит проходив при світлі лампи, потрібно було повернути її світло на арештованого, а самому залишатися в тіні. Слідчий мав спокійний вираз обличчя, щоб не видавати свої відчуття. Для більшого нервозу слідчий наказував арештованому тримати на ко-

лінах руки тощо. [123, 321–322]. Як правило, допит розділявся на вступ і 3 частини. При цьому розмову спочатку розпочинали на довільні теми (під виглядом пропаганди і т. п.), давали можливість виговоритися, щоб розговорити арештованого. В 1-й частині допиту арештований мав розповісти свою біографію. Слідчий в цей час не задавав йому запитань, а уважно слухав і занотовував, особливо ті місця, які допитуваний намагався законспірувати. В 2-й частині проводився раптовий арешт і ґрунтовний обшук. Арештований мав вдруге розповісти свою біографію. Цього разу вже більш детально. В 3-й частині слідчий розділяв біографію допитуваного на окремі періоди (польські часи, 1-ші “совети”, німецька і 2-га більшовицька окупація) і задавав непрямі запитання по різних частинах навмисне, не додержуючись хронології. Щодо свідків, то їх опитували окремо [123, 327–331]. При цьому щодо свідків потрібно було звернути увагу чи не є він ворожим агентом, які особисті відносини свідка й арештованого, який його характер (чи брехливий), чи є упередженість свідчень. Свідків потрібно було опитувати не відносно ставлення до певної особи, а про точні факти і події. Чим далі свідок знаходився від джерела, тим більше його інформація була непевна [123, 259–260].

Бажаючи викликати в допитуваного довіру, слідчий демонстрував розуміння того, що він є випадковою, несвідомою жертвою НКВС і може розраховувати на збереження життя, виявляли турботу до потреб підсудного, апелювали до його сумління і патріотичних відчуттів.

Якщо по одній справі опитувалося декілька людей, робилася очна ставка, під час якої один з учасників схиляв іншого до правдивих свідчень. Слідчі суворо слідкували, щоб об'єкти не домовилися і навіть не обмінювалися мімікою. При цьому арештованих повертали один до одного спиною.

Коли було декілька слідчих, могли організувати “перехресний допит”. Один зі слідчих (головний) задавав запитання, а інші лише слідкували за арештованим й обмінювалися між собою думками.

Намагаючись психологічно і фізично виснажити арештованого, слідчі могли застосувати метод “конвеєра”, коли під час допиту участь брали 3 слідчі, один з яких був головним. Перед цим укладався його план, розподілялися ролі. Через кожні 8 годин слідчі змінювалися, не даючи можливості допитуваному скласти собі “легенду” і водночас психічно та фізично його виснажуючи. Коли підсудний мав декілька відпрацьованих “легенд”, слідчі застосовували метод логічних пасток “крюків” [122, 206].

Інкони арештованому повідомляли, що його розстріляють, але в останній момент страту відміняли.

Фізичний вплив (метод 3-го ступеня) застосовували тоді, коли допитуваний принципово не хотів говорити і не реагував на запитання

[123, 327–331]. Досить часто застосовували побиття палками, інколи тортури вогнем або стискання черепа цуркою (гаратою) тощо [122, 206]. Референту СБ “Смоку” приписували впровадження методу “станок”. Допитуваному зав’язували руки, заклавши їх за коліна, між ними протискали палку і в такому вигляді його підвішували, після чого били по ступнях і ягодицях. Невдовзі допитуваний давав які завгодно “покази” [123, 394]. Тому зізнання отримане в результаті фізичного примусу обов’язково мало бути агентурно перевірене [123, 331]. Результати допитів шифрувалися: “1–11” – визнаний невинним, “2–12” – винним із застосуванням штрафу або нагляду СБ і “3–13” – страчений [122, 206]. Увесь процес слідства документувався і зберігався в спеціальних архівах.

Починаючи з району, референт СБ зберігав у своєму архіві копії всіх повідомлень і записок, які він особисто готував і подавав керівництву, а особливо “слідчо-оперативні звіти” [319]. Надрайонний референт СБ спільно зі своїм відділом обробляв отриману інформацію та тричі на місяць подавав письмовий звіт обласному (окружному) коменданту безпеки [176, 521]. Також він зберігав у своєму звіті шифровані списки підзвітних інформаторів у 2-х примірниках.

Вся інформація, що була зібрана з терену, заносилася есбістами від району і вище до картотеки або в окремий зошит станичними СБ [319]. В документі СБ “Доручення по роботі СБ” вказувалося: “Для того щоби впровадити в роботи СБ систематичність, плановість, контрольність, щоб привчити людей розробляти справи й думати над демаскуванням ворога, необхідно завести картотеки. Запровадити її на розкриття, але ще не розглянену агентуру ворога, на об’єктів, що їх розробляємо (збираємо дані) як підозрілих в агентурній співпраці з ворогом, на офіційних робітників МГБ–МВД, в тому числі очевидно також на “срибків”, міліціонерів, учасників спецгруп МВД (“легендированные бандгруппы”) та інших, що можуть в тому відношенні становити для нас інтерес” [72, 1]. На підозрюваних підпільників заводилася картка, що включала: прізвище, ім’я, по-батькові, псевдо, дата і місце народження, освіта тощо, низу вказувався номер справи, а на зворотньому боці – номер справи з компрометуючими матеріалами на цю особу. Вся картотека складалася з груп, які також мали підгрупи. Наприклад, до 1-ї групи заносилися дані про розкритих і відомих агентів НКВС–МДБ. В підгрупі А знаходилися достовірні дані на агентів ворога. Б – підозрюваних і В – тих, хто добровільно зізнався у своїй роботі на НКВС та на осіб, яких планувалося перевербувати. Після перевірки картки підгрупи Б або знищувалися або переносилися до підгрупи А. Картки 2-ї групи стосувалися підозрюваних працівників радянських партійних і громадських установ: “вислужників радянського походження” – росіян і українців-східняків [319].

Особливу увагу звертали на осіб, що повернулися з примусових робіт в Німеччині, серед яких, на думку СБ, була найбільш кваліфіко-

вана радянська агентура. Зокрема, потужна розвідшкола НКВС діяла поблизу Кракова, основу курсантів якої складала молодь з Волині, що раніше примусово була вивезена німцями на роботи. Після проходження навчання, курсанти повертались додому і поповнювали УПА [98, 82]. Тому есбівці й на це явище звертали увагу. В звіті СБ за жовтень 1945 року сказано, що з Німеччини на Волинь повертаються чимало людей, які мають документи від НКВС. Чимало з них є радянськими агентами. Також повертається чимало українців, що раніше були вивезені до Сибіру, серед яких також багато ворожих агентів [94, 711]. Вони входили в довір'я до підпільників і добували цінну інформацію для ворога.

На картки підгрупи Б заносили дані на осіб, що втекли з полону від радянських спецорганів, дезертирів з Червоної армії; колишніх повстанців, які з'явилися з повинною або переховувались від мобілізації, на осіб, що пройшли фільтрацію органами держбезпеки або заарештовувалися ними, колишніх німецьких поліцаїв.

В підгрупі В вівся облік місцевих мешканців, що працювали в держустановах, робітників, які ходили по селах у пошуках роботи і зупинялися там, де діяли підпільники і не було "істребків", або ж село знаходилось поруч з лісом; спекулянтів-східняків, які закуповували продукти, а також всіх, хто з тієї чи іншої причини викликав підозру СБ.

До карток 3-ї групи заносилися відомості про офіційних працівників органів МДБ-МВС, "істребків", учасників спецгруп.

4-та група картотеки містила інформацію про представників радянської адміністрації і партапарат районних та обласних центрів, що були розташовані на території, охопленій впливом відповідних ланок підпілля. Серед цих осіб СБ звертала увагу, насамперед, на тих, хто завдяки своїм службовим обов'язкам мав можливість відвідувати будь-який населений пункт району чи області. Вони могли бути резидентами і носіями виключно секретної інформації щодо заходів проти ОУН.

До 5-ї групи потрапляли дані щодо колишніх підпільників, які перейшли на легальне життя, попередньо сповістивши про себе НКВС. Матеріали на них необхідно було збирати із різних організаційних звітів, протоколів та інших таємних джерел.

Працівники СБ повинні були заносити до картотеки дані на всіх виявлених агентів органів МДБ-МВС, в тому числі й на тих, хто перебував за межами України, тому що не виключалась їх поява на Волині.

Викриті агенти з членів ОУН до картотеки не заносились, на них вівся окремий облік.

Картотека кожної вищої референтури СБ мала відомості, що стосувалися людей та пов'язаних з ними подій на території, яка контролювалась.

Все це забезпечувало безперервний нагляд за матеріалами. Навіть в разі заміни співробітника це давало змогу новому слідчому досить

швидко визначитись, в якому напрямі доцільно вести роботу. Працівники вищої ланки СБ вели картотеку за територіальним принципом. Якщо ж одна агентурна справа стосувалася декількох осіб, які були з різних теренів, то їх картки зосереджувались в одному місці – “гнізді” [319]. Так, під час виявлення криївки коменданта СБ “Перця” енкаведистами 27 листопада 1948 року, було вилучено його особистий архів – “донесення связанных разведчиков в банду ОУН на советских граждан и другая переписка представляющая оперативный интерес” [252]. Подібні невеликі архіви були і в інших районних референтів СБ.

Характерним в цьому плані є звіт Ковельського надрайону СБ, в якому надається детальна інформація за період від 25 листопада 1946 до 21 січня 1947 року.

Слідчо-оперативний звіт мав 9 розділів: 1) кількість розглянутих справ; 2) пояснення до першого розділу; 3) найважливіші протоколи; 4) нове в тактиці НКВС; 5) кількість інформаційних пунктів; 6) кількість виготовлених “чорних листів” (на осіб, щодо яких можна було застосовувати репресивні дії); 7) кількість новоприбулих східняків; 8) діяльність боївок; 9) інформації.

Тобто, звіти детально описували діяльність певної референтури СБ на певному терені, протягом певного часу [319]. Та й вони були недосконалі. В звітньо-інформаційному документі за жовтень 1945 року вказувалося: “Устійнити скільки розглянутих справ і які особи виступають в даній справі не можна, з приводу того, що нема протоколів, а друге і людей. Рівно ж чомусь так розуміли референти СБ, що кождий зліквідований чоловік представляє собою одну справу...” [94, 709]. Для перевірки оперативних даних надрайонні, окружні і обласні слідчі СБ залучали власних інформаторів “в довільній кількості, довільного терену і середовища в звлежності від їхніх вимог оперативного інтересу”. Для даних цілей залучали інформатрів з кущових, станичних і бойовиків суворо заборонялося, тому що це могло спричинити атмосферу взаємної недовіри між підпільниками. Винятки становили лише добровільні доноси на певних осіб [319]. В інструкції для СБ зазначалося: “Картотека й матеріали не можуть стояти на місці, бо тоді ціла наша робота ведення картотеки була би зайва. На збирання матеріалів треба постійно натискати своїх підвладних” [72, 4]. Ще з часів німецької окупації на кожного повстанця заводилися “еведенційні картки”, що мали 15 пунктів і детально описували біографію підпільника [183, 65]. Ці дані також активно використовували в своїй роботі слідчі СБ. Матеріали СБ були надзвичайно цінні, тому НКВС докладав максимум зусиль, щоб їх захопити. У цьому випадку за захоплення ворогом архіву або його пошкодження відповідав референт СБ даної теренової клітини. Якщо це траплялося через недбалство, лінощі або неуважність, його суворо карали [123, 314]. З метою безпеки при собі слідчий СБ мав лише ті

документи, над якими безпосередньо в той день працював. Всі ж інші здавалися в архів, місце знаходження якого було законспірованим. Доступ до нього мали лише керівник СБ, архіваріус-канцелярист і два бойовика, а також хто-небудь із вищої організаційної ланки [319]. Документи, як правило, зберігалися в металевих (з гумою) емкостях для молока, які герметично закривалися. Їх намагалися закопати в лісі, в такому місці, де можна їх добре замаскувати. Та коли на це не було можливості, їх закопували на полях або в селлах. При перевірці щільності емкості і при її закопуванні мав бути присутнім референт СБ. Кожної весни перевіряли, в якому стані знаходиться архів. Коли хтось з тих 5–6 людей, що знали про архів вмирав, з місцем переховування архіву знайомили іншого есбіста [123, 315]. Інколи архів для зберігання на певний час надавався котромусь з інформаторів СБ. Наприклад, Павлусь Йосип з села Колодежи Сенкевичівського району протягом 1951–1953 років зберігав за завданням коменданта боївки СБ “Яроша” в своєму сараї металевий ящик з антирадянською літературою і документацією [52, 26]. Надрайонні референтури мали в своїх архівах копії документів, над якими працювали їх колеги з районних ланок. Така вимога забезпечувала поновлення необхідних матеріалів у районній СБ у випадку знищення архіву, втрати або захоплення ворогом. Все, що потрапляло до архіву, перебувало під суворим контролем. У кожній емкості мала бути номенклатура документів, що зберігалися. Копії цих номенклатур знаходились в інших емкостях для того, щоб зменшити вірогідність фізичного знищення таємних документів та сприяти більш оперативному їх використанню. В архіві мали бути: картотека у вигляді зошита, повідомлення, інформаційні звіти, протоколи, учбові матеріали (для підготовки працівників спецпідрозділу), схема організаційної побудови правоохоронних і держорганів, некрологи на вищій керівний склад та есбістів, територіальні звіти, пропагандистські матеріали, особисті документи, списки співробітників СБ та опечатана завірена підписом архіваріуса (або людини, що його заміщає) папка з важливими матеріалами [319]. Будь-які секретні матеріали СБ міг читати той референт, якому вони безпосередньо призначалися, його канцелярист і їх організаційні зверхники. Бойовикам СБ дозволялося читати вишкільні і секретні матеріали лише з індивідуального дозволу окружного референта СБ. Не можна було без спеціального дозволу переписувати від руки або на друкарській машинці, а також поширювати секретні матеріали свого чи іншого осередків [123, 317–318]. Отже, архівна справа в СБ, хоча й досягла певного рівня розвитку, повністю відповідала стану підпільної боротьби і пов’язаної з цим високої конспірації.

Цікаво, що серед підпільників в цей час існував міф про надзвичайні вміння й освіту енкаведистів, що не відповідав дійсності. Як пра-

вило, слідчі НКВС не набагато своїм вмінням перевищували есбістів. В інструктивному документі СБ про це сказано так: “Устійнено, що в районних відділах НКГБ сидять напівграмотні люди, які вже в силу свого малого розвитку і низької освіти, не можуть добре зорієнтуватися в слідчих процесах взагалі... Друга справа, що в обласних управліннях НКГБ є слідчі з відповідною освітою і розвитком, але і вони в наших умовах не змогли б нам “відкрити Америку” [73, 11]. Згідно з статистичними даними, на 1 січня 1946 року в НКДБ УРСР повну незакінчену освіту мали 6, 3 % співробітників, 30 % середню, 83 % середню незакінчену і 30, 7 % нижчу. У 1947 році 50 % офіцерів МДБ УРСР не пройшли спецпідготовку, 50 % керівників райміськпаратів не мали повної середньої освіти, а 25 % з них здобули лише нижчу [122, 342]. Таким чином, аналізуючи розвиток слідчої роботи СБ, можна з впевненістю сказати, що, ввібравши досвід німецьких і особливо радянських спецслужб, вона досягла досить значного розвитку, в багатьох моментах навіть перевершуючи своїх ворогів.

БОРОТЬБА З РАДЯНСЬКОЮ АГЕНТУРОЮ

З відновленням радянської влади на території Волинської області, відразу розпочалася запекла боротьба радянських спецорганів з ОУН-УПА, а особливо з СБ, важливу роль в якій відігравала саме агентура.

У січні 1945 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України”, де вимагалось широко залучати до агентурної роботи місцевих жителів, перевірених і відданих радянській владі, а також із числа колишніх учасників оунівських організацій [220, 66–67]. Тобто, головна увага була звернена на переверованих повстанців і їх сім’ї.

За словами І. Литвинчука, “Дубового”, 95 % успішних операцій НКВС проти повстанців стали наслідком дій радянської агентури, а без її допомоги “не давали жодних успіхів” [176, 518]. При чому основна агентура діяла саме в підпіллі.

Все це змусило СБ вдаватися в контррозвідці до радикальних заходів. Згідно з інструкцією СБ за жовтень 1944 року ворожих агентів було поділено на зовнішніх, яких мав право ліквідувати навіть станичний СБ і внутрішню, якою займалися лише референти і командири СБ [94, 709]. Для боротьби з зовнішньою розвідкою наказувалось слідкувати за будь-якими переміщеннями людей на терені. Зокрема, референт СБ “Карус-пун” 15 січня 1944 року наказував: “...старатися якнайбільше обмежити вештання членів УПА по терені. Жодних приватних відпусток не давати. По терені можуть тільки їздити в службових справах вибрані для цього люди і то не менше двох. Членів УПА тримати групами. Навіть нечленам УПА обмежити вештання по терені” [90, 82]. Референт СБ “Шворний” наказував перевіряти всіх людей з УПА чи сітки, які ходили по терену без спеціального дозволу [94, 707]. Особливо звертали увагу на чужинців і

взагалі підозрілих людей. В суспільно-політичному звіті про дії агентури НКВС за 1944 рік сказано: "Приходить багато втікачів з ЧА, це у великій мірі люди розроблені, що за ціну повороту з армії додому, підписують заяви співпраці, ідуть у свої околиці, там криються, тайно в'яжуться з НКВД, доносять про наш рух в селі, або зголошуються до УПА. Приходять втікачі з Донбасу. Багато з них заангажованих до співпраці з НКВД. Втечі з армії, або з роботи організує само НКВД. Приходять люди зі заслання з Казахстану. Поміж ними посилає агентів" [94, 120]. В інструкції за 1945 рік наказано остерігатися: "воєнополонених, евакуйованих (совітами чи німцями), дезертирів совітських, втікачів з міліції, від стрибків, з робіт, скитальців, спекулянтів, безробітних, бронірованих, всіх, що шукають за зв'язками німецьких парашутистів і всіх, що були в руках НКВД" [94, 1264]. В 1946–1947 роках голод, що лютував на Східній Україні змушував десятки тисяч селян шукати порятунку в Західній Україні, на що не могла не звернути уваги СБ. В інструкції для підпільників наказувалося остерігатися "прохачів хліба і харчових продуктів" [214, 20], що їх особливо багато приходило на Волинь під час голоду 1946 року. Серед них траплялися професійні агенти НКВС.

І на це були суттєві підстави. Для розвідки на території дій підпілля надсилалися червоноармійці під виглядом дезертирів, втікачів з міліції, переселенців, торговців та ін. Наприклад, 9 листопада 1945 року СБ затримало бійця саперної роти Полікарповича, який лейтенантом НКВД Міщенком під виглядом дезертира був направлений розвідати розміщення бандерівських формувань в Камінь-Каширському і Ковельському районах [86, 175]. Та все ж головну небезпеку для підпілля становила внутрішня ворожа агентура. Це питання стояло вирішувалося на найвищому рівні. Зокрема, Р. Шухевич видав інструкцію 1/45 про перевірку СБ: "...під кутом певності всіх провідних кадрів до Проводу району включно... Всіх заквестіованих під оглядом певності відсунути від праці" [203, 207–208]. При цьому найбільше підозр викликали немісцеві підпільники, яких з 20 квітня 1944 заборонялося призначати на відповідальні посади, особливо в СБ [97, 445].

Також під особливою підозрою в СБ були підпільники, що якимось дивом повернулися з радянського полону. В суспільно-політичному звіті про агентуру НКВС за 30 грудня 1944 року сказано: "З поміж наших симпатиків чи кандидатів в ОУН, слабших волею людей, не заправлених ще в трудній революційній дійсності, арештованих при різних нагодах, після репресій змушують підписати заяву співпраці, звільняють їх або організують їм втечу з тюрми, дають завдання. Слабші волею погоджуються на це. Сильніші не піддаються. Їх засуджують або розстрілюють" [94, 120]. Характерно, що згідно статистики 75 % тих, що звільнилися чи врятувалися чудом з полону, було залучено до співпраці з НКВС [209, 15]. Тому 15 січня 1944 року референт СБ "Каруспун"

видав наказ: "Треба пам'ятати, що НКГБ заарештованих по політичній роботі звільнює тільки тоді, коли заарештований згодиться на агентурну працю в користь большевиків. Всіх таких людей не можна прийняти до праці в УПА... їх треба негайно передавати органам СБ для перевірки. Хто не буде цього придержуватися... буде покараний на рівні з тими, що свідомо діють на шкоду УПА" [90, 82]. Також він наказував перевіряти тих, хто пішов працювати "в большевицькі інституції або школи", а потім повернувся до УПА [135, 178]. Референт СБ "Шворний" також наказував підлеглим до 5 січня 1945 року передати йому звіти про людей з підпілля, які були арештовані НКВС, а потім відпущені як агенти або їм чудом вдалося втекти [94, 707]. Більшість з цих людей СБ ліквідувала. Наприклад, 9 грудня 1945 року працівником СБ "Варнаком" було арештовано повстанців "Крука" і "Сивого". Перший з них під час переходу лінії фронту через Волинь деякий час перебував серед червоних партизанів, а другий був захоплений НКВД, але з незрозумілих причин відпущений. Того ж дня вони обое були ліквідовані [253]. В звіті референта СБ "Федося" згадується про повстанця Кушніра Івана (псевдо "Сорока"), якого НКВС в 1944 році завербувало і направило з спецзавданням в боївку "Ігоря". В 1945 році Кушнір був арештований і розстріляний співробітниками Ковельського окружного проводу СБ [46, 38]. В докладі міністру безпеки УРСР Савченку за 30 листопада 1947 року сказано: "Создана из числа проверенных и наиболее преданных членов ОУН "Служба безпеки" проводит систематическую и, нужно сказать, умелую проверку своих рядов с целью выявления и уничтожения агентуры органов МГБ, отсева малоустойчивых и подозрительных членов организации. Особо тщательной проверке подвергаются члены организации, задерживавшиеся когда-либо советскими органами или находившиеся под стражей, а затем освобожденные по разным мотивам и явившиеся в подполье. Очень часто такие члены ОУН после проверки уничтожались СБ" [130, 172]. Нерідко СБ знищувала повстанців, яким далось втекти з полону, навіть не маючи на це вагомих аргументів. Під підозрою були й "нестійкі" оунівці, яких в майбутньому могли б завербувати НКВС як своїх агентів. Діяльність СБ в цей час нагадувала роботу військового хірурга, який, не маючи часу і потрібних умов, без вагань ампутує інфіковані органи, щоб загалом врятувати хворий організм.

Важливим напрямком роботи СБ була боротьба з радянською агентурою серед місцевого цивільного населення. В документі "Боротьба з сексотством і провокацією" за жовтень 1944 року наголошувалося, що НКВС, користуючись заляканістю населення репресіями, вдало веде цілеспрямовану роботу з придбання негласних помічників [176, 518]. Погрожуючи виселенням селянських сімей в Сибір, вони примушували їх ставати шпигунами. 1 липня 1945 року НКВС на території Волинської області примусово було завербовано 326 "куркулів", один з яких, з села

Дідичі Оликського району навів спецгрупу енкаведистів на будинок в якому переховувалась станична ОУН і 3 бандита [17, 18]. В документі СБ "Агентури НКВД в дії" вказувалося: "Важливі архівні районових і обласних центрів НКДБ і НКВД майже всі були вивезені, або ж добре заховані. Цими архівами енкаведисти послужилися для пов'язання контактів зі старою агентурною сіткою після свого повороту. В зв'язку з відсутністю конспіративних квартир пов'язання такого контакту проводили енкагебисти при воєнкоматах (під час мобілізації), при інспекції шкіл, райфінвідділ, відділах охорони здоров'я, райвиконкомах, під час учительських конференцій тощо [73, 2]. Отже, радянська агентура вже давно була інтегрована в місцеве суспільство і практично нічим себе не виказувала, продовжуючи свою працю на НКВС.

Зокрема, радянська спецслужба в своїй роботі широко використовувала вплив православної церкви. В підпільному документі за грудень 1944 року сказано: "Церква "Государственная" – кажуть большевики і мусить вона для государства всеціло працювати. Основне – агентурна робота. Крім того церкву використовують як пропагандивну трибуну для простолюття. А що сьогодні сильний зворот у народа до релігійності, а до того безастережна віра священників, прив'язана до церкви, недостаточна ще національна свідомість, політична невиробленість широких мас українського народу, може в майбутньому принести більшовикам перемогу над нами"[94, 122].

Чимало радянських агентів, вдаючи з себе прихильників повстанської боротьби, приносили оунівцям отруєні медикаменти, продовольство, одяг. Восени 1945 року в Маневицькому районі агент НКВС передав повстанцям отруєні ліки. Слід зазначити, що до цього він завжди приносив добрі ліки [94, 711]. В 1947 році через своїх сексотів НКВД вистежив і спіймав референта СБ Горохівського надрайону "Орленка" [202]. А в іншому випадку завдяки зраді зв'язкової села Одереди Ківерцівського району в пастку НКВС потрапив розвідвідділ УПА [95, 379–380]. Або в іншому випадку за винагороду в 15 тисяч карбованців місцевий житель видав МДБ боївку СБ "Ворона" [297].

Траплялися випадки, коли радянські агенти, побоюючись за власне життя, самостійно знищували підпільників. Наприклад, референт СБ "Сікора", переховуючись від енкаведистів на території Брестської області, зайшов до будинку місцевого жителя, що нібито підтримував ОУН. Господар запропонував йому поїсти, а коли той їв, зарубав його [80]. Це явище було трагічним і особливо небезпечним, тому що підпілля в першу чергу спиралося на підтримку місцевого населення, і тому в цьому плані було вразливим. Як наслідок, СБ використовувала в боротьбі з "сексотством" всі можливі методи, включно з пропагандою.

В листівці УПА-Північ за січень 1946 року радянських агентів попереджували: "В наші руки попадають документи, всякі списки, по-

падають самі енкаведисти, які нам розкривають всіх донощиків, тому хай ніхто не думає, що про нього ми не довідаємося, коли він згодиться співпрацювати з НКВД. Хай ніхто не обманює себе, що НКВД може запевнити йому життя. Ні, ніколи. Ми завжди знайдемо зрадника, перед нами не сховається, не втече. Навіть в районі (райцентрі) досягнемо і знищимо” [137, 11]. І дійсно знаходили і ліквідували.

Крім того, в лавах ОУН і УПА було чимало спеціально підготовлених радянських шпигунів, які проникали в підпілля під виглядом втікачів від НКВС. За допомоги саме такої легенди в 1944 році в УПА потрапило 11 більшовицьких агентів на чолі з Тараскіним, головним завданням яких було вивчення організаційних структур підпілля і “підставлення” повстанських відділів під удари НКВС. Кожен агент мав власне завдання і міг діяти автономно. Наприклад, Тараскін до 1946 року дослужився до звання сотника і виконував обов’язки старшого по спецдорученнях. Зокрема, забезпечував агентурний зв’язок. В своєму звіті НКВС він зазначив, що склав детальну схему структури ОУН і УПА. Проте йому не вдалося повністю розшифрувати СБ [232]. Отже, радянські довготривалі агенти траплялися і серед найвищого керівництва. Характерний приклад – курінний Василь Левочко (псевдо “Юрченко”), він же сотенний “Довбуш”, в квітні 1944 року очолив Легіон Самооборони Холмщини. І вже в серпні 1944 року видає рішення про формування з новобранців куреня “Гайдамаки” і відправлення його на вишкіл в Свиначинські ліси. 31 вересня курінь “Юрченка” вирушив до кордону. Водночас Левочко відправив керівника штабу Мартина Музиченка в Сокаль на оперативну нараду НКВС запропонувати всебічну допомогу у розгромленні власного куреня [275]. Після зради у вересні 1944 року він разом зі своїм штабом стає працівником Іваничівського та Луцького райвідділів НКВС. Під виглядом курінного УПА він через систему оунівського зв’язку виходив на підпільників й заманював їх в енкаведистські пастки. Зокрема, військового референта Луцького району Костянтина Вовчка – “Зінька” і повстанця “Халіма” в грудні 1944 року [107, 79–80]. Було багато й інших прикладів.

В примітці звіту керівника СБ “Пилипа” за 19 вересня 1945 року яскраво описано ті трагічні події на прикладі лише одного району: “Ще в 1944 році “Влас”, районний провідник СБ Камінь-Каширського району завербував багато людей для роботи в НКВД, яке навіть після його ліквідації залишило в районі глибоке коріння. Коли в січні 1945 року районним провідником призначили “Дохторенка”, стан у районі ще погіршився... Після ліквідації “Дохторенка” в Камінь-Каширському та інших районах проходили широкомасштабні акції, в результаті чого керівництво Камінь-Каширського надрайону зістало в дуже тяжкому стані. Так тривало до квітня 1945 року... на Камінь-Каширський район призначено провідника “Ліщину”. Він не лише не проявляв ініціативи, не лише не пі-

шов на територію, а узагалі залишився в Маневицькому районі, був присутнім на чистці, яку робив “Ярий”. На запитання “Ярого” чому нічого не зробив в Камінь-Каширському районі, “Ліщина” не відповів нічого. Відчуваючи себе винуватим і боячись покарання, “Ліщина” залишив зброю і втік у НКВД” [253]. 1 січня 1945 року СБ був заарештований шеф штабу бригади “Жовті Води”, радянський агент з 1940 року “Юрась” [94, 712]. В Колківському надрайоні в жовтні 1945 року СБ ліквідувала агентів серед місцевого повстанського керівництва – “Вернигору”, “Іскру” і “Тараса” [94, 709]. Таким чином, НКВС мало своїх агентів фактично серед керівництва всіх підпільних відділів.

Проте трагічною могла бути зрада навіть рядового підпільника. Наприклад, після боїв на Боровянській горі біля села Боровно Камінь-Каширського району, важкопораненого і хворого на тиф командира УПА-Північ Юрія Стельмашука (псевдо “Рудий”) здала військам НКВС санітарка “Єва”. Після тривалого слідства 22 серпня 1945 року він був розстріляний в Києві.

В іншому випадку звичайний зв’язковий Скібінецький, що виявився радянським агентом, в ніч з 6 на 7 березня 1945 року поблизу села Волиця Любачівської Берестечківського району завів у засідку НКВС боївку “Вільного” разом з працівниками штабу “Дубового”. В ході кровопролитного бою майже ніхто не вижив. Вдалося вирватися лише невеличкому загону на чолі з референтом СБ “Блакитом”. Характерно, що після операції, будучи роздратованими власними втратами, чекісти допитали і вбили свого агента Скібінецького [77].

Інкони радянські агенти засилялися в підпілля для розповсюдження паніки. Так, в звіті референта СБ “Аркадія” згадується затримання 15 лютого 1945 року бойовика (агента НКВС) “Осу” з групи “Кубася”, який без дозволу ходив по хуторах Седлищанського району, не визнавав підлеглості ОУН. При зустрічі з повстанцями поширював підозрілість до Проводу, лякав, що мовляв всіх ліквідує СБ [253]. А в “Нарисі політичної кризи” “Дубового” за 20 лютого 1947 року вказувалося: “ В часи великих акцій, які тривали 4 місяці 1944 року агентура починала розпускати чутки. Наші відділи огортає дефетизм. Починають кружляти різні поголоски, які пускає агентура, слабші елементи це підтримують. Приміром відділи УПА не видержать тиску большевиків, виходом з тяжкої ситуації є відступ за фронт на сторону німців. Інші говорили розпустити військо по роях та хай ховається на власну руку і т. п. Такі чутки пускали та піддержували з командирів Рубашенко, Рогатий (агент), навіть таких думок був сам Святославич (це знаю з особистої розмови). В такій атмосфері настроїв закрипила свої позиції ворожа агентура, снуючи сітку та здобуваючи серед козацтва багато симпатиків [94, 1210]. Всі ці заходи НКВС мали успіх. Тому, через брак часу, досвідчених фахівців і військової потуги СБ приступила до масового винищення всіх підозрюваних у співпраці з ворогом.

СПЕЦБОЇВКИ НКВС-НКДБ-МДБ

Велику небезпеку для національно-визвольного руху становили так звані "легендові" спецзагони НКВС, що діяли під виглядом відділів УПА.

Їх існування розпочинається ще з весни 1944 року [332]. Як правило, до складу спецгруп НКВС входило від 3 до 50 осіб. Зовнішнім виглядом, знанням місцевих діалектів, побутових особливостей, території і конспіративним способом діяльності вони не відрізнялися від боївок ОУН і відділів УПА. Так, в селі Якубичі Цуманського району в вересні 1945 року була розквартирована спецбоївка НКВС, бійці розмовляли виключно українською мовою і співали повстанські пісні [97, 336-337]. Тому, вони досить часто вводили в оману зв'язкових і повстанське керівництво. Референт СБ "Аркадій" констатував: "Створюються диверсійні групи в кількості 6-7 чоловік, які озброюються десятизарядними гвинтівками, одним кулеметом і під маркою УПА ходять вночі по селах. Вони роблять засідки прямо в хатах. Вони ж під нашою маркою забирають хліб, одяг, ріжуть худобу"[253]. Для їх виникнення радянською владою було підготовлено декілька спеціальних указів.

Ще 17 березня 1944 року керівник штабу українського партизанського руху генерал Т. Строкач наказував терміново приступити до організації терактів щодо керівництва ОУН - генералів, керівників політичних проводів і СБ [96, 31]. Їх мали проводити саме спецзагони НКВС. При цьому до них спочатку планувалося залучити червоних партизан, які мали досвід в боротьбі з націоналістичним підпіллям. 20 вересня 1944 року нарком внутрішніх справ УРСР Рясний вказував на необхідність розформування партизанської дивізії ім. Ковпака та створення з її особового складу спецгруп для боротьби з ОУН і УПА [328]. Тому вже 18 серпня 1944 року постановою ЦК КП(б)У дивізію ім. Ковпака зі всією зброєю було передано в підпорядкування НКВС [91, 141]. Ветеран Червоної армії Василь Вечерський писав: "Таємницею за сімома печатками досі є дії партизанського з'єднання Ковпака після того, як 1944 року їх вивели з території Польщі. Десь у таємних сейфах зберігається особливий наказ Берії, згідно якого це з'єднання було переформовано в спецзагін (понад 500 осіб) під кодовою назвою і під знаменами УПА. Головних завдань було два - увійти в контакт з великими формуваннями УПА на Станіславщині і на Волині та знищити їх, а друге - певними діями налаштовувати населення проти українських повстанців - борців зі сталінізмом. Перше провокаційне завдання спецзагін не виконав, мабуть, через непогану контррозвідку своїх супротивників. Лише окремі групи повстанців потрапили в пастки перефарбованих ковпаківців. Друге завдання щодо мирного населення західних областей України вона виконала досить успішно. Спецзагонами "партизанів" під прапорами УПА, командував Герой Радянського Союзу - Петро Вершигора, а

начальником штабу був Василь Войцехович, котрий і розповів мені цю історію з усіма мотивами і деталями. Не важко здогадатися, як високо оцінила Москва цю “операцію” ковпаківців, якщо начальнику штабу за кілька місяців у цій ролі було надано звання “Героя” [130, 108]. Цей факт підтверджує також звіт Рясного до Берії 26 липня 1945 року: “У Ровенській і Волинській областях до складу спецгруп вливаються також партизани-ковпаківці... До кожної входять від 3 до 50 і більше осіб, залежно від “легенди” і завдання, які видають себе за особливий супровід вигаданого “бандитського” керівника, або один із відділів УПА... У випадку розшифровки або неможливості здійснення захоплення зазначених за планом ватажків ОУН-УПА учасники спецгруп знищують останніх, до того ж створюють враження в оунівському середовищі і серед населення, що їх знищення проведено СБ” [106, 82]. Про створення на основі партизанських загонів спецгруп НКВС свідчать самі ж учасники цих відділів. Зокрема, колишній ковпаківець Богдан Іван згадував, що після проходження лінії фронту його загін брав участь у боях з націоналістами в Порицькому, Озютицькому, Локачинському, Колківському, Камінь-Каширському, Рагнівському, Маневицькому і Турійському районах. А потім включений до спецгрупи НКВС, що діяла в Седлищанському районі [4, 1]. Колишній партизан Ілля Старинов в своїй книзі “Мини замедленого действия” згадує про один з таких відділів, що діяв на Волині: “Велику роль відіграв загін Грабчака, “Буйного”. Його бойовики повністю ввійшли в структури ОУН-УПА, знали їх “провід” включно до Мюнхена і Кельна” [326]. Подібна історія була майже зі всіма червоними партизанськими загонами [5, 1; 7, 1; 8, 1; 9, 1]. Інколи партизанів, так як вони чудово знали місцевість і місцеві звичаї, засиляли в повстанські відділи як агентів. Наприклад, Василь Гуменюк з села Холоновичі Цуманського району, що з 1943 року був в загоні Медведєва, з лютого по червень 1945 року перебував в повстанському відділі, де складав списки підпільників [6, 1].

Однак, безперечно найбільшої шкоди національно-визвольному руху завдавали спецгрупи НКВС, які склалися з колишніх повстанців, що зрадили та перейшли до співпраці з ворогом. Вони були особливо небезпечні, через досвід боротьби в націоналістичному підпіллі бійців цих відділів. Крім того, вони вирізнялися винятковою жорстокістю щодо місцевого населення. В підручнику для КДБ сказано, що в таких випадках колишній підпільник повинен був обов’язково заздалегідь “закріпити свій зв’язок з органами державної безпеки” шляхом видачі або ліквідації оунівців [322, 398]. Однією з таких спецгруп, що діяла під виглядом боївки СБ з 7 грудня 1944 року в селі Владиша Володимир-Волинського району був вбитий селянин Павло Павленко, що запросив псевдоповстанців до будинку поїсти [12, 133]. На Ковельщині

спецвідділ НКВС порубав на шматки сім'ю Смосарчука Микити. Чудом вдалося врятуватися лише його сину, який в той час знаходився в млині [286]. Також в серпні 1944 року підрозділ НКВС на Голядинських хуторах розстріляв і спалив сім'ї Зайця Мойсея і Макарука Макара [280]. Спецвідділи навмисне лютували аби викликати до оунівців ворожість місцевого населення. Марія Ярмолович згадує про діяльність однієї з таких спецгруп в січні 1944 року: "Зі слів очевидців відомо, що мого брата було помордовано, прив'язано колючим дротом до саней. Так тягнули його сім кілометрів аж до села Дольськ у ліс. А дружину його посадили на віз і змусили дивитися на чоловікові муки. Через сім днів мати братової знайшла їх у снігу закопаними, впізнавши понівечені тіла. А це була ціла наша родина – брат Микола, псевдо "Гриценко", братова Ольга, псевдо "Троянда", батько братової та три її брати" [212, 3]. Такими жакливими для мирного населення були наслідки роботи спецгруп НКВС.

Щодо створення спецзагонів з колишніх повстанців 26 лютого 1945 року ЦК КП(б)У прийняло рішення: "З метою знищення окремих дрібних бандитських груп, так званої СБ і оунівських главарів, за прикладом Волинської області створювати групи спеціального призначення із бандитів, що з'явилися з повинною і виявили бажання боротися з бандитизмом" [220, 67]. Як правило, колишні повстанці входили до складу спецзагонів НКВС добровільно, бажаючи за допомогою зради та жорстокості, довести відданість новій владі й тим самим зберегти собі життя та отримати винагороди.

Наприклад, Петро Власюк (псевдо "Максим", "Ворон") в минулому, з 1943 року сотник кавалерії загону ім. Богуна, а з літа 1944 року командир куреня, що діяв в Горохівському районі, в листопаді 1944 року потрапив в полон й в жовтні 1944 року очолив міжобласну спецб'ойку НКВС [154, 17]. Група була зміцнена 4-ма оперативниками і приступила до захоплення або ліквідації керівництва ОУН і УПА [129, 183]. Тому, вже 2 лютого 1945 року в селі Кременець Локачинського району (спецгрупою Власюка) був затриманий шеф зв'язку військового округу № 101 – Кравчук Йосип (псевдо "Комар"), який раніше був заступником командира загону "Шума", а потім заступником командира охорони обласного провідника. Не витримавши відкритих і закритих допитів, "Комар" виявив бажання посприяти у виявленні та ліквідації керівництва обласного та крайового проводу ОУН і був зачислений до складу цієї ж спецгрупи. За успішну операцію захоплення "Комара", Власюк 10 березня 1945 року був нагороджений орденом Червоного Прапора. Однак, в червні 1945 року він потрапив у засідку і був ліквідований СБ [154, 17]. Та спецгрупа вже на чолі з "Комаром" продовжувала діяти. В ніч на 5 березня 1945 року в селі Линів Локачинського району вона намагалася затримати районного провідника "Богдана", однак операція завершилася ще більшим успіхом.

Зв'язковий прийняв спецгрупу за повстанську боївку і повів їх на хутір, де знаходилися керівники УПА. При підході до будинку між ними зав'язався бій, в результаті якого було вбито 6 чоловік: начальника штабу УПА – “Карповича”, інспектора військової підготовки – “Макаренка”, курінного лікаря – “Твердого”, сотенного “Тиміша”, політвиховника куреня – “Ярему” і зв'язкового – “Чорного” [183, 130–131]. Після цього “Комар” змінив своє псевдо на “Твердий” і з лютого 1945 року очолив спецгрупу НКВС, що діяла в Любешівському та Ратнівському районах і проводила облави на повстанців [279]. Саме вона, підступно представляючись представниками Луцького окружного проводу, за допомогою введеного в оману зв'язкового села Романів оточила і знищила повстанське керівництво – “Чупринку”, референта СБ КП “Модеста” і слідчого СБ [330]. За свою зрадницьку роботу Кравчук і його спецгрупа були щедро нагороджені радянською владою [81, 469]. Та все ж уникнути розплати йому не вдалося. В липні 1947 року він був вбитий СБ в Камінь-Каширському районі [77]. Смертю закінчувалася зрада й інших подібних підпільників. Ті ж з них, хто уник кари СБ, все життя переховувалися, побоюючись за власне життя і життя рідних.

До спецгруп НКВС також залучали розконспірованих агентів, що раніше діяли в націоналістичному підпіллі. Так, в березні 1945 року вже згадуваний радянський агент “Юрченко” очолив спецбоївку під новим псевдом “Соколенко”. Замісник керівника НКВД капітан Винниченко 27 квітня 1945 року дав їй характеристику: “Была создана группа боевиков в составе 19 человек под командованием “Соколенко” в которую входили: 10 агентов-боевиков 2-го погранотряда, группа боевиков НКВД и радист НКВД с рацией...” [81, 469]. Таким чином була сформована досить боєздатна структура, що не могло не турбувати СБ. Спецслужба ОУН негайно розпочала боротьбу з новим ворогом.

В одному з рапортів-звітів референта СБ “Мітли” сказано: “До чекістів перейшов один із наших старшин “Ломоніс”. Енкаведисти з таких же зрадників, що здалися більшовикам створили спецзагін під командуванням “Ломоноса” із загальним керівництвом чекістів. Вони ходять по селам і хуторам, вдаючи із себе вояків УПА, знищують співчуваючих повстанцям, на котрих показують чекісти, щоб тим самим викликати в населення страх і ненависть до повстанців” [107, 117]. При цьому щоб себе не розконспірувати вони також грабували і вбивали колгоспників і радянських активістів. В серпні 1944 року в Демидівському районі на Рівненщині вони зарізали і розстріляли 60 місцевих жителів [142, 293]. Тому на пошуки спецгрупи “Ломоноса” було послано відділ “Дубового”, що складався з 60 бійців, одягнених в радянську форму і білі масхалати [77]. В січні 1945 року загону “Дубового” поблизу села Суховоля Луцького району вдалося роззброїти 38 учасників цієї спецгрупи [329]. Проте одному з них вдалося втекти і попередити Луцьке НКВС. Як наслідок, загін “Ду-

бового” був оточений поблизу села Радомишель [107, 118]. Повстанцям вдалося прорватися завдяки вмiлим дiям двох роiв кулеметникiв на чолi зi “Спритним”. Разом з “ломоносiвцями” був захоплений зрадник, через якого проходив обласний зв’язок пiдпiлля. Він був священником села Торговищi і занастив немало повстанцiв.

Коли загiн “Дубового” вiдiрвався на безпечну вiдстань вiд енкаведистiв, в одному з сiл в примiщенi школи арештованих допросили і чекали на крайового слiдчого. Однак він запiзнювався [77]. Тому, щоб не наражатися на небезпечу, провели суд, на якому провокатори були повiшенi [329]. Не стражили лише самого “Ломоноса” і священника-агента, яких все-таки передали слiдчим [77]. Та все ж подiбних випадкiв було небагато, спецгрупи були добре пiдготовленi і озброєнi, тому їх впiяти було майже неможливо. Слiд зазначити, що бойовики СБ також маскувалися пiд ворога. Наприклад, пiд час акцiї в 1946 року вояки боiвки СБ “Iгоря” були одягнутi у форму червоноармiйцiв і мали радянську зброю [10, 27]. Проте псевдовiддiлiв НКВС СБ не створювала.

Загалом станом на 20 червня 1945 року на територiї Волинської області вже дiяло 33 спецгрупи НКВС з 397 бiйцями, якими було вбито 186 людей і 347 захоплено в полон [81, 364]. Інколи їх жертвами були навіть керiвники СБ. 25 сiчня 1945 року спецгрупою було вбито заступника обласного коменданта СБ “Кука” і захоплено районного коменданта СБ “Василька” [129, 183]. Проте основна кiлькiсть вбитих і арештованих людей були цивiльними. Інколи навіть колгоспники або мiсцевi радянськi активiсти.

Нерiдко спецгрупи НКВС за допомогою тортур змушувала мiсцевих жителiв спiвпрацювати. Зокрема, цiкаве свiдчення мiститься у довiдцi прокурора Волинської області I. Корчака, де сказано, що 27 грудня 1945 року за завданням колишнього начальника Цуманського РВ МВС група, яку очолював спiвробiтник мiлицiї Роман Мельник, видаючи себе за повстанцiв, взяла зi свого будинку жителя села Берестяни Iвана Папiжука, завела його до лiсу і пiддала допиту. Пiсля тортур він погодився спiвпрацювати з вигаданою групою “Ярослава”. В своїх свiдченнях її керiвник зазначив: “Спецгрупа... організувала засади на вероятных постах появления бандитов с целью их поимки или физического уничтожения. Негласно, под видом бандитов забирала, вводила в лес, легандировано допрашивала лиц, которые были связаны с бандитами УПА, через них устанавливала места нахождения бандитов и ликвидировала их” [272]. Пiсля цього люди, якi примусово спiвпрацювали зi спецгрупою, репресовувалися радянською владою.

Важливим напрямком роботи псевдоповстанських вiддiлiв НКВС була компрометацiя національно-визвольної боротьби шляхом терору мiсцевого населення. В серпнi 1945 року спецгрупою НКДБ в селi Пiдбереззя Горохiвського району було вбито червоноармiйця лише через те,

що він не хотів здати одяг. А в грудні 1945 року псевдобойовкою в колонії Майдан Голобського району було вбито дружину червоноармійця. Тоді ж в Турійському районі спецбойовка застрілила 60-річного селянина [97, 336–338]. В жовтні 1946 року спецгрупа УМВС Богатирчука здійснила ряд безчинств в Цуманському районі. А в ніч на 31 грудня 1946 року, перебуваючи на завданні в селі Литва Торчинського району сильно побили місцевого жителя Захарчука, а в іншого відібрали 10 кілограмів риб [97, 339]. Ціллю цих злочинів було викликати ненависть червоноармійців і загалом українського населення до ОУН і УПА.

Чимало свідчень про діяльність спецгруп НКВС збереглося в спогадах жителів Волинської області, що були безпосередніми очевидцями подій. Багато людей знало про існування спецгруп і до них ставилися особливо насторожено. Ольга Ксенжук із села Усичі Луцького району згадує: “У 1946 році в наш дім з’явилось багато озброєних людей, з розмов я здогадалася, що це військові, а не стрільці УПА. Вони вимагали дати їм їсти. На другий чи третій день я пішла в Торчинський РВ МВС до начальника Севарина і розповіла йому, що в домі були незнайомі озброєні люди. Він на це мені сказав, що це були не бандити, а працівники МВС-МВД під виглядом бандитів” [2–72]. Таким чином радянській владі не завжди вдавалося приховувати від населення діяльність спецгруп НКВС.

Особливо багато спецбойовок було створено, коли держбезпеку УРСР очолив колишній керівник СМЕРШу 4-го Українського фронту генерал-лейтенант М. Ковальчук, котрий у справі боротьби з національно-визвольним рухом підпорядковувався безпосередньо міністрові МДБ СРСР. У 1947 році він створив загоны зовні схожі на загоны СБ, які тероризували місцеве населення. Одночасно радянська преса здійняла галас про масові вбивства, здійснені націоналістами. Ситуація дійшла до того, що через захоплення операціями “Перевертень” Хрущов навіть був змушений покритикувати “методи” Ковальчука [271]. Проте діяльність спецбойовок МДБ насправді була ефективною в боротьбі з підпіллям. І, розуміючи це, Рада міністрів СРСР від 28 січня 1947 року відносить боротьбу з ОУН виключно до компетенції держбезпеки УРСР [130, 34].

Відповідно МДБ УРСР в лютому 1947 року вдосконалило методика винищення керівництва УПА. Згідно наказу МДБ СРСР № 00207 від 22 квітня 1947 року ставилося завдання про створення спецгрупи під виглядом СБ [183, 129–130]. Також в доповідній записці міністру безпеки Савченку за 30 листопада 1947 року вказується про створення з колишніх оунівців спецгруп під виглядом бойовок СБ. Вони повинні були допитувати оунівських підпільників, перевіряти радянських агентів, виявляти місцезнаходження пунктів зв’язку, бойовок і керівництва, ліквідовувати повстанських керівників і бійців [144, 61]. Колишній чекіст Микола Перекрест згадував про один з методів роботи спецгруп, що мав назву “вертушка”: “Везуть затриманих, на шляху під виглядом бан-

дерівців на них нападають... Для достовірності могли і конвоіру прикладом врізати. Підозрюваних везли не в наручниках і не зв'язаними. Тому нападаючі роблять вигляд, що всіх сприймають як одну компанію: "Ага, попалися москалики!" – а ті б'ють себе в груди – "Та ми ж свої хлопці" – а "хлопці" не вірять – "У кого працював? Хто він з себе? В яких операціях брав участь? Хто про тебе сказати може?" Чи водили їх по лісі: "Якщо наш, повинен знати схрони. Не знаєш – значить опер, ану до "гіляки". Потім імітували розстріл "червонопагонників" і йшли в ліс. Стрілянина, переслідування і підозрювані знову в полоні "москалів", лише ті знають про них набагато більше" [284]. Зокрема, в лютому 1947 року в Сенкевичівський район було направлено 2-й спецвідділ МДБ під виглядом боївки СБ, яка повинна була "розробляти" осіб, що були пов'язані з командиром УПА "Галайдою" [70, 5]. Таким чином, МДБ було зроблено спробу скомпрометувати СБ і водночас, користуючись його впливом на підпілля, здійснювати свою роботу по знищенню ОУН і УПА.

Про діяльність спецгрупи МДБ, яка діяла на Ковельщині, згадував Трохим Ревонюк. Її очолював капітан Карпов. Він в серпні 1947 року арештував Ревонюка (щойно демобілізованого з Червоної армії) й повів у ліс, де ініціював напад бандерівців, під час якого втік. Псевдоповстанці вимагали Ревонюка стати зв'язковим, але під час розмови показали його паспорт, що був вилучений НКВД ще в червні 1941 року. Це й насторожило Ревонюка. Тому вранці він подзвонив в Ковельський відділ МДБ й розказав про випадок" [291], таким чином проваливши операцію цієї спецгрупи.

До функцій псевдобоївки МДБ також входила перевірка надійності радянських агентів, так як багато з них насправді працювали як оунівські розвідники, надаючи застарілу або хибну інформацію. Зокрема, МДБ вирішило перевірити агентку "Лену" під виглядом надрайонної боївки СБ, під час чого вона повірила, що знаходиться в СБ й розповіла, що продовжує працювати в ОУН [130, 210]. Як правило, подібні операції були досить ефективними.

Проте безчинства на території власної держави, що їх підтримував уряд довго тривати не могли. Їх діяльність викликала справедливе обурення навіть в частини радянських чиновників. Так, у лютому 1947 року інструктор відділу ЦК КП(б)У С. Крикун повідомляв, що у Волинській області "існуючі при УМВС-УМДБ так звані спецгрупи... в даний час не виправдовують себе, а інколи здійснюють грабежі й побиття громадян, чим компрометують органи й викликають незадоволення серед населення" [97, 339]. Також 9 червня 1949 року Т. Строкач подав міністрові внутрішніх справ СРСР Крутлову доповідну записку, в якій на основі великої кількості фактів стверджував, що всі кричущі кримінальні злочини у західних областях України з 1946 по 1949 роки скоїли спецпідрозділи держбезпеки [271]. Тому радянська влада дещо

призупинила кількісний ріст спецбоївок МДБ, проте остаточно від них не відмовилася. Ще в 1951–1952 роках продовжували діяти спецвідділи МДБ, переодягнені в англійську або американську уніформу з емблемами ОУН, видаючи себе за парашутистів, що десантувалися з іноземних літаків. Вони проводили спеціально “розіграні” бої і поширювали антирадянську літературу, намагаючись розконспірувати оунівську агенуру [328]. Проте фактично з припиненням збройної антирадянської боротьби ці спецгрупи зникають, а їх учасники включаються до складу радянських спецслужб і правоохоронних органів.

ЧИСТКИ СБ

Як уже згадувалося, чистки СБ були запроваджені ще в період німецької окупації, проте дійсно страхітливих масштабів вони набрали в радянський період, особливо у вересні 1944, а також весною і в листопаді 1945 року [176, 521]. Провідник ОУН “Дубовий” згадує: “Очистку організації від агентурної швали почато в грудні 1944 року. На тему роботи СБ з активом, який був уповноважений її вести відбуто ряд відправ і дискусій” [94, 1215]. Отже, головною причиною чисток була боротьба з ворожою внутрішньою агентурою. При цьому характерною їх рисою була велика кількість невинних жертв. За твердженням науковців Д. Веденєєва і В. Єгорова наказом СБ від 10 травня 1944 року впроваджувалася збірна відповідальність всієї родини [209, 17]. На практиці це призвело до невинної жорстокості і зловживань СБ. За твердженням “Дубового”: “В ПЗК чистку від агентури проведено сконсолідовано. Серед активу, який був уповноважений її робити не відчувалося якихось протилежностей у поглядах або якоїсь опозиції. Всі зрозуміли загрозу, яка витворилася всередині організації і хотіли чим швидше її усунути” [94, 1215]. Це звісно дещо суб’єктивний погляд на перебіг “чистки” у Волинській області. Хоча й він має рацію. Зокрема, на Рівненщині “чистки” призвели до масштабного розколу Організації.

5 липня 1945 року на зборах надрайонних провідників “Ярий” сказав: “Зараз перед нами стоїть завдання піти в глибоке підпілля. Але перш ніж піти, ми повинні і вже проводимо чистку нашої організації від усіх підозрілих і малодушних, так як останні можуть і вже використовуються органами НКВД як сексоти. Відсів повинен бути проведений шляхом знищення зрадників українського народу. В організації повинен залишитися лише авангард, з яким і підємо в підпілля. На літній період в районах повинні залишитися не більше 20 чоловік вірних нашої організації, а на зиму 7–10” [253]. Після цього “Ярий” з “Трохимом” провели нову масову чистку. У березні 1945 року вбили в Камінь-Каширському районі 60 оунівців [193, 17], в липні в Колківському – 55, того ж місяця в Маневницькому – 9. Особливо постраждали північні райони області. На-

прикінці 1945 року референт СБ “Аркадій” написав звіт про свою роботу з 20 жовтня по 20 грудня 1945 року. За цей час було розглянуто 24 справи, причому 14 стосувалися внутрішньої агентури. При цьому СБ ліквідувала 125 чоловік [253]. Не винятком були й безпосередньо наближені до керівництва ОУН і УПА люди. У січні 1945 року СБ як радянських шпигунів знищила з оточення “Дубового”: “Лісового” – політвиховника особистої охорони, “Сосну” – командира особистої кавалерії, “Кореня” – командира піхоти особистої охорони, “Хмеля” – чотового кавалерії особистої охорони, “Олену” – секретар-машиністку, “Тріску” – коменданта боївки СБ, “Василя” – районного провідника ОУН, “Дорожного” – районного референта заплілля, “Волоцюгу” – сотенного УПА, ройових “Штахая”, “Босюру”, “Вовчака” та інших, загалом 20 чоловік [334]. В тому ж році СБ розстріляно провідника ОУН Локачівського району “Білого” і кушового провідника ОУН “Рога” [142, 227]. Весною 1945 року СБ було розстріляно бойовиків з оточення районного провідника Горохівщини “Федька” – “Микиту”, “Панаса”, “Данила”, “Марка”, “Недолю”, “Олиса”, “Мореля”, після чого, боячись нової чистки, ті, що залишилися, розбіглися [49, 19]. Тобто чистки набирали масштабів винищення. Ніхто не був застрахований від покарання СБ, що викликало серед підпільників і населення нерозуміння та засудження чисток. Колишній повстанець з Волині М. Подверняк згадував: “За якийсь час багато наших хлопців, що служили в УПА, втекли додому. Вони були ідейними хлопцями, пішли до УПА з патріотичного почуття, з національного обов’язку, але тепер не могли погодитися з тим, що робилося в самій УПА, не хотіли піднести руки на свого брата і зневірені пішли додому” [122, 293]. Та керівництво ОУН і УПА на цю загрозливу тенденцію поки що не звертало великої уваги.

В інструкції “Доручення по роботі СБ” за 26 грудня 1946 року наказувалося: “Щоб успішно боротися з агентурою, кожна клітина СБ мусить провести основну перевірку всіх кадрів даної теренової одиниці, – в ході тої перевірки треба виявити всіх членів, в яких є пригоди або діяльність з агентурною закраскою і всіх їх доти розробляти” [123, 256]. Чисток не уникнули навіть самі есбівці. На початку 1945 року за вироком революційного суду страчено “за деморалізацію” районного референта СБ “Біса” [122, 209]. 1946 року був ліквідований за наказом крайового референта СБ “Петра” Торчинський районний комендант СБ “Ігор” і 10 чоловік його підлеглих [253]. В 1947 році надрайонний референт СБ “Зубр” особисто вбив свою друкарку, 2-х охоронців і районного референта СБ “Сову”. Проте незабаром і він був ліквідований боївкою СБ “Паска” [294]. При цьому СБ, як правило, не пояснювало чому воно стратило певного підпільника, як, наприклад, есбівця Якова Додика (псевдо “Влас”) [261]. Василь Галаса згадував, що під час чисток шеф СБ “Смок” знищив більшість своїх підлеглих [180, 93].

Не минули чисток і структури УПА. В звіті окружного шефа СБ “Федося” зазначалося про ліквідацію радянських агентів з бригади “Ткача” – 48 чоловік, сотні “Дніпрового” – 17, боївки “Залісного” – 11, бригади “Кубіка” – 8 та розстріл сотенного “Беркута” [128, 179]. Інколи ситуація була абсурдною. 25 листопада 1945 року референтом СБ “Аркадієм” була ліквідована група людей в кількості 12 чоловік з Цуманського району. В звіті про причину страти сказано: “...ці люди були нікчемними, безхарактерними” [253]. Отже, як бачимо, проходила ліквідація не лише радянських шпигунів, а й всіх повстанців, перебування яких в підпіллі СБ вважала за недоцільне. Фактично проведення ліквідацій СБ було “поставлене на конвеєр”.

Слід сказати, що в багатьох випадках чистки були спровоковані НКВС. В інструкції СБ щодо допиту ворожої агентури за 1947 рік сказано: “Часто трапляються випадки, коли органи МВД–МГБ спеціально складають компматеріали на різних людей. Такі матеріали зазвичай складаються з псевд і навіть нібито агентурної роботи записані в блокнотах або службових документах, підписаних начальником і скріплених печаткою. Матеріали складаються, зазвичай, на людей, зовсім невинних і навпаки, пов’язаних з нашим революційним рухом. В списки заносять агентів скомпрометованих перед нами або тих, які погодилися на агентурну роботу, але не хочуть працювати з ними. Ціль у них ясна – звернути увагу СБ на цих людей і відволікти увагу від основних агентів... Подібні документи зі списками агентури гублять на полях або квартирах, де зупиняються, інколи передають їх сексотам, щоб вони передали СБ і тим самим завоювали довіру в організації і отримали більші можливості в роботі” [123, 341–342]. Зокрема, в Ківерцівському і Колківському районах агенти НКВС навмисне губили провокативні документи, в яких вказували, що певний підпільник є їх працівником, давали завдання, наказували конспіруватися тощо [94, 711]. НКВС також використовував зв’язки тих повстанців, що вийшли з повиною. Наприклад, сотенний Костянтин Квятковський (псевдо “Богдан”) з куреня “Лисого”, щоб відкупитися, видав НКВС багатьох відомих йому підпільників. За це його дружину і двох синів повернули з Сибіру. При цьому на допитах людям енкаведисти говорили, що їх зрадив референт СБ “Ворон”. І поширювали ці чутки в підпіллі навіть після його смерті [77]. Для провокацій щодо оунівського підпілля НКВС були створені спеціальні лабораторії, що займалися написаннями грипсів. Г. Санников згадував про одну з них: “У Києві я вперше побачив як працюють спеціалісти з підробки почерків, підписів... Їх було всього двоє на всю Україну... І вся хитрість – столик з матовим склом, підсвітлений світлою лампою знизу, тонка, щільна, як тютюновий папір калька, по якій виводилася точна копія почерку об’єкта” [189, 117]. Як правило, після цього СБ, не маючи часу на кропітке розслідування, страчувала невинних людей. Особливо

колишніх червоноармійців, мельниківців і бульбівців. В 1945 році СБ був розстріляний колишній бульбівець “Чугайтер” із сотні “Макса”. А весною 1946 року СБ вистежила і після жорстоких тортур втопила Миколу Пісоцького, колишнього червоноармійця, за те, що він не відійшов разом зі своїм загonom на Захід, а залишився на Волині [253]. Більшість цих ліквідацій були абсолютно необгрунтованими. При цьому в проведені “чисток” брали участь радянські агенти. Наприклад, надрайонний провідник Колківщини “Захар”, що провів “безпощадну рубку серед населення, а також чесного елементу в рядах організаційної сітки і боївok” [94, 305].

Інколи за зраду командира під покарання потрапляли й невинні повстанці. Наприклад, СБ був арештований і розстріляний чотовий “Олень”, що, вміло маневруючи і прориваючи заслони НКВС, вивів свою чоту і невелику групу новобранців, разом 62 повстанці з засідки, що її організував його безпосередній керівник – радянський агент курінний “Юрченко” [275]. Поширеною була практика колективної відповідальності. Тому нерідко есбівці навмисне вигадували різноманітні змови і ворожі агентурні структури, щоб ліквідувати якомога більше неблагонадійних повстанців.

Така тактика була згубною, тому що відштовхувала людей від ідей національно-визвольної боротьби, викликала страх будь-яких зв'язків з підпіллям. В інструкції СБ за 1946 рік сказано: “В деяких низових клітинах витворилася т. зв. атмосфера недовір'я, яка полягає в тому, що людина, цілком не раз чесна, думає, що СБ її розробляє або може навіть часом арештувати. З другого боку виникає вражіння часом, що деякі із зверхників прямо діляться кожною інформацією, кожним спостереженням зі своїми бoєвиками” [123, 278]. Тому частина керівництва, навіть в самій СБ, засуджували проведення масштабних чисток, усвідомлюючи, що потрібно відмовитися від радикалізму в боротьбі.

Курінний УПА М. Скорупський згадував: “перші секоти вийшли переважно з тих родин по селах, де були жертви СБ, де ми посіяли горе і ненависть” [176, 525]. Це ж засвідчує і документ СБ, в якому сказано, що поширенню секотства сприяла: “певна моральна депресія частини населення, що виникла внаслідок жахливого терору...” [2-14, 20]. Тому інструкція ГК УПА вже в травні 1945 року вказувала: “Проводити масові знищення секотів, але не поширювати вину на членів їх сімей” [209, 18]. А в інструкції для підпілля за цей же рік заборонялася “збірна відповідальність й інші окремі жорстокі форми покарання” [94, 1264]. Змінилося і ставлення до східняків. Показовий у цьому плані є лист шефа СБ ПЗУЗ “Смока” крайовому провіднику “Дубовому” від 15 січня 1946 року: “Не можна вважати окремих українців, що прибули зі Сходу окупантами. В цій боротьбі нас очікує неминуча смерть і смерть позорна...” [329]. В листі “Охріма” до “Дубового” засуджувалося взагалі жор-

стоке поводження з арештованими: “Всупереч інструкціям і наказам Ви толеруєте садизм деяких несвідомих людей, що Вам підлягають...” [94, 1203]. Про необхідність збереження людей в організації писав Роману Шухевичу незадовго до своєї загибелі в 1947 році шеф СБ Микола Арсенич (псевдо “Михайло”) [209, 18]. Категорично засуджував проведення чисток СБ член ЦП ОУН, один із засновників УГВР – Василь Охримович [189, 122]. Проте вони в значно менших масштабах відбувалися й в наступні роки. В доповіді міністру безпеки УРСР генерал-лейтенанту Савченку за 30 листопада 1947 року за підписом заступника керівника другого управління МДБ УРСР полоковника Пастельняка і керівника секретаріату МДБ УРСР капітана Павленка сказано: “Створена з перевірених і найвідданіших членів ОУН Служба Безпеки провадить систематичну і, треба сказати, вмілу перевірку своїх рядів з метою виявити й унешкідливлювати агентуру органів МДБ” [143, 56].

Отже, чистки як метод роботи СБ мав як позитивні, так і негативні сторони й був витвором епохи, але безперечно з моральної точки зору вони заслуговують на засудження.

ПРОТИДІЯ ДЕЗЕРТИРСТВУ

Нові умови діяльності підпілля були значно складнішими, ніж в період німецької окупації. Збільшується загальний обсяг роботи і завдань СБ. Однією з головних проблем в цей час стає боротьба з дезертирством, особливо масове серед новомобілізованих повстанців. Їх вважали морально нестійкими й ідеологічно невідповідними. Тому вже 15 січня 1944 року комендант СБ штабу УПА-Північ “Каруспун” видав інструкцію, за якої таких новобранців старалися перекинути в чимнайдальші від родин терени [90, 82]. Крім того, боївки СБ почали здійснювати напади на конвої у військомати і забирати призовників в підпілля, таким чином намагаючись вберегти військово невідповідну українську молодь від її винищення на фронтах Центральної Європи, а також запобігти її переагітації на користь радянської системи і включення до боротьби проти ОУН і УПА.

Хоча й інколи мобілізація в лави підпілля проходила із застосуванням терору до мирного населення. Наприклад, восени 1944 року в селі Смоляри Шацького району боївка СБ “Пугача” “шомполувала” Адама Прокопчука, що відмовився вступити в боївку [269]. Траплялося навіть, що за відмову воювати проти більшовизму людину могли стратити.

Радянська влада у відповідь намагалася за допомогою амністій розколоти оунівське підпілля. 12 лютого 1944 року було видано спецзвернення Верховної Ради УРСР і Раднаркомом УРСР “До учасників так званих УПА та УНРА” [250]. А в березні 1944 року Волинський обком та облвиконком написав звернення “До жінок, чоловіки, батьки, брати

яких були в УПА" [119, 198–199]. У відповідь на це СБ писала до радянської влади свої "звернення". До нашого часу зберігся лист районного референта СБ "Моряка" до секретаря Колківського РК КП(б)У Новікова і голови Колківського райвиконкому Ковтонюка за 10 грудня 1944 року: "Передаємо до вашого відома, що ці звернення, які ви писали до нас, щоб ми прибули 30 листопада 1944 року на 10 годин ранку в райвоєнкомат, ми мали в своїх руках. Через те, що ми повинні йти на допомогу співучасниками, це ж фронт товариші! Ми дуже раді і вдячні вам, що Ви ввічливо звертаєтесь до нас і гарантуєте нам життя в випадку, якби вернулися до вас. Випустити на волю наші сім'ї, які ви давно вивезли в далеку Сибір. Так повірили коли б ви раніше писали до нас, а потім Микита Сергійович Хрущов і Гречуха. А то з кожної причини ми не можемо вірити вам, коли Микита Сергійович Хрущов і Гречуха пробрехались в своєму зверненні до т. зв. учасників УПА і УНРА. Тепер, щоб повірити вам, самі обставини зумовлюють до того, щоб ви раніше звернулися до батька Сталіна зі зверненням, що вас уповноважують від себе з нами розмовляти чи особисто передав нам гаранта на наше життя і повернув наші сім'ї з каторжної Сибірської роботи. То тоді було би повірили вам. Через те, що Микита Сергійович Хрущов пробрехались, вам нема віри" [70, 13]. Звісно ж подібні листи мало що змінювали.

"Звернення" до повстанців радянська влада видавала фактично до часу остаточного припинення діяльності організованого оунівського підпілля. Зокрема, 30 грудня 1949 року міністр держбезпеки УРСР видав наказ № 312 з обіцянками амністії й соціальних гарантій тим, хто добровільно виходив з повинюю [176, 519]. При цьому радянська влада погрожувала страчувати всіх підпільників, що будуть чинити подальший опір. Референт СБ "Аркадій" у своєму звіті за 15 листопада 1945 року констатував дії НКВС: "людей, які приходять до них із наших лав, не заарештовує, а видає документ і відправляє додому. На мітингах заявляють, що розстрілюють тих, кого захоплять у схроні, а хто здається добровільно, то відпускають. І був випадок, коли захопили в схроні одного козака і прямо там його замучили" [253]. Радянська влада для залякування місцевого населення влаштовувала публічні страти через повішення повстанців [230], навмисне виставляла на огляд людям понівечені трупи підпільників тощо. Крім того, використовувала в пропагандистських цілях полонених керівників підпілля. Наприклад, командира з'єднання УПА "Завихвост" Стельмашука Юрія (псевдо "Рудий"), від імені якого писала різноманітні звернення і відкриті листи. Змушувала його виступати на мітингах з промовами проти дій підпілля, зокрема в Луцьку, Колках, Камінь-Каширську та деяких більших селах [94, 1233]. Все це завдало підпіллю невиправної шкоди.

В повідомленні від 15 березня 1945 року наркома держбезпеки УРСР Савченка сказано, що активність НКВС з розгрому формувань ОУН і

УПА, депортації сімей нелегалів, публічні страти через повішення за-суджених націоналістів, звернення органів радянської влади в сукупності з спеціальними агентурними заходами призводять до розкладу підпільних лав. Спостерігається зростання настроїв щодо недоцільності й безперспективності подальшої боротьби. Посилилося дезертирство з УПА, вихід із повинюю [176, 520]. Таким чином, діяв метод заохочень і покарань, що відразу принесло результати.

Лише з 1944 по 1945 рік на території Волинської області до органів радянської влади з повинюю прийшло понад 1200 підпільників [132, 134]. Особливо багато повстанців здалося в 1947 році [284]. Багато з дезертирів відразу переходили на службу до ворога. Наприклад, 7 грудня 1945 року в Торчинський райвідділ НКВС з повинюю прийшов бойовик з особистою охорони “Чупринки” – “Чорний”, який відразу ж був включений до складу спецгрупи “Твердого” [330]. В іншому випадку районний референт СБ “Чад”, побоюючись “чисток”, в 1947 році внаслідок тривалих переговорів з Торчинським райвідділом НКВС здав власну боївку і боївку СБ “Паска” [294]. Ситуація стала загрозливою для підпілля. Тому, як зазначалося в звіті НКВС, “значно активізувалася терористична діяльність СБ з переслідування носіїв таких (дезертирських) настроїв” [176, 520]. При цьому застосовувалися надзвичайно жорстокі методи. Референт СБ “Федось” на слідстві дав покази: “...я особисто з крайовим референтом СБ “Петром” та слідчим “Борисом” здійснювали чистку бригади “Ярка”, де замордували 60 учасників УПА, які виявляли лояльність і не хотіли служити в УПА” [334]. Подібні дії не завжди приносили користь. А інколи навіть давали зворотній ефект. Наприклад, есбівці відрубали голову одному з повстанців, в кишені якого знайшли радянську листівку. Наступного ж дня його брат на псевдо “Сокіл” вийшов на шосе Ковель–Луцьк зупинив машину і добровільно здався НКВС. При цьому він розповів все, що йому було відомо про підпілля [103, 10]. Потім на основі цієї інформації було вистежено і знищено референта СБ “Кота”, а також багатьох інших керівників підпілля.

В підпіллі СБ намагалася підтримувати атмосферу загального страху. Повстанець Лещук Михайло з Ківерців з’явився з повинюю й пояснив: “...багатьом набридло бути в УПА, але вони бояться тікати з-за репресій, яке проводить СБ” [145, 362].

Інколи бійці і керівники ОУН і УПА дезертирували, відчуваючи загрозу бути арештованими СБ. Так, у звіті “Аркадія” сказано: “наприкінці червня 1945 року провідником Камінь-Каширського району було призначено “Нечувалого”, який не лише не утворив зв’язку, а й взагалі почав конспіруватися, а в вересні, почувши, що його шукають, пішов на північ Ратнівського району...” [253].

Слід зазначити, що СБ проводило жорстку боротьбу з дезертирством і у власних рядах. Так, референтом СБ “Залісним” в Садівському лісі було проведено чистку дезертирів боївки СБ “Чорного”. Як резуль-

тат з 16 бійців залишилося лише 5, які були приєднані до боївки “Залісного” [114, 75]. Характерним є приклад знищення групи “Богдана” (30 чоловік), що описана в звіті референта СБ “Аркадія”. Ця група на чолі з командиром тривалий час саботувала роботу, виправдовуючись недостатньою кількістю набоїв і відсутністю доброї зброї. Самі ж зіпсували один кулемет, насипавши в бою піску в замок. Козак “Улан” взагалі збирався тікати, тому почав підшукувати собі компаньйонів. У “Бунчужного” в кишені знайдено 15 червоних зірочок, які чіпляються до шапок. Хтозна, чи не думав він створити групу червоних. Далі зазначається, що у зв’язку з тим, що територія була небезпечною, тортури по відношенню ні до кого не застосовувалися – всі відразу були ліквідовані [253]. Таким чином, боротьба СБ з дезертирством тісно перепліталася з ліквідаціями ворожої агентури у власних рядах – чистками. А отже, як і вони, мала позитивну і негативну сторони своєї діяльності.

БОРОТЬБА СБ З “ДИКИМИ ГРУПАМИ”

Важкі умови повоєнного життя, зтероризованість населення і відсутність єдиної сильної влади призвели до справжнього вибуху діяльності кримінальних злочинців. Особливу небезпеку для підпілля становили так звані “дикі групи” та кримінальні бандформування.

У звіті референта СБ “Приська” за 6 грудня 1946 року пояснюють причини їх виникнення: “а) декон’юктура та моральне вичерпання деяких людей, б) брак національної і політичної свідомості, в) низький морально-ідейний стан, г) інтенсивне діяння НКВД, д) анархічне уособлення деяких людей, е) нетактовність деяких керівних людей супроти підвладних, є) неконспіроване перепровадження роботи СБ, ж) брак розуміння до чистки та ряд інших моментів” [94, 1220]. Шеф СБ “Залісний” в звіті описав злочинну діяльність окружного провідника “Стемида”: “...обурена поведінкою (підпільниця) Ковальчук написала на нього скаргу “Дубовому”, а останній доручив її перевірити “Гордею”, брату “Стемида”. “Гордей” розглянув скаргу Ковальчук і від імені оунівського суду виніс вирок розстріляти, зрозуміло, не свого брата “Стемида”, а Ковальчук Марію, і вона була розстріляна. Далі “Залісний” писав: “Я сам переконався на місці, що “Стеמיד” морально розклався. Ніякої організаційної роботи в дорученому районі не веде... З оточення “Стемида” втікали “Христя” та “Сухий” і тільки тому, що вони були обурені розбещеним способом життя “Стемида”. “Христя” та “Сухий” потім були затримані і за зраду ОУН розстріляні” [329]. Такі згубні дії окремих керівників підпілля провокували виникнення “диких груп”.

З іншої сторони велику роль відігравали суб’єктивні причини. Наприклад, давній оунівець, працівник СБ КП “Гліб”, після особистої сварки зі своїм керівником, створив власну боївку і 3 роки самочинно діяв в Локачинському районі, доки знову не відновив організаційних

зв'язків [70, 39]. Та все ж головною причиною безперечно були чистки СБ. Вони наганяли жах на всіх “ненадійних” повстанців і змушували їх дезертирувати. Надалі більша частина з них здавалася органам радянської влади. А інші, що це не могли зробити з якихось певних причин, продовжували діяти вже як кримінальні банди. З 1 січня по 1 жовтня 1945 року у восьми надрайонах Волині в ході чистки СБ було ліквідовано 889 учасників ОУН з 938, що потрапили під слідство [209, 17]. А в Ковельському, Любомльському і Колківському районах всі без винятку підозрювані були ліквідовані [334]. В такій ситуації вільно діяли різноманітні провокатори. Наприклад, коли командир УПА “Кубік” у вересні 1945 року вирішив зібрати повстанців зі Старовижівщини в Красному Борі, по дорозі підпільник “Гордий” застрашив всіх словами: “Не йдіть туди, бо там всім буде могила” (маючи на увазі чистку СБ). Це так застрашило повстанців, що вони вирішили не підтримувати зв'язку з оунівським керівництвом і утворили дику групу “Крука” [94, 1125]. Проте якою б складною не була ситуація з “дикими групами” на теренах Волинської області, вона була значно кращою, ніж, скажімо, в сусідніх регіонах ПЗУЗ. Зокрема, на території Дубенщини під виглядом повстанців діяли багаточисельні відділи під загальним керівництвом “Озона”. А на Рівненщині було утворено окремий провід “Одеса” під керівництвом окружного референта СБ “Далекого”, що діяв на власний розсуд і не визнавав влади тогочасного керівництва ОУН [94, 1254]. Тобто на цих теренах діяльність “диких груп” була централізованою, що абсолютно не характерно для Волинської області, де вони діяли стихійно і були розпорошеними.

“Дикі групи” склалися з колишніх повстанців, які вийшли з підпорядкування, або з кримінальних злочинців. Загалом вони були схожі на кущові боївки. Кожен бандит мав псевдо. Кількість бійців в групі, як правило, не перевищувала 20 чоловік, а траплялися й ослаблені групи по 2–3 бандита. Займалися вони розбоєм і грабуваннями, хоча інколи вели сутички з НКВС і винищувальними батальйонами. Наприклад, групи “Калини” або “Сокола”. Або траплялися й такі, що виконували лише ті накази, які їм подобалися, як група “Яреми” і “Крука”. Інші ж, як група “Калини”, відправляючи регулярно зв'язкових до керівництва, самі не з'являлися, побоюючись арешту СБ. Референт СБ “Аркадій” писав: “Дикі групи виступають як повстанці, тим самим їх компроментують... В тому, що діють дикі групи населення бачить нашу слабкість” [253]. Інколи траплялося, що “дикі групи” діяли під впливом радянської агентури. Наприклад, група “Воїна”, що знаходилася під впливом старого агента НКВС (ще з 1941 р.) “Каліфа” [94, 1221].

“Дикі групи” також, володіючи великими матеріальними ресурсами, швидко притягували до себе поповнення з кримінальних злочинців. Крім того, вони за допомоги терору залякували місцеве населення, яке

боялося надавати інформацію про банди. Характерною була справа керівника “дикої групи” “Шугая”, що складалася з 8 бійців. Референт СБ “Аркадій” описав її злочини: “На допиті він не зізнався у співробітництві з НКВД. Сказав лише про те, що за його наказом і його бойовиками був вбитий козак “Тихий”, який ніс до командира “М” закуплений матеріал. Цей же “Шугай” їздив вдень по селах, без потреби стріляв, згвалтував 15 дорослих дівчат, погрожуючи їм револьвером, грабував одяг навіть на дорозі у демобілізованих, пиячив. Наприкінці він тільки заплакав і закричав: “Спаси мене і моїх дітей, Отче !”, дивлячись на мене своїми шкідницькими очима” [253]. Цікаво, що майже всі учасники диких груп були односельцанами, або походили з одного терену. Як, наприклад, “дика група” з села Качин, що керувалася анархістською ідеологією, або група “Явора”, усі учасники якої були уродженці Рафалівського району [94, 1221–1222]. Крім того, вони намагалися діяти в місцевостях, які досконало знали. Це дозволяло їм уникати зіткнень і рятуватися від переслідування СБ і НКВС. У “важкі часи” вони переховувалися в своїх родичів і друзів, які одночасно були їх агентами.

Найбільше “диких груп” було на півночі Волинської області. В Камінь-Каширському районі – “Гриця”, “Мручка”, “Лиска”, “Лісового” [213, 16], Старовижівському – “Крука”, “Яреми”, Колківському – “Вишні”, “Сокола”, “Калини”, Ковельському – “Бунтаря” [253]. Це пояснюється досить слабким впливом ОУН на цих територіях.

Цікаво, що до складу “диких груп” входили не лише чоловіки, а й жінки. Зокрема до складу групи “Хмари” крім 8 чоловіків, входила жінка – сестра одного з її учасників, бійця “Повільного” [94, 221]. Та все ж подібні випадки швидше були винятком, ніж закономірністю.

Слід зазначити, що з “дикими групами” боролася як СБ, так і НКВС. НКВС ліквідував взимку 1945–1946 років групу “Хмари”, весною 1946 року групу “Вишні”, а на початку травня 1946 року групу “Сокола”, 18 лютого 1946 року групу “Воїна”.

СБ було знищено 30 лютого 1945 року групу “Шугая”, на початку липня 1946 року – “Явора”, в листопаді 1945 – “Долі”, протягом 1945–1946 років – “Кубася”. Частина бійців з “диких груп”, як правило, після виснажливих боїв з НКВС, поверталася у підпорядкування ОУН. Наприклад, група “Воїна” наприкінці квітня 1946 року перейшла в підпорядкування “Богуна”, група “Головенка” у вересні 1946 в підпорядкування “Одуда”, група “Вишні” в жовтні 1946 року у підпорядкування “Жучка”, йому ж у травні 1946 року підпорядкувалася група “Сокола”.

Нерідко “дику групу” очолював колишній керівник підпілля. Характерною є історія районного провідника Цуманщини “Ліщини”, який втік від референта СБ “Федося”, що мав його ліквідувати за невиконання наказів і деморалізацію, після чого пішов в Степановський район і на початку грудня 1945 року організував бандитську групу з 10 чоловік. При цьому вбив шефа зв’язку даного району.

Згодом загін “Ліщини” потрапив у засідку СБ, де 3 бойовики з групи загинуло, після чого її залишки переховувалися в криївці. Рештки групи були знищені СБ наприкінці липня 1946 року. Також керівні посади в підпіллі займали й інші керівники “диких груп”. “Калина” – чотовий сотні “Дніпровича”, “Ярема” – ройовий з куреня “Кубася” [253], “Хмара” – кущовий [94, 122].

Крім збройної боротьби, СБ попереджувала населення про діяльність “диких груп”, зазначаючи, що вони не мають ніякого відношення до ОУН і УПА [253]. Це змушувало їх змінити тактику. В звіті СБ сказано: “Під тиском різних обставин, що створились в 1946 р., та наступ ОУН з пропагандивної та боевої сторони дикі групи змінили їх характер та зменшили їх число. Деякі групи зістали знищені нашими боївками в засідках, а інші пов’язалися з організаційною сіткою та далше виконують накази ОУН. Деякі з диких груп нав’язалися з НКВД та виконували їх роботу в терені” [94, 122]. Налагодження мирного життя і демобілізація Червоної армії відразу різко зменшила кількість дезертирів, а, отже, припинився приплив людей в дикі групи. Крім того, в цей же час СБ відмовляється від широкомасштабних чисток, що також відіграло свою роль. Тому, починаючи з 1946 року, “дикі групи” фактично зникають.

СБ І РАДЯНСЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ

Відразу після приходу Червоної армії на Волинь радянська влада почала налагоджувати систему адміністрації. Проте через певні обставини цей процес відбувався повільно. Головною проблемою, яку довелося вирішити новій владі, була гостра нестача кадрів. Тому до її складу спочатку навіть залучали людей, що працювали на німців.

В містечку Рожищах відразу після звільнення від німців, начальник червоноармійського загону викликав до себе керівника місцевої польської поліції Юркевича і дав йому завдання зібрати всіх поляків і організувати охорону мосту через р. Стир, елекростанції, водокачки, магазинів та інших об’єктів [129, 202]. Від весни 1944 року з поляків намагалися формувати винищувальні батальйони. Але з огляду на їх невелику кількість на території колишнього Волинського воєводства (близько 105 тисяч осіб) вони не могли суттєво вплинути на цей процес [124, 103]. Місцеві жителі, як правило, боялися відкрито співпрацювати з радянською владою. В інструкції шефа СБ “Каруспуна” за 15 січня 1944 року зазначено: “Не зв’язуватися з цивільними службовцями, що прийдуть за Червоною Армією порядкувати державно-суспільне життя, бо це надійний і вибраний большевицький елемент. З-поміж їх мусить рекрутуватись большевицькі провокатори. Всім, що працювали в УПА, не вільно ставати до праці в державно-суспільно-господарських большевицьких інституціях. Всі ці люди є у великій мірі розконспіро-

вані. Большевицькі органи безпеки в скорому часі і без труду здемаскують їхню діяльність в УПА і строго покарають або завербують до своєї агентурної роботи проти УПА. Треба пам'ятати, що в кожній большевицькій інституції при так званому відділі кадрів є клітина НКГБ, що називається спецвідділом... В школах цієї роботою займаються комсорги і директори” [90, 82]. Тому на керівні посади в адміністрації почали масово залучати колишніх партизан і демобілізованих червоноармійців, яких в 1947 році налічувалося серед голів і секретарів сільрад – 517 [160, 42], а також вихідців зі східних і центральних областей республіки. Лише протягом 1944–1945 років на Волинь прибуло 1700 чиновників і спеціалістів “східняків” [115, 138]. Характерно, що значного поширення набула практика, коли на Волинь надсилалися найгірші працівники, що не мали відповідної освіти і не відповідали своїм посадам [152, 213]. Вони нехтували місцевими традиціями і в найгрубішій формі впроваджували радянську систему. Через це одним з головних завдань радянської адміністрації стала боротьба з усім, що цьому заважало. Тому в документах за 1944–1945 роки формується система конкретних заходів по організації боротьби проти оунівського підпілля, а особливо з його спецслужбою. 27 вересня 1944 року Пленуму ЦК КП(б)У видав резолюцію “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”. Цей документ головним чином був присвячений питанням пропагандивної і агітаційної роботи. Але саме в ньому перед секретарями обкомів і райкомів КП(б)У західних областей висувалося завдання “посилення боротьби з націоналістичними бандами, спрямувавши удари насамперед на знищення керівних кадрів і так званої “Служби Безпеки” [221, 66]. А в постанові ЦК КП(б)У вже від 26 лютого 1945 року радянським керівникам наказувалося сміливіше залучати до активної боротьби з націоналістами місцевий сільський актив з числа бідняків і середняків, інтелігенцію й жінок червоноармійців [91, 141]. І дійсно боротьба посилилася. В звіті прокурора Теремнівського району за 23 березня 1944 року згадується про арешт 35 станичних, зв'язкових і бойовиків СБ [12, 15]. Це, звичайно, не подобалося ОУН.

Ситуація склалася таким чином, що в адміністрації працювали люди, з якими СБ доводилося боротися і в часи німецької окупації. Тому чітко виділити боротьбу СБ з більшовицькою адміністрацією досить важко. Вона в значній мірі виступала як боротьба з радянською агентурою і в меншій мірі як боротьба з самою радянською системою. В суспільно-політичному звіті сказано: “Сьогодні, 1944 року до агентурної роботи ангажують, або заангажували більшовики: священників і церковну прислугу, вчителів, голів сільрад, урядовців. З поміж широких мас народу – куркулів, робітників на підприємствах, а в селах арештовують час від часу невинних людей, подержать трохи в тюрмі, а опісля за ціну волі зобов'язують їх підписувати заяви співпраці з НКВД” [94,

119]. Збільшувалося і загальне число комуністів. В 1945 році в області нараховувалося 1933 члени і 586 кандидатів компартії, а також 10063 комсомольців [16, 12]. Тому в “інструкції для визвольного руху” за 1945 рік сказано: “бути осторожним в середовищах совітських урядовців, членів партії і комсомолу...” [94, 12–64]. Тому СБ без вагань знищувала представників нового ладу.

В свою чергу, радянська влада приступила до формування загонів для оборони своєї адміністрації. В селах з молоді, яка не пішла в армію, створювали винищувальні батальйони. Знову ж таки для її стимулювання було законодавчо створено систему заохочень. Селяни, діти яких служили в “істрєбках” не платили державі податків, а при загибелі бійця їм платилася пенсія [160, 76]. Все це, звичайно, сприяло поповненню винищувальних загонів місцевим населенням. Але ще більш дієвим був метод залякування і терору, який також вміло використовувала радянська влада. Тому вже у вересні 1944 року на території Волинської області було утворено 30 винищувальних батальйонів та 508 груп самооборони, загальною чисельністю 9629 бійців [15, 97].

Про це була чудово поінформована СБ. Зокрема в листі-звіті референта СБ ПЗК “Яшкіна” за 14 грудня 1945 року повідомлялося: “Є наказ щоб люди творили по селах самооборони (стрибки) по 10–20 на село, дають зброю і по 5 шт. набоїв. Це все організовують з демобілізованих з Червоної армії. Втягують примусово, а ні то на Донбас на роботи” [94, 716]. Вже в березні 1947 року на території Волинської області діяло 335 винищувальних батальйонів (4302 бійці). Крім того, від 1 червня 1948 року згідно наказу ЦК КП(б)У в кожному селі і колгоспі створювалися групи охорони. Вже на грудень 1949 року у Волинській області вони діяли в 1003 колгоспах, 14 МТС, 6 радгоспах (загалом 10720 осіб). Їх головним завданням була боротьба з оунівцями [160, 77]. Для боротьби з оунівським підпіллям радянська влада вирішила використати масові військові сили, що ще не були демобілізовані після війни. На Волині було сконцентровано близько 75 тисяч енкаведистів і червонорміїців. В лютому 1946 року мали відбутися вибори до Верховної Ради УРСР, які на Західній Україні намагалася зірвати ОУН [124, 69]. Все це підштовхнуло радянську владу здійснити серію заходів по знищенню оунівського підпілля, що отримали назву “Велика блокада”. З 11 січня по 10 квітня 1946 року практично всі населені пункти зайняли гарнізони Червоної армії і НКВС [122, 361]. В останньому була проведена велика реорганізація. Непотрібну польову артилерію, міномети, протитанкову зброю було відмінено, а натомість виділено більше автомобілів і радіотехніки. При відділах МДБ з’явилися спеціалісти з антидиверсійної роботи [284], був утворений спецвідділ “Т” (боротьби з тероризмом), якому всі інші підрозділи передавали відповідну інформацію [340]. У листі-звіті за 15 червня 1946 року повідомлялося: “На зимовому нажимі 1945/1946 років, в якому організація понесла ве-

ликі втрати провідних людей і як дотепер знову потерпіла найбільше референтура СБ” [94, 152]. Все це змусило спецслужбу ОУН вдатися до радикальних дій.

В звіті НКВС за 1945 рік характеризувалися основні напрямки антирадянської діяльності СБ [319]. Отож, спробуємо описати і пояснити їх на прикладі Волинської області.

1) Вбивства районних і сільських активістів та членів їх сімей. В інструкції СБ на першому місці серед людей, яких НКВС використовує як сексотів були: “комуністи, комсомольці та завербовані до агентурної роботи в часи 1-ї окупації Західної України більшовиками 1939–1941 рр. (тобто колишні комуністи і їх симпатики)... працівників адміністрації, голів і секретарів сільрад, вчителів та тих, яких залякують передовою на фронті чи штрафними роботами” [214, 20]. 9 січня 1946 року в селі Ворона Ковельського району було повішено голову сільради Варфоломія Чуля, до якого прикріплено папір з написом: “Кожному свіжопоставленому голові буде те саме, бо вони донощики. Покарав народ.” [13, 15]. Нерідко в цьому випадку застосовували колективну відповідальність. Зокрема, 13 вересня 1947 року боївкою СБ “Ярослава” було ліквідовано радянських активістів Івана Зуйка і його дружину Федору [145, 317]. А боївкою СБ “Поля” було ліквідовано 15 радянських активістів [246]. Хоча були й індивідуальні теракти. 11 вересня 1944 року в селі Кремеш Іваничівського району боївкою СБ “Гліба” вбито голову сільради Тимчука [70, 43]. 30 травня 1947 року боївкою СБ “Крука” на дорозі Ківерці – Сокиричі було вбито працівника райпродпромкомбінату І. Житкова [244]. А 18 вересня 1948 року в селі Конюхи Локачинського району боївкою СБ “Гліба” вбито замісника керівника раймінгазу Шульгу Д., інспектора РайФО Коробка В. і агента раймінгазу Миськова В. [70, 44]. Як правило, вбивства радянських активістів тісно перепліталися з боротьбою проти агентів НКВС і були зумовлені необережністю їх дій. Так, 8 березня 1947 року в Ратно проходила нарада районних фінагентів, після якої Філіпчук Микола, фінагент Поступельської сільради, напившись, один пішов в село Поступень, де на окраїні був схоплений надрайонною боївкою СБ “Євгена” і розстріляний в лісі [70, 14]. Проте можна виділити ту особливість, що СБ намагалася ліквідувати в першу чергу партійне та адміністративне керівництво.

2) Колишніх підпільників, які з’явилися з повинною, та членів їх сімей. Наприклад, в ніч з 10 на 11 травня 1946 року районною боївкою СБ “Ігоря” в селі Лище Луцького району був повішений голова сільради, колишній господарчий референт УПА Сосронюк Кузьма, а в селі Борохів знищено сім’ю колишнього повстанця Грацинського Трофима [13, 27]. В серпні 1944 року боївкою СБ “Сича” був застрелений керівник групи охорони громадського порядку села Стенжаричі Устилузького району Книш Йосиф, який, будучи в минулому повстанцем, видавав НКВД міс-

цезнаходження складів зі зброєю і амуніцією [39, 17]. В цьому випадку діяльність СБ поєднувала у собі боротьбу з дезертирством і радянської агентурою.

3) Осіб, що підозрювалися у зв'язках з органами НКДБ-НКВС та їх сімей. За таким звинуваченням 12 січня 1945 року боївкою СБ "Ластівки" в селі Стрілецьке Устилузького району був розстріляний колишній інформатор СБ, замісник голови сільради Вовк [45, 58]. А у вересні 1944 року в селі Гаразджа Луцького району боївкою СБ "Коркаця" було знищено сім'ю Мельниковичів [12, 53]. 29 квітня 1945 року за наказом № 4 районного референта СБ "Богуна", три кущові боївки СБ: "Меча", "Гайдамаки" і "Підкови" стратили через повішення 12 жителів села Городище Сенкевичівського району, що їх підозрювали у зв'язках з НКВС [308]. Характерною рисою даних вбивств була їх недостатня обґрунтованість. І через це велика кількість помилок СБ і навіть провокацій НКВС. В інструкції для підпілля за цей же рік сказано: "всі випадки мордування цілих родин, часто в садистичний спосіб, нищення польських родин, учительок шкіл – це провокація для компромітування нас" [94, 1264].

4) Сім'ї колишніх червоних партизанів, які пішли служити у спецзагони. Зокрема боївкою СБ "Коса" було вбито Д. Кравчука з села Крушинець, що підтримував партизан [114, 122]. А боївкою СБ "Твердого" в селі Погулянка Любешівського району було вбито дружину партизана Данилюк Гану [235]. Інколи вбивали цілу сім'ю. Зокрема боївкою СБ весною 1945 року в селі Щедрогорще була вбита партизанська сім'я Середюків [290]. В цих випадках досить часто діяв принцип особистої помсти або знову ж боротьби з ворожою агентурою.

5) Донощиків НКВС і НКДБ. Як правило, їх ліквідації носили пропагандивний характер. Згідно термінології СБ проводилися вбивства "насухо" – з приховуванням трупа і "намокро" – із залишенням тіла. В інструкції для СБ за 1945 рік сказано, що в таких випадках потрібно "лишати трупи на місці із карткою" [123, 241, 244]. Наприклад, 13 вересня 1944 року в селі Верхнів Володимир-Волинського району було застрелено голову сільради, біля якого залишено записку "За зраду Українського Народу і співпрацю з НКВД" [12, 45]. 7 листопада 1944 року боївкою СБ "Юрка" в селі Мишів Порицького району було повішено голову сільради і повішено табличку на груди: "Хто буде робити як Ратнюк і хто буде допомагати НКВД той також буде висіти" [12, 122]. Особливістю цих операцій була їх показовість, для залякування ворожої агентури. В документі для підпілля за 1945 рік сказано: "карати смертю (повішенням) всіх, що відверто співпрацюють проти народу, Організації і УПА – співпрацюють з окупантами – в супроводі мітингу серед народу" [94, 1264]. Тобто, до ворожих агентів ставилися як до найнебезпечнішого супротивника.

б) Бійців винищувальних батальйонів та груп самооборони. Про це в інструкціях СБ сказано досить радикально: "рішуче не допускати в селах організацію стрибків і комсомолу" [278], "винищувати міліцію і стрибків" [94, 1264], "ліквідувати всіх стрибків з родиною" [123, 241]. Так, 21 листопада 1944 року районною боївкою СБ "Гліба" було зроблено напад на винищувальний батальйон в селі Новий Загорів. Як наслідок – вбито командира Белякова М., кулеметника Хрибровського Я. і 2-х бійців, а також захоплено кулемет і 7 гвинтівок [70, 43]. Також успішний напад на винищувальний батальйон села Велемче, яке завдяки своєму агенту здійснила боївка СБ "Кота" разом з боївками "Хмурого" і "Маяка" [267], внаслідок чого 10 "стрибків" було вбито і 2-х бійців разом з оперуповноваженим Седлищанського райвідділу НКВС В. Т. Поцілуєвим захоплено в полон. Після допиту в лісі їх було розстріляно, голови відтято і настромлено на кілки паркану [268]. 28 березня 1945 року боївкою СБ "Ластівки" в селі Мосур був розстріляний боець винищувального батальйону Лукницький [45, 58]. Як правило, в цьому випадку вбивства були рідкістю. Частіше бійців лише роззброювали, а командирів розстрілювали. Хоча інколи СБ здійснювала показові вбивства з метою залякування тих, що не йшли на співпрацю. Зокрема за це в березні 1944 року боївкою СБ "Дуба" в селі Велика Глуша Любешівського району було вбито сім'ю істребка Миколи Плясуна [276]. А в квітні 1945 року боївкою СБ "Кота" – сім'ю Антона Кравчука [238]. В основному між бійцями винищувальних батальйонів і оунівцями діяли таємні домовленості про ненапад або й навіть співпрацю.

7) На відділі НКВС. Цікаво, що при страті енкаведистів, есбісти, як правило, не виявляли особливої жорстокості [284], сприймаючи їх як відкритого ворога. Траплялося навіть, що СБ лише забиравало зброю у ворога. 23 вересня 1945 року референт СБ Ківерцівського району в селі Яромель роззброїв старшого лейтенанта і рядового енкаведиста [97, 540]. Частіше робили заздалегідь підготовлені напади. 25 травня 1945 року на Ковельщині боївка СБ зробила засідку на загін НКВС з 35 чоловік. В ході бою 7 більшовиків було вбито, а 2-х важко поранено. Підпільники здобули 4 кріси, 2 десятизарядки і 1 кулемета "Дихтярова", не понісши жодних втрат [97, 541]. Для знищення найбільш небезпечних енкаведистів, СБ надсилала спецагентів. 6 серпня 1944 року Савнюк Сергій намагався кинути гранату в квартиру керівника Порицького РО НКВД [71, 15], або за завданням боївки СБ "Метелика" Галиною Січкарук 8 лютого 1945 року було ліквідовано керівника Турійського НКВС Антона Гуркушу [301]. Та все ж напади на енкаведистів відбувалися швидше з метою здобуття розвіданих і вербування нових агентів. Відкритих боїв СБ уникала так як це не було її спеціальністю. Хоча у випадку, коли зіткнення було невідворотне, есбівці завзято боролися з переважаючими силами ворога.

8) Напади на червоноармійців мали ту особливість, що, як правило, були випадковими. За словами колишнього енкаведиста Миколи Перекреста, між оунівцями і радянськими армійськими підрозділами існувала неофіційна домовленість про ненапад [284]. Згідно інструкції боївці СБ було заборонено вести лінійну боротьбу [123, 242]. Тому есбівці уникали військових зіткнень з Червоною армією, ліквідації були зумовлені непередбачуваними обставинами. В серпні 1944 року в селі Пузів Устилузького району боївкою СБ “Сича” на дорозі був вбитий лейтенант 90 прикордонного загону Рогожкін, який хотів перевірити в підпіллях документи [45, 58]. Полонених червоноармійців, як правило, намагалися перевербувати. А коли ті не погоджувалися, ліквідовували або відпускали. Літом 1944 року боївка СБ “Пугача” захопила 2-х червоноармійців. Пропонувала їм вступити в боївку, але ті відмовилися і були розстріляні [269]. Хоча багатьох червоноармійців залучали до розвідувальної роботи як внутрішніх агентів.

8) Диверсії у радгоспах, спалення будівель, сільськогосподарських машин, пограбування магазинів сільпо на сільради з вилученням та знищенням всієї документації, напади на обози з зерном тощо. В значній мірі це було пов'язано з наказом Проводу ОУН зривати проведення хлібопоставок, рятуючи таким чином людей від голоду, що панував на сході України [169, 113]. Зокрема, в травні 1946 року за завданням референта СБ “Бунтаря” його агенти в селі Облапи Ковельського району повинні були спалити будівлі підсобного господарства військової частини і розгромити молокоприймальний пункт [34, 3]. В селі Холоневичі Цуманського району кушова боївка СБ “Гриця” 8 травня 1947 року захопила віз з молокопродуктами і забрала в ліс [55, 3]. Восени 1948 року боївка СБ “Гліба” пограбувала магазин СільПо в селі Конюхи [70, 44]. За допомоги цих заходів СБ намагалося зашкодити запровадженню колгоспної системи і загалом розвитку радянської державної інфраструктури на селі, так як це безпосередньо загрожувало матеріальному забезпеченню підпілля, яке повністю орієнтувалося на підтримку місцевого населення.

9) Розповсюдження антирадянських листівок, пропагандистські акції. Зокрема, в інструкції за 1945 рік наказувалося: “повідомляти населення дорогою агітації про діяння агентури і вчити берегти таємниці і мовчати” [94, 1264]. В інструкції для СБ за 1950 рік сказано: “Знайомим нам людям говорити, що під нашою маркою більшовицькі бойовики з бофонами, листівками, літературою провокують людей” [12–3, 240]. Під час “чекістської операції” в криївці референта СБ “Перця” було знайдено агітлістівки проти колгоспної системи [252], що їх розповсюджували інформатори СБ. А в селі Велемче бойовик СБ “Коля” 23 травня 1947 року вивісив жовто-блакитний прапор [43, 77]. Подібних акцій було багато.

Боротьба СБ проти радянської адміністрації приносила свої результати

тати. Особливо в перші повоєнні роки. В спецдонесенні прокурора Цуманського району за 22 грудня 1944 року сказано, що в багатьох селах району фактично не існує радянської влади [12, 4]. А в суспільно-політичному звіті за 1944 рік про радянську адміністрацію сказано: “Неладна всюди ... слаба. В багатьох випадках адміністрацію виручає НКВД” [94, 122]. Однак протистояти потужній сталінській структурі в збройній боротьбі було можливим лише певний час.

Слід зазначити, що СБ, як правило, попереджувало людей, до яких планувалося застосувати теракт, вимагаючи припинити свою діяльність або виїхати з терену. До нашого часу зберігся “незаповнений” лист-погроза за 1947 рік до особи, що вступила до колгоспу: “Ви допустилися скрайнього злочину супроти українського народу. Вашого села зокрема... За цей злочин, Ви є покарані в слідуючий спосіб: 1) До 3-х днів відкликати свою заяву про вступ до колгоспу; 2) До 10 днів зложити грошову суму у висоті... на бойовий фонд українських повстанців і переслати тією самою дорогою, якою одержали це письмо. В разі невиконання цієї кари, ви будете покарані революційним законом, а Ваше майно буде знищене” [123, 397]. В селі Скреготівка на Цуманщині до вчительки місцевої школи, що агітувала учнів проти повстанців, вночі завітала боївка СБ “Чорноти”, провела виховну бесіду на ідеологічні теми, після чого попередила, щоб учителька покинула село за 24 години, що вона негайно виконала [297]. В окремих випадках, особливо до радянських активістів, застосовували спосіб примусового виселення з села в місто [94, 1264], де їх діяльність вже не несла такої шкоди для підпілля. Попередження надсилалися навіть керівникам радянських спецслужб. Зокрема перед ліквідацією керівника Турійського НКВС Гуркуши А. Д. він був попереджений місцевою боївкою СБ “Метелика”, а райпровідник “Ворон” навіть провів з ним у Свинаринському лісі переговори, які, проте, не принесли результатів [254]. Боївка СБ “Чада” також підкидала керівнику Торчинського райвідділу НКВС Чербі В. С. саморобні листівки з черепами над схрещеними кістками з віддрукованим на друкарській машинці написом: “Зникай. Уб’ємо! Останнє попередження” [294]. В цьому випадку попередження носили швидше пропагандивний характер, так як майже ніколи не виконувалися.

Проте не завжди робота СБ обмежувалася попередженнями. В таких випадках застосовували індивідуальні теракти, під час яких дії окремих есбівців своєю жорстокістю і невинуватістю шокують. Як, наприклад, ліквідація боївкою СБ “Кота” в грудні 1944 року після знущань жителя села Нудище Любомльського району Давида Воляна за те, що його син відмовився йти в УПА. Або влітку 1945 року за підозрою у співпраці з НКВС спалили живцем цією ж боївкою жительку села Заболоття Любомльського району Варвару Грицюк [236]. Проте слід зазначити, що чимало звірств, що їх приписали боївкам СБ насправді

здійснили спецгрупи НКВД для залякування населення. А частину кримінальні злочинці, які діяли під виглядом повстанців. 30 серпня 1945 року "істрибки" з села Разнич Колківського району під виглядом повстанців ходили по сусідньому селу Сьомики й грабували місцевих селян. Якщо б господар вийшов з хати, мали наказ стріляти, аби не пізнав їх [97, 337–338]. В іншому випадку, замісник керівника Седлищанської райради Чернобай і керівник оргбюро райпотребсоюзу Станченко, напившись, під виглядом повстанців зайшли у будинок вчительки Марусової і силою повели її в ліс [94, 167]. Подібних випадків було чимало.

Характерною рисою боротьби СБ з радянською адміністрацією була велика кількість невинних жертв, і загалом невинувато жорстокі методи, до яких вдавалась спецслужба. Сільське населення опинилося в ситуації "між двома вогнями" [207, 86]. Нерідко радянські спецчастини вдень тероризували цивільне населення за співпрацю з підпільниками, а вночі це ж саме робило СБ за співпрацю з більшовиками. Крім того, примусове насадження "радянської моралі" на давні культурні та релігійні традиції населення Волині спричинили до глибокої моральної травми суспільства.

Про те, що органи радянської влади поводили себе не краще збереглося також чимало свідчень. В селі Ляхово Порицького району учасковий Воротніков отримав завдання від НКВД затримати місцевого жителя Парфенюка, що нібито дезертував з Червоної армії. Разом з 4-ма помічниками він оточив будинок і "щоб налякати" Парфенюка застрілив з автомата його дочку, після чого з метою приховати злочин, вбив дружину Парфенюка, 15-річного сина і другу дочку 3-х місяців. Перевірка встановила, що насправді Парфенюк не дезертирував, а в цей час служив в Червоній армії [96, 167]. Крім того, намагаючись позбавити оунівське підпілля соціальної бази, радянські спецоргани лише з території Волинської області з 1944 по 1951 рік вивезли 8 тисяч сімей (понад 29 тисяч осіб). Це був час, коли долями конкретних людей мало хто цікавився. Головною для обох сторін була перемога в їх боротьбі. Аналізуючи боротьбу СБ з радянською адміністрацією, можна припустити, що це була своєрідна громадянська війна, яка одночасно являлася і національно-визвольною боротьбою.

ПІСЛЯСЛОВО

Підсумовуючи діяльність такої суперечливої структури, як Служба безпеки ОУН, не варто сподіватися на повну об'єктивність. Адже дослідження одних і тих же фактів не завжди приводить до однакових висновків. Та все ж відносно розвитку та діяльності СБ на території Волинської області можна виділити декілька певних характеристик: територіальні особливості, моральна, а також професійна оцінка та історичне значення.

Відповідно щодо місцевих особливостей вони склали специфічні умови, які безпосередньо вплинули на розвиток та діяльність спецслужби ОУН. Головним, на мою думку, був той факт, що на території Волинської області виникла, а отже першою розпочала свій розвиток УПА. Хоча СБ діяла як складова ОУН і в попередні часи, однак виникнення військових формувань та розпал національно-визвольної боротьби дали поштовх для розвитку самої спецслужби. Фактично завдяки цьому вона випередила своїх колег в інших регіонах Західної України.

Важливою обставиною також було й те, що чимало повстанців, а особливо серед керівництва, в минулому були червоноармійцями й з певних причин (оточення, втеча з полону та ін.) влилися в УПА. Більшість з них займала вичікувальну позицію та частина була радянськими агентами, що активно шкодила національно-визвольному руху. Тому важливим завданням СБ було виявлення та знищення подібних повстанців.

Також варто виділити досить ранню появу та насиченість терену червоними партизанами. Особливо це стосується північних районів області, що призводило до залучення місцевих жителів до антиповстанської боротьби та розколу волинян.

Ще складнішою була ситуація з відділами Т. Бульби-Боровця та А. Мельника, які, не ведучи військових дій проти УПА, водночас дезорієнтували національно-визвольний рух. Тому СБ вела боротьбу і з цим ворогом. Трагедією та водночас особливістю Волинської області був особливий розмах жажливого українсько-польського конфлікту, що знесилював обидва поневолені народи та відволікав від боротьби зі справжніми ворогами – сталінізмом та нацизмом. На жаль, СБ приймала активну участь в цій різні.

Ще більш складною є ситуація з моральною оцінкою діяльності СБ. На мою думку, потрібно відверто визнати, що траплялися випадки помилок, надмірних жорстокостей, репресій щодо місцевого як українського, так і польського населення та кривавих “чисток” усередині підпілля. Та чи могла спецслужба ОУН в той час бути іншою? В оточенні диктаторських режимів з їх методами роботи та необмеженими ресурсами СБ, будучи у всіх відношеннях слабшою, повинна була вести боротьбу, від якої залежало саме існування підпілля. Тому вона запо-

зичувала у ворога його досвід, виступаючи яскравим виразником свого часу зі всіма здобутками і недоліками.

Фахова оцінка діяльності СБ значною мірою пов'язана з її розвитком та особливістю діяльності. Зокрема, оунівська спецслужба була однією з найдавніших, а отже й найдосвідченіших референтур підпілля. Крім того, ранній період його діяльності на території Волинської області фактично й носив характер розвідувально-терористичної організації. В пізніший період СБ виконувала також поліцейські, судові, дипломатичні функції, допомагала у створенні та керуванні підпільною цивільною адміністрацією, налагоджувала систему пропаганди та зв'язку, брала участь у військових операціях та рейдах. Таким чином, оунівська спецслужба займалася чималим комплексом завдань та виконувала набагато більші функції ніж звичайна контррозвідка.

Довгий час історичне значення ОУН та УПА й загалом український національно-визвольний рух під час Другої світової війни замовчувався. Радянська пропаганда за довгі роки інформаційної ізоляції суспільства та заборони свободи слова сформувала чимало "міфів" про повстанський рух. Та проблема з СБ полягає ще й у тому, що цим же займалися опозиціонери в самій організації. Як наслідок, в українському суспільстві укорінилася думка, що есбівці були найманцями фашистів, а згодом і всіх інших іноземних розвідок, займалися розстрілом євреїв та відділів Червоної армії, масовими вбивствами та грабунком західноукраїнських селян, що основу оунівської спецслужби складали кримінальні злочинці та агенти абверу та багато інших вигадок.

Навіть після здобуття Україною незалежності, суспільна думка на більшості території держави не змінилася. Історики довгий час оминали фахове дослідження даного питання, бажаючи не чіпати складної та суперечливої теми. Ті ж роботи, які були написані, значною мірою більш політичні, ніж історичні. Кожна сторона не бажала об'єктивного бачення минулого.

Тому лише в останній період почали з'являтися фахові публікації, однак вони не дають цілісної картини розвитку та діяльності СБ. Це, зокрема, стосується й Волинської області, на території якої вона відіграла провідну роль в оунівському підпіллі. Значною мірою робота СБ не афішувалася, тому її перемоги та розмах діяльності заменшені. Однак навіть та частина інформації, з якою мені вдалося ознайомитися, дає підстави вважати оунівську спецслужбу однією й найсильніших ланок української національно-визвольної боротьби, яка, крім боротьби із зовнішнім ворогом, змушена була постійно вести боротьбу з внутрішнім.

Тому потрібно визнати, що незважаючи на всі зауваження, діяльність СБ сприяла розгортанню національно-визвольної боротьби, що в кінцевому результаті привела до патріотичного вибуху в кінці 1980-х та здобуття Україною незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Архівні матеріали

Державний архів Волинської області

Ф. Р-1021. Документи ОУН і УПА

1. Оп. 1, спр. 1.

2. Оп. 1, спр. 5.

3. Оп. 1, спр. 6.

Ф. Р-1261. Спогади учасників партизанських загонів

4. Оп. 2, спр. 1.

5. Оп. 2, спр. 3.

6. Оп. 2, спр. 4.

7. Оп. 2, спр. 6.

8. Оп. 2, спр. 9.

9. Оп. 2, спр. 14.

10. Оп. 2, спр. 29.

11. Оп. 5, спр. 5.

Ф. Р-511. Прокуратура Волинської області

12. Оп. 2, спр. 9.

13. Оп. 2, спр. 22.

14. Оп. 6, спр. 15.

Ф. Р-1. Архів Волинського обкому КП(б)У

15. Оп. 1, спр. 33.

16. Оп. 2, спр. 21.

17. Оп. 2, спр. 39.

Архів УСБУ у Волинській області

2. Кримінальні справи:

18. Андрошук Є. С. Спр. 6805 – ФП.

19. Андрошук І. І. Спр. 6754 – ФП.

20. Бабюк В. М. Спр. 778 – ФП.

21. Байда О. Н. Спр. 6016 – ФП.

22. Баран І. К. Спр. 9233 – ФП.

23. Більшевич Є. Н. Спр. 6723 – ФП.

24. Берник М. І. Спр. 4109 – ФП.

25. Білінський В. С. Спр. 6497 – ФП.

26. Бондарук Г. М. Спр. 6400 – ФП.

27. Бондарчук О. П. Спр. 4184 – ФП.

28. Брись О. С. Спр. 8054 – ФП.

29. Бусько В. А. Спр. 4549 – ФП.

30. Вагатович К. В. Спр. 5189 – ФП.

31. Гаєвський Ф. І. Спр. 7969 – ФП.

32. Галамазда Х. І. Спр. 3953 – ФП.

33. Гесь Ф. А. Спр. 8841 – ФП.
34. Глушинець А. П. Спр. 4652 – ФП.
35. Гороховський М. Д. Спр. 7726 – ФП.
36. Зінгель М. М. Спр. 8391 – ФП.
37. Ковальчук М. К. Спр. 5576 – ФП.
38. Когут О. О. Спр. 4546 – ФП.
39. Козій І. С. Спр. 4629 – ФП.
40. Комар Л. А. Спр. 6816 – ФП.
41. Корольчук Г. Д. Спр. 3938 – ФП.
42. Кравчук Н. О. Спр. 6368 – ФП.
43. Кридинер І. Ю. Спр. 5492 – ФП.
44. Кульба П. Ф. Спр. 7876 – ФП.
45. Кусинський І. К. Спр. 6115 – ФП.
46. Кушнір І. Т. Спр. 3397 – ФП.
47. Лищук В. М. Спр. 8729 – ФП.
48. Магвійчук Л. Д. Спр. 4868 – ФП.
49. Мельник П. С. Спр. 4826 – ФП.
50. Мулик О. А. Спр. 265. в 2-х томах – ФП.
51. Надкевич А. Я. Спр. 4427 – ФП.
52. Павлусь Й. Ф. Спр. 8698 – ФП.
53. Пасальський В. З. Спр. 2554 – ФП.
54. Пасічник Н. А. Спр. 6506 – ФП.
55. Папіжук Ф. І. Спр. 4975 – ФП.
56. Помяновський В. М. Спр. 2628 – ФП.
57. Рибка Г. К. Спр. 5917 – ФП.
58. Семенюк М. Д. Спр. 5007 – ФП.
59. Скибицька А. І. Спр. 3097 – ФП.
60. Скопюк І. В. Спр. 6824. в 2-х томах – ФП.
61. Федорук М. І. Спр. 3219 – ФП.
62. Ходзинський Ф. І. Спр. 4295 – ФП.
63. Царук А. М. Спр. 8901 – ФП.
64. Швабюк В. М. Спр. 8710 – ФП.
65. Шклярук О. І. Спр. 9315 – ФП.
66. Штуль Д. І. Спр. 7968 – ФП.
67. Шумський П. Д. Спр. 5393 – ФП.
68. Ярош І. Г. Спр. 4412 – ФП.
69. Справка об истории органов УГБ–НКВД–НКГБ по Волинской области в 1939-1941 гг. – 137 с.
70. Довідка з докладними записками, спецповідомленнями ОДА УСБУ по Волинській області 1941–1944 рр. – 105 с.
71. Довідка з докладними записками, спецповідомленнями ОДА УСБУ по: Володимир-Волинському, Заболоттвському, Камінь-Каширському і Ковельському районах за 1944–1952 рр.

Архів Центру досліджень визвольного руху. – Ф.2: “Служба Безпеки ОУН”. – Т. 1.: “Інструктивні, вишкільні та інформативні матеріали СБ”.

72. Інструкція “Доручення по роботі СБ”. Од. зб. 0068.

73. Інформація “Агентура НКГБ в дії”. Од. зб. 0122.

2. Спогади очевидців

74. Антонюка Василя Трофимовича, жителя с. Свинарин Турійського району.

75. Артемчука Петра, жителя с. Річище Ківерцівського району.

76. Білінського Василя Семеновича, жителя смт. Турійськ.

77. Коханської Галини Степанівни, жительки м. Луцьк.

78. Криворучка Олександра, жителя с. Купичів Турійського району.

79. Тишика Євгена, жителя с. Обеніжи Турійського району.

80. Щиголева Леоніда Івановича, жителя м. Дніпропетровськ.

3. Опубліковані матеріали

81. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): У 2 кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 2. – 685 с.

82. Волинь радянська. Збірник документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1971. – Т. 3. – 347 с.

83. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – Львів, 1997. – 382 с.

84. Кучерепа М., Вісин В. Волинь 1939–1941 рр.: Навчальний посібник. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005 – 486 с.

85. Літопис УПА. – Т. 1. – Торонто, 1989. – 256 с.

86. Літопис УПА. – Т. 9. – Львів, 1992. – 538 с.

87. Літопис УПА. – Т. 38. – Торонто–Львів, 2002. – 427 с.

88. Літопис УПА. – Т. 27. – Торонто–Львів, 1997. – 279 с.

89. Літопис УПА. – Т. 1. Нова серія. – Київ–Торонто, 1995. – 482 с.

90. Літопис УПА. – Т. 2. Нова серія. – Київ–Торонто, 1999. – 723 с.

91. Літопис УПА. – Т. 3. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – 647 с.

92. Літопис УПА. – Т. 4. Нова серія. – Київ–Торонто, 2002. – 597 с.

93. Літопис УПА. – Т. 7. Нова серія. – Київ–Торонто, 2003. – 716 с.

94. Літопис УПА. – Т. 8. Нова серія. – Київ–Торонто, 2006. – 1446 с.

95. Літопис Нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 1. – Львів: Просвіта, 1993 – 800 с.

96. Сергійчук В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1943–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.

97. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. – К.: Українська видавничча спілка, 2005. – 840 с.

4. Мемуарна література

98. Борець Ю. З найкращими. – К.: Наукова думка, 1992. – 296 с.

99. Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948). – К.: Наукова думка, 1993. – 302 с.

100. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Київ–Торонто–Нью-Йорк, 1996. – 270 с.
101. Вершигора П. Рейд на Сан и Вислу. – К., 1987. – 240 с.
102. Вершигора П. Люди с чистой совестью. – К.: Политиздат України, 1982. – 744 с.
103. Войцехович. В. Партизани ідуть на Захід. – К.: Політвидав України, 1982. – 256 с.
104. Данилюк М. Повстанський записник. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1993. – 192 с.
105. Денисюк В. Визволення Волині від фашистських окупантів. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 34 с.
106. Заведанюк В. На півночі, на Волині створилася армія УПА. Спогади учасника повстанської боротьби 1942–1944 рр. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 195 с.
107. Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця – Луцьк: Надстир'я, 2002 – 236 с.
108. Медведев Д. Сильные духом. – К.: Политиздат України, 1988. – 472 с.
109. Новак Т. Поєдинок. – К., 1989. – 554 с.
110. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Спогади – Тернопіль: Лілея, 2001. – 176 с.
111. Савчин М. Тисяча доріг. – К.: Смолоскип, 2003. – 543 с.
112. Станиславів В. Ліс приймає повстанців. – Кременець, 2002. – 234 с.
113. Стецюк Г. Чорні дні Волині, або Непоставлений пам'ятник. Спогади колишнього зв'язкового обласного провуду ОУН – Володимир-Волинський, 1992. – 128 с.
114. Удахін П., Шафета П. Останні постріли. – Львів: Каменяр, 1983. – 135 с.
115. Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади і роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під 3-ма окупаціями України (1921–1982рр.) – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 432 с.
116. Щеголюк В. Як роса на сонці. На основі спогадів Л. С. Павлишина – Львів: Фенікс, 1992. – 157 с.
- 5. Монографії**
117. Байда Т., Мялковська Г. Забороль – наше рідне село. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – 60 с.
118. Бедрій А. ОУН і УПА. – К, 1999. – 34 с.
119. Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – К.: Наукова думка, 1984. – 238 с.
120. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): У 2 кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 428 с.
121. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. – Торонто: Новий шлях, 1991. – 206 с.

122. Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). – К.: Генеза, 2006. – 408 с.
123. Веденеев Д., Биструхін Г. “Повстанська розвідка діє точно й важливо...” / Документальна спадщина підрозділів спецпризначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки: Монографія. – К.: К. І. С., 2006. – 568 с.
124. Волинь у Другій світовій війні. – Луцьк: Вежа, 2004. – 252 с.
125. Волинь радянська (1939–1964 рр.). Збірник документів і матеріалів. Частина 3. – Львів: Каменяр, 1971. – 347 с.
126. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. – Львів: МС, 2006. – 144 с.
127. Гей В. Яворник: Оповідання – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 172 с.
128. Денисюк В., Денисюк І. Ратнівська земля. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
129. Дмитрук В. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся). – Т. 3. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 404 с.
130. Добко О. Досить !. . – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 216 с.
131. Замлинський В. Караюча земля. – Львів: Каменяр, 1965. – 295 с.
132. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. – Львів: Вища школа, 1988 – 238 с.
133. Історія України в особах 19–20 ст. – К.: Україна, 1995 – 479 с.
134. Калініченко В., Рибалка І. Історія України. Частина 3: 1917–2003. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Карамзіна, 2004. – 628 с.
135. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – Торонто-Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2006. – 497 с.
136. Корчев М. Годы огневые. – К.: Политиздат Украины, 1979. – 327 с.
137. Кралюк П. Слово українських повстанців. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 105 с.
138. Кришталівський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 72 с.
139. Курило-Шванс С. У вихорі війни – Луцьк, 2003. – 279 с.
140. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. 1 частина. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 208 с.
141. Леонартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр: Навчальний посібник. – Луцьк, 1998. – 154 с.
142. Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999. – 120 с.

143. Мечник С. Служба Безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. – Тернопіль, 1993. – 85 с.
144. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів: Львів. обл. рада, 1991. – 447 с.
145. Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція: Наукові та краєзнавчі нариси. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2006 – 400 с.
146. Наконечний В. Волинь – криваве поле війни. – Тернопіль, 2006. – 144 с.
147. Новак О. УПА. Сторінки історії. Роздуми. – Рівне, 1992. – 40 с.
148. ОУН і УПА. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – 70 с.
149. ОУН: минуле і майбуття. – К.: Вид-во ім. О. Ольжеч, 1993. – 304 с.
150. Островецький Р., Островецька А. Волинь – земля нескорена. Краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2006. – 104 с.
151. Пушук І. Берестійщина у міжвоєнний час 1919–1939 рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 264 с.
152. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
153. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. – К: Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.
154. Содоль П. Українська Повстанська Армія 1943–1949: Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
155. Стародубець Г. ОУН (б) в національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.). – Тернопіль, 2002. – 144 с.
156. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Минск: Харвест, 2000. – 512 с.
157. Шафета П. Чорний легіон. – К.: Політвидав України, 1988. – 188 с.
158. Шафета П. Вчорашні рани. – Львів: Каменяр, 1989. – 334 с.
159. Шафета П. Суд пам'яті. – К.: Політвидав України, 1985. – 229 с.
160. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. 20 ст.). – Луцьк: Вежа, 1999. – 184 с.
- 5. Іншомовні монографії**
161. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism. Third edition – Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.
162. Motyka G. Ukrainiska partyzanka 1942–1960. Dzialalnosc Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukrainskiej Powstanczej Armii. – Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa, 2006. – 720 s.
163. Romanowski W. ZWZ na Wołyniu 1939–1944. – Lublin, 1993. – 407 s.
164. Prus E. Banderowcy – defekt historii. Na rubieży. – Wrocław, 1992. – 94 s.

6. Періодика:

Журнальні статті

165. Бондаренко К. Погляд через десятиліття. // Волинь моя. – К., 2004. – С. 107–112.
166. Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. // Україна–Польща: Важкі питання. – Т. 3. – Варшава, 1998. – С. 15–31.
167. Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України. // Літопис Волині. – Вінніпег, 1992 – С. 62–75.
168. Валахнович І. Підпілля ОУН на території Білорусії в 1944–1952 рр. // Військово-історичний альманах. – № 4. – С. 31–38.
169. Веселова О. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні. // Український історичний журнал – № 6 – 2006 – С. 98–124.
170. Веденеев Д., Єгоров В. Меч і тризуб // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ – № 1/2 – К., 1998. – С. 365–386.
171. Веденеев Д. Погляди ОУН (б) на місце органів безпеки у структурі української самостійної держави (1940–1941рр.). // Наукові записки. – К., 2002 – Вип. 18. – С. 230–237.
172. Веденеев Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939–1941-х роках // Наукові записки. – К., 2005. – Вип. 28. – С. 186–203.
173. Веденеев Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української Повстанської Армії // Воєнна історія. – № 5–6. – 2002. – С. 32–40.
174. Веденеев Д. Підпільна діяльність ОУН в Західній Україні у 1939–1941 роках. // Історія України. – 2001. – № 12 – березень – С. 4–5.
175. Веденеев Д. Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942–1945рр.) // Київська Старовина. – 2003. – № 4 – С. 47–55.
176. Веденеев Д. Внутрішній терор в УПА у підпіллі Організації Українських Націоналістів у 1944–1950 рр. // Геноцид українського народу. Міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ – Нью-Йорк, 2003. – С. 516–528.
177. Веденеев Д. До історії нагородної системи УПА. // Однострій. Військово-історичний журнал. – 2004 – № 8. – С. 36–39.
178. Ветров І. Діяльність німецьких монополій та військово-економічного апарату Третього Рейху на окупованій території України (1941–1942 рр.) // Молода нація – № 8. – 1998. – С. 135–151.
179. Вісін В. Опір поляків і українців рдянському режимові у Волинській області в 1939–1941 рр. // У пошуках правди. – Луцьк: Вежа, 2003 – С. 135–143.
180. Горбань А. Сичі із схронів. // Жовтень. – № 4. – 1989. – С. 94.

181. Грицак Я. Українська Повстанська армія: між історією та політикою. // Історія в школах України. – № 3. – 2005. – С. 48–53.
182. Дашко О. Л. Доля репресованих волинців на сторінках волинської преси та в документах. // Роде наш красний. Волинь у долях краян та людських документах. – Т. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 310–312.
183. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА у 1940–50-х роках. // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 124–186.
184. Деркач О. Камінь-Каширський і його мешканці в роки гітлерівської окупації (1941–1944 рр.). // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Науковий збірник. – Вип. 20. – Луцьк, 2006. – С. 71–74.
185. Дмитрук В. Методи і форми боротьби НКВС, НКДБ проти ОУН і УПА. // Реабілітовані історією. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С. 129–130.
186. Єремєєв І. Творець українських спецслужб. // Військо України – № 9/10. – С. 45.
187. Киричук Ю. Проблема української колаборації в роки Другої світової війни. // Україна–Польща: важкі питання. – Т. 9. – Луцьк: Терен, 2004. – С. 264–288.
188. Ковальчук В. Зв'язок в ОУН (б) на Волині і Поліссі в останні роки Другої світової війни і післявоєнний період // Визвольний шлях. – № 4 – квітень 2006. – С. 106–115.
189. Ковальчук В. Як НКВД–МДБ фальсифікувало ділове листування ОУН (б): Советські документи свідчать. // Визвольний шлях. – № 10 – 2006. – С. 116–125.
190. Косик В. Німецькі документи про УПА. // Український визвольний рух. – № 1. – Львів: Мс, 2003. – С. 67.
191. Котульський М. Бої УПА з німцями та поляками біля Володимира. // Літопис Волині – Вінніпег, 1967. – С. 28–31.
192. Кощей Б. Особливості діяльності ОУН–УПА в післявоєнний період та причини поразки національно-визвольного руху в другій половині 40-х на початку 50-х років // Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки. – Луцьк, 1995. – С. 54–55.
193. Кощей Б. Джерела і література про діяльність ОУН–УПА (1942–1950) в Камінь-Каширському районі Волинської області. // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. – Луцьк, 1998. – С. 16–17.
194. Кучерепа М. Таємний борець. // Роде наш красний. Волинь у долях краян та людських документах – Т. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 302–305.
195. Марчук І. Командир УПА–“Північ” Дмитро Клячківський – “Клим Савур”. // Визвольний шлях. – № 2. – лютий, 2005. – С. 88–105.
196. Марчук І. Формування та структура УПА “Північ” (1943–1945) // Визвольний шлях. – № 8. – серпень, 2003. – С. 23–37.

197. Маттиас У. Чистки среди руководителей НКВД и ГРУ // Исторические чтения на Лубянке. – М, 2004. – С. 101–108.

198. Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях. // Визвольний шлях. – 2004. – № 8. – С. 72–87.

199. Мотика Г. Проблеми польської і української колаборації в роки Другої світової війни. // Україна-Польща: важкі питання. – № 9. – Луцьк: Терен, 2004. – С. 229–246.

200. Музичук С., Марчук І. Луцький вишкільний курінь 1941–1943 рр. // Однострій. Військово-історичний журнал. – № 8. – 2004. – С. 28–35.

201. Муковський І., Лисенко О. Українська Повстанська Армія та збройні формування ОУН і УПА у Другій світовій війні. Военна історія – №№ 5–6, 2002. – С. 10–31.

202. Озимчук О. Українська Повстанська Армія і антифашистський рух на Волині і Поліссі. // Шоста всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, вересень–жовтень 1993. – С. 430–431.

203. Онишко Л. Підпільний машинопис “Інструкція до виконання 1/45”. // Визвольний шлях. – № 9–10. – вересень–жовтень 2005. – С. 202–209.

204. Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943–1944 рр. // Визвольний шлях. – № 4. – квітень 2004. – С. 92–106.

205. Патриляк І. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН. // Визвольний шлях. – № 7–8. – 2006. – С. 168–185.

206. Патриляк І. Від Сибіру до Карпат: німецьві бійці в лавах УПА // Історичний журнал. – № 2. – 2005. – С. 65–72.

207. Позняк С. Знайомими дорогами. // Літопис Волині. – Вінніпег, 1982. – С. 70–90.

208. Романюк М. Причини до історії референтур СБ Бродовського повітового провуду ОУН в 1944–1946 рр. // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 1. – С. 96–108.

209. Русначенко А. За Україну, проти більшовицької тоталітарної імперії СРСР: Служба Безпеки ОУН. // Мандрівець. – 2005. – № 2. – С. 14–20.

210. Сергійчук В. Втрати населення під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. – Т. 9. – Луцьк: Терен, 2004. – С. 45–71.

211. Сергійчук В. Відступники // Волинь. – № 6 – Луцьк, 2004. – С. 125–148.

212. Сірків М. НКВД у боротьбі з УПА, підступність не знала меж // За Вільну Україну. – 2001. – С. 3.

213. Сорока Ю. У роки воєнного лихоліття. // Волинь моя. – К., 2004. – С. 71–106.

214. Стародубець Г. Прояви сексотства у повстанському запіллі в 1944–1945 рр. // Мандрівець. – Січень–лютий, 2006. – С. 19–22.

215. Стрілка Р. Структура низових ланок УПА // Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали наукової історично-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1995. – С. 56–57.

216. Стрілка Р. Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу // Україна–Польща: Важкі питання. Т. 3. – Варшава, 1998. – С. 79–87.

217. Трофимович В. У чорному трикутнику. Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському конфлікті 1935–1945 років // Волинь – № 5 – Луцьк, 2003. – С. 153–174.

218. Філяр В. Українсько-польський міжнаціональний конфлікт на північно-східних кресах Другої Речі Посполитої: перебіг, наслідки, причини, пропозиції на майбутнє // Україна–Польща: важкі питання. – Т. 9. – Луцьк: Терен, 2004. – С. 308–332.

219. Царук Я. Боротьба УПА з фашистами на Волині. // Літопис Волині. – Луцьк: Вежа, 2001. – С. 85–95.

220. Шаповал Ю. Війна після війни // Воєнна історія. – 2002 – № 5–6. – С. 59–84.

221. Щур Ю. Проблема східноукраїнських земель у передвоєнних планах ОУН (1939–1941 рр.) // Визвольний шлях. – № 12. – Грудень 2005. – С. 102–107.

222. Яковкевич Т. Преосвященний єпископ Мануїл // Літопис Волині. – Вінніпег, 1972. – С. 152–155.

223. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. – Т. 9. – Луцьк: Терен, 2004. – С. 184–205.

Газетні статті

224. Аблицов В. Правда про війну 41–45рр. // Слово правди. – 2002. – 9 липня.

225. Андрійчук М. Невідомі могили // Волинь. – 1993. – 16 вересня.

226. Андрійчук М. Народом прокляті // Радянська Волинь. – 1977. – 10 серпня.

227. Антонюк Я. Боротьба УПА з німецькими окупантами // Народне слово. – 1999. – 24, 31 липня.

228. Баланкевич П. Зрадники і запроданці // Радянська Волинь. – 1972. – 16 травня.

229. Беземський Г. Служба Безпеки ОУН проти радянського розвідника // Вільна думка. – 2005. – 4 лютого.

230. Беземський Г. Героїчна сім'я // Народна справа. – 2005. – 13 січня.

231. Беземський Г. Від поліських “лісових чортів” до карпатських “оленів” // Народна справа. – 2005. – 24 лютого.

232. Беземський Г. Провокатори // Народна трибуна. – 1992. – 23 вересня.

233. Берник М. За що Скорцени спасал Бандеру? // "2000". – 23-29 марта.
234. Білінова В. Останній схрон повстанців на Волині // Вісник. – 2002. – 17 жовтня.
235. Баблюк О. Стежкою звіра// Нове життя. – 1966. – 11 жовтня.
236. Бовкун Г. Хто ж був ворогом нації? Свідчать архівні документи // Радянська Волинь. – 1989. – 15 вересня.
237. Боярчук П. Як волинські бандерівці Рильського врятували. // Волинь. – 1995. – 15 червня.
238. Боярчук П. Хто ж справжній патріот? // Волинь. – 2006. – 22 квітня.
239. Боярчук П. Трагедія Скобелки: де ж істина? // Волинь. – 2004. – 28 лютого.
240. Боярчук П. Бій під стінами монастиря // Радянська Волинь. – 1990. – 31 серпня, 1, 2, 4, 5 вересня.
241. Бринський А. П. Партизани на Волині // Радянська Волинь. – 1955 – 23 жовтня.
242. Веденеев Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны // Киевский Телеграф. – 2001. – 3 сентября.
243. Вільчинський П. А вони так хотіли добра Україні // Волинь. – 1998. – 18 липня.
244. В комітеті по захисту прав потерпілих від боївок ОУН–УПА // Справедливість. – 1992. – 12 грудня.
245. Гаврилюк В. Людина з трьома прізвищами // Радянська Волинь. – 1990. – 23 вересня.
246. Гаврилюк В. Криваві оргії ОУН–УПА на Волині // Справедливість. – 1999. – 22 січня.
247. Гаврилюк Я. Доля трьох ветеранів // Волинь. – 1995. – 29 серпня.
248. Гарбарчук Р., Романчук В. За два місяці до війни // Волинь. – 1995. – 22 серпня.
249. Граб С. Служба Безпеки ОУН (б) // Народна армія. – 2001. – 29 березня.
250. Гренчуха М., Хрущов М. Звернення “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” // Радянська Волинь. – 1944. – 2 грудня.
251. Грушка Є. Народ виносить вирок // Радянська Волинь. – 1974. – 3 березня.
252. Данилюк В. За що загинув “Перець”? // Віче. – 2001. – 16 серпня.
253. Данилюк В. Танго смерті Служби Безпеки // Молода Волинь. – 1992. – 8 травня.
254. Данилюк М. Пам’ять. // Ленінська правда. – 1967. – 24 червня.
255. Дідик О. Зради народ не прощає // Будівник комунізму. – 1984. – 16 серпня.
256. Дідковська О. УПА на Ковельщині // Народна трибуна. – 1992. – 26 серпня.

257. Жижара Є. Ганьба і прокляття // Радянська Волинь. – 1976. – 14 листопада.
258. Жижара Є. Відщепенець // Радянська Волинь. – 1976. – 17 березня.
259. Замлинський В. На службі у сатани // Радянська Волинь. – 1964. – 7 січня.
260. Замлинський В. Запроданці // Радянська Волинь. – 1964. – 24 січня.
261. Ільчук Г. За що убили “Східняка”? // Молода Волинь. – 1993. – 23 липня.
262. Казка Б. Служба безпеки ОУН та УПА: без брехні та без прикрас // Свобода – 2007. – 1 червня.
263. Кодагинов В. Смерть шпIONам. // Независимое военное обозрение. – 2003. – 25 апреля.
264. Кондратьев Г. Украинский фашизм: страшная правда об УПА // Казачье слово. – 2004. – 21 января.
265. Кочан І. Поцілунок Іуди // Радянська Волинь. – 1977. – 5 серпня.
266. Кралюк П. Як упівці “дурили” чекістів // Луцький замок. – 1996. – 19 квітня.
267. Кромський М. Вчорашні тіні // Радянська Волинь. – 1988. – 19, 20, 22, 23, 27, 29, 30 березня.
268. Кромський М. Роки тривожної молодості // Сільські новини. – 1983. – 30 квітня.
269. Ксенченко Л. Іменем справедливості // Радянська Волинь. – 1960. – 2 березня.
270. Ксенченко Л. Є правда на землі // Радянська Волинь. – 1960. – 22 липня.
271. Кутянин В. Про злочини спецпiдроздiлiв Держбезпеки // Народна справа. – 2004. – 10 червня.
272. Кучерепа М. Під маскою УПА: сторінки історії // Волинь – 2003. – 1 лютого.
273. Кучерепа М. За “перших советів” // Волинь – 1995. – 30 листопада.
274. Мазурець С. Відсіч німецькій каральній акції у Піддубцях // Народна трибуна. – 1993. – 8 травня.
275. Максимус Л. Слідами помилок і зради // Володимир вечірній. – 2002. – 31 жовтня.
276. Марценюк П. Один із вовчої зграї // Радянська Волинь. – 1967. – 6 серпня.
277. Музиченко Я. Повстанці з зіркою Давида // Україна молода. – 2006. – 7 жовтня.
278. Наконечний В. Так гартувалася сталь // Радянська Волинь – 1975. – 28 жовтня.
279. Олексієнко О. І “Комар” став “Твердим” // Волинь. – 1997. – 4 жовтня.

280. Остап'юк О. Вони боролись за незалежність // Наше життя. – 2002. – 19 жовтня.
281. Панасюк Х. Кривавий слід // Радянська Волинь. – 1972. – 8 лютого.
282. Пащук О. З підтримкою народу // Народне слово. – 1995. – 11 листопада.
283. Пащук О. En toutes lettres // Народна трибуна. – 1992. – 8 лютого.
284. Перекрест В. У нас был свой “момент истины” // Известия. – 2003. – 13 октября.
285. Полищук В. Горькая правда. Преступления ОУН–УПА // Общественная газета. – 2005. – 9 января.
286. Потоцький В. Армія, якою ми можемо пишатися // Вісті Ковельщини. – 1997. – 14 жовтня.
287. Прокоп'юк М. Життя розвідника // Радянська Волинь. – 1977. – 26 серпня.
288. П'яхота. О. Як загинув Сосенко // Слово правди – 2003 – 11 вересня.
289. Радупевич М. Відплата // Радянська Волинь. – 1971. – 10 березня.
290. Радченко Н. Катюзі по заслугі // Радянська Волинь. – 1959. – 29 липня.
291. Ревонюк Т. Беріївці під виглядом вояків УПА // Народна трибуна. – 1993. – 12 травня.
292. Рябко С. Біль пам'яті і серця // Вісті Ковельщини. – 1998. – 9 липня.
293. Сватко Я. Акт 30 червня 1941 року: Україна проти Німеччини // Поступ – 2001 – 30 червня.
294. Семенов Ю. Небезпечна операція // Радянська Волинь. – 1984. – 16 жовтня.
295. Сергієнко Г. З історії партизанської розвідки ОУН–УПА // Трибуна. – № 3–4. – 2001.
296. Сидоренко І. Злочинів запроданців забувати не можна // Радянська Волинь – 2005 – 12 травня.
297. Твердий Ю. Скреготівці на Волині. // Волинь. – 1995. – 14 лютого.
298. Тима П. Данило Шумук: “Я був той комуніст, що сидів в тюрмі, а не той, що саджав до неї інших”. // Наше слово. – 2004. – 11 липня.
299. Федько І. Судити катів без пощади // Радянська Волинь. – 1959. – 9 жовтня.
300. Фесенко Є. Кати українського народу // Радянська Волинь. – 1951. – 7 липня.
301. Царук Я. Незабутня // Народне слово. – 1994. – 12 жовтня.
302. Царук Я. Обмін // Слово правди – 1994. – 5 березня.
303. Царук Я. Заграви над Бугом // Слово правди. – 1993. – 14 серпня.

304. Чистяков О. Откуда есть пошла Ненька-Украина // Альфа. – 2000.
305. Шаповал Ю. Якого кольору був вересень 1939-го ? // Дзеркало тижня – 2004 – 18 вересня.
306. Шафета П. Поліська Січ, або Хто такі бульбаші // Радянська Волинь. – 1990. – 7 вересня.
307. Шехтман Г. Евреи – бандеровцы: герои или заложники ? // Народ мой – 2007 – 28 февраля.
308. Шипко В. За роботу відповідає “Меч” // Радянська Волинь. – 1990. – 16 березня.
309. Шмигін М. Ковпак командував з нагайкою в руках ?! // Вісник. – 2007. – 24 травня.
- 7. Internet-джерела**
310. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич: Відродження, 1994 // www.vidrodzhenia.org.ua.
311. Бурдс Д. “Москальки”: женщины-агентки и националистическое подполье на Западной Украине 1944–1948 // www.history.ru
312. Веденеев Д. Розвідувальна діяльність Української Повстанської Армії (1943–1945) // www.oun-ura.org.ua.
313. Вовк О. Невідомі сторінки історії УПА // www.oun-ura.org.ua.
314. В'ятрович В. Позиція ОУН щодо перспектив Третьої світової війни // www.oun-ura.org.ua.
315. В'ятрович В. Польське питання в ідейно-політичних засадах ОУН(б) // www.oun-ura.org.ua.
316. Гогун А., Вовк А. Евреи в борьбе за независимую Украину // www.oun-ura.org.ua.
317. Гогун А. Украинская повстанческая армия в воспоминаниях последнего главнокомандующего // www.oun-ura.org.ua.
318. Досьє на службу безпеки ОУН // www.agentura.ru.
319. Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН (б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни. Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції – К., 22–28 квітня, 1995 // www.memorial.kiev.ua.
320. Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН(б): Спроба аналізу // www.forum.org.ua.
321. Залесский К. Кто был кто во Второй мировой войне. Союзники Германии – Москва, 2003 // www.hrono.ru.
322. История советских органов в государственной безопасности. С учебника – С. 395–398 // www.oun-ura.org.ua.
323. Киричук Ю. Історія УПА // www.oun-ura.org.ua.
324. Книш З. Розбрат. Плян удару по диверсії // www.knysh.webua.org
325. Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. Спогади // www.oun-ura.org.
326. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми. Спогади колишнього в'язня // www.oun-ura.org.ua.

327. Кулида С. МГБ против ОУН: История политических убийств. // www.oup-ura.org.ua.
328. Кулида С. Спецгруппы МГБ под видом боевок ОУН и УПА. // www.svoboda.com.ua.
329. Наконечний В. Злочини ОУН-УПА на Волині. З ким і проти кого воювали націоналісти – Луцьк, 2004 // www.kpu.ua.
330. Наша победа // www.9may.ru.
331. Петренко Р. Командири Дмитро Клячківський і Василь Івахів. // www.oup-ura.org.ua.
332. Плотников Н. Спецслужбы борются с терроризмом // www.oup-ura.org.ua.
333. Побігущий Є. Мозаїка моїх спогадів // www.galiciadivision.com.ua.
334. Поддубный Л. Бандеровские преступники: Роман Шухевич // www.anti-orange.ua.
335. Скорупський М. (Макс). Туди, де бій за волю. Спогади учасника УПА. – К., 1992 // www.oup-ura.org.ua.
336. Служба Безопасности ОУН (б) // www.oup-ura.org.ua.
337. Служба Безопасности ОУН (б) (1929–1945) // www.politforums.ru.
338. Структура УПА // www.strukture.ua.
339. Треба крові по коліна, щоб настала вільна Україна // www.life-inua.com.ua.
340. Хлобустов О. Из истории борьбы с терроризмом в СССР // www.fsb.ru.

СПІВРОБІТНИКИ СБ, ЯКІ ДІЯЛИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Адамський Феофан ("Білий"), уродж. м. Берестечко, командир кушової боївки СБ, вбитий НКВС.

2. Алексюк Василь Ісакович ("Пеньок"), 1929 р. н., уродж. с. Дуліби Турійського р-ну, агент СБ, арештов. "СМЕРШем" 3 серпня 1945 р.

3. Алексюк Іван Григорович, 1928 р. н., уродж. с. Яромель Ківерцівського р-ну, учасник СБ, арештов. МДБ 17 березня 1947 р.

4. Андріюк Степан Павлович ("Приймак"), 1923 р. н., уродж. с. Мельники Річицькі Ратнівського р-ну, з вересня 1943 р. – в УПА, працівник СБ.

5. Андросюк Анатолій Степанович ("Сич", "Толік"), керівник боївки СБ в Устилузькому р-ні в 1944–1945 рр., надрай. референт СБ.

6. Андросюк Надія Кононівна ("Надя"), 1918 р. н., уродж. Сенкевичівського р-ну, зв'язкова рай. референта СБ "Ягоди".

7. Андросюк Євдокія Степанівна ("Рома"), 1922 р. н., уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну, з 1943 р. – в ОУН, до 1944 р. працювала медсестрою в курені "Рубашенка", інформатор референта СБ "Моряка" в м. Луцьку, арештов. НКВС.

8. Андросюк Матвій Кононович, уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну, учасник СБ, був поранений НКВС і помер.

9. Арсенич Микола Васильович ("Михайло", "Григір", "Березовський", "Максим", "Дем'ян"), 1919 р. н., уродж. с. Нижній Березів Станіславської обл. 1929 р. закінчив Стрийську гімназію, член УВО і ОУН, до 1936 навчається на юридичному факультеті Львівського університету, ув'язнений. У 1937–1938 рр. – провідник громади українських політв'язнів у Львівських Бригідках. 1939 р. пройшов спецвишкіл у Кракові, відповідальний співробітник Краківського крайового проводу ОУН, з лютого 1940 р. керівник військової розвідки проводу ОУН. З березня 1941 р. – очолює СБ ОУН. Застрелився, будучи оточеним в кривці НКДБ 23 січня 1947 року біля с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл.

10. Артищук Петро Андрійович, 1892 р. н., уродж. с. Вижва Ковельського р-ну, учасник СБ, арештов. "СМЕРШем" 31 травня 1944 р.

11. Архипчук Степан Миколайович ("Байда", "Буровий"), уродж. с. Рудка Козинська Рожищанського р-ну, в 1944 р. – заступник Рожищанського рай. референта СБ, з 1945 р., – референт СБ Рожищенського р-ну.

12. Бабицький Герасим ("Крикун"), член боївки СБ Локачинського р-ну, арештов. КДБ в 1960 р. і розстріляний.

13. Бабич Володимир Якубович, 1928 р. н., уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, розвідник і учасник тергрупи боївки СБ "Ластівки", арештований 90-м прикордонним загonom 13 липня 1945 р.

14. Бабюк Володимир Макарович (“Кравець”), 1923 р. н., уродж. с. Видранка Володимир-Волинського р-ну, в 1942 р. був арештований нацистами і вивезений на роботу в Німеччину, звідти втік і в 1943–1944 рр. служив в СБ, легалізувався. В 1944–1946 рр. служив у ЧА, арештов. МДБ в 1947 р.

15. Бадасюк Микола (“Голуб”), кущовий комендант СБ Камінь-Каширського р-ну в 1945–1950 рр.

16. Баликовський Григорій Антипович (“Генерал”), 1917 р. н., уродж. с. Хотешів Камінь-Каширського р-ну, учасник СБ Ратнівського району, арештов. відділом ЧА 11 липня 1944 р.

17. Балюк Іван, уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник кущової боївки СБ “Метелика”. Був захоплений у полон, відсидів 15 років таборів.

18. Балясевич Йосип Якович, уродж. с. Ковбань Горохівського р-ну, в 1943 р. – комендант боївки СБ, у серпні 1948 р. – учасник УПА.

19. Барчук Михайло Дем’янович, 1929 р. н., уродж. с. Антонівка Берестечківського р-ну, учасник СБ, арештов. 21 березня 1946 р.

20. Бервезький Михайло (“Євген”), уродж. с. Охнівка Володимир-Волинського р-ну, референт СБ Устилузького р-ну. В 1944 р. – надрай. референт СБ Заболоттівського, Ратнівського і Шацького р-нів, рай. референт СБ Ратнівщини, вбитий влітку 1945 р.

21. Березовець Ісак Федорович (“Вухатий”), 1912 р. н., уродж. с. Велемче Старовижівського р-ну, 1945 р. повернувся з Німеччини і вступив у боївку СБ “Колі”, 1946–1947 рр. – інформатор боївки СБ “Коса”.

22. Березовський Костянтин (“Наливайко”), 1917 р. н., уродж. м. Володимир-Волинський. В 1943–1946 рр. – референт СБ Володимир-Волинського надрай.

23. Берник Михайло Ігнатович (“Гай”), 1924 р. н., уродж. с. Тельче Колківського р-ну. В грудні 1944 р. вступив у боївку надрай. референта СБ “Моряка”.

24. Білінський Василь Семенович (“Мусій”), 1922 р. н., уродж. с. Залісці Мацеївського р-ну. З 1943 р. – станичний, учасник боївки СБ “Богдана”.

25. Біляшевич Єрофей Никандрович (“Яроша”), 1921 р. н., уродж. с. Дубове Ковельського р-ну. В УПА (група “Наливайка”) з вересня 1943 р., пройшов військовий вишкіл, займався збором продовольства для УПА, з 1944 р. – в СБ.

26. Богдан Сергій Кіндратович (“Бик”, “Биков”, “Чорний”, “Євген”), 1921 р. н., уродж. с. Куснища Любомльського р-ну, провідник Камінь-Каширського р-ну. В 1945 р. – референт СБ Головніанського р-ну, 1947–1950 рр. командир боївки, що діяла в Любомльському р-ні.

27. Бойко Тимофій Опанасович (“Щит”), 1904 р. н., уродж. с. Забріддя Ратнівського р-ну. В 1944 р. – референт СБ Ратнівського р-ну, арештов. “СМЕРШем” в 1944 р.

28. Бойцун Арсеній (“Чорнота”), уродж. м. Берестечко. У 1943–1944 рр. – в СБ, з 1945 р. – командир боївки СБ, що діяла на Цуманщині.
29. Бойчук Василина Андронівна, уродж. с. Полиці Камінь-Каширського р-ну, розвідниця референта СБ “Саши”.
30. Бондар В. С., уродж. с. Довгів Локачинського р-ну. В 1943–1944 рр., учасник кушової боївки СБ “Гайового”, арештов. КДБ в 1984 р. і розстріляний.
31. Бондар Василь Кузьмович, 1899 р. н., уродж. с. Граддя Маневицького р-ну, учасник СБ, арештов. 10 березня 1944 р.
32. Бондарук Лідія Іванівна, 1920 р. н., уродж. с. Вишків Луцького р-ну, пунктова рай. референта СБ “Ігоря”, арештов. НКДБ 29 грудня 1945 р.
33. Бондарук Ганна Марківна (“Смерть”, “Марія”, “Текля”, “Оля”, “Рая”), 1926 р. н., уродж. с. Ставок Теремнівського р-ну, директор школи с. Котів, член ОУН з 1941 р., станична с. Ставок, розвідниця СБ, арештов. МДБ 4 квітня 1944 р.
34. Бондарук Іван (“Ворон”), уродж. с. Підгайці Володимир-Волинського р-ну, сотенний УПА в 1943–1944 рр., комендант боївки СБ Локачинського р-ну.
35. Бондач Іван Андрійович (“Юрко”), 1921 р. н., уродж. с. Буяни Луцького р-ну, референт окружн. проводу СБ, вбитий НКВС.
36. Борисюк Василь Олексійович, 1895 р. н., уродж. с. Буяни Торчинського р-ну, розвідник СБ КП, арештов. МДБ 14 жовтня 1947 р.
37. Бородуля Іван (“Шур”), учасник Торчинської боївки СБ “Чада”.
38. Бортник Юхим (“Швидкий”), уродж. Колківського р-ну. З жовтня 1943 р. – чотовий ВПЖ при загоні УПА “Котловина”, працівник СБ.
39. Борщевич Сидір Іванович (“Курок”), 1917 р. н., уродж. с. Чорниж Цуманського р-ну, командир боївки СБ в цьому селі.
40. Боярчук Варвара Терентіївна, 1918 р. н., уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, розвідниця кушової боївки СБ “Гриця”, арештов. МДБ 10 травня 1947 р.
41. Братунь Микола (“Гнатко”), слідчий СБ в 1946–1950 рр.
42. Бусь Петро Павлович (“Вишня”, “Гусаченко”, “Козак”), 1910 р. н., уродж. с. Митниця Горохівського р-ну. В 1945 р. керівник боївки СБ с. Зелене Горохівського р-ну, вбитий МВС у грудні 1948 р.
43. Бусько Павло Мар’янович (“Сашко”), 1915 р. н., уродж. с. Полиці Камінь-Каширського р-ну. В 1944–1949 рр. – керівник боївки СБ, референт СБ Камінь-Каширського р-ну, 29 жовтня 1945 р. здійснив рейд на схід, вбитий МДБ 23 січня 1949 р.
44. Бусько Тетяна Якимівна, 1923 р. н., уродж. с. Полиці Камінь-Каширського р-ну, розвідниця референта СБ “Саши”.
45. Бухта Андрон Андрійович (“Чорнобиль”), 1922 р. н., уродж.

с. Суховоля Луцького р-ну. В 1945 р. – зам. референта СБ Луцького р-ну, вбитий в червні 1945 р. в с. Більче Демидівського р-ну Рівненської обл.

46. Бухта Семен Андрійович, 1911 р. н., уродж. с. Суховоля Луцького р-ну. З 1940 р. в ОУН, з 1943 р. – в боївці СБ “Скиби”.

47. Вавренюк Павло Панасович (“Малий”), 1922 р. н., уродж. с. Добрович Сокальського р-ну Львівської обл., бойовик СБ Устилузького р-ну, розстріляний НКВС 30 грудня 1945 р.

48. Вавречко Микола Олександрович, 1910 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну. З 1944 р. – в боївці СБ “Максимовича”.

49. Вавринюк Йосип Петрович, 1930 р. н., уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, розвідник СБ, член тергрупи СБ, арештований 90-м прикордонним загonom 11 липня 1945 р.

50. Вавренюк Володимир Петрович (“Чорноморець”), уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, учасник боївки “Ластівки”, вбитий НКВС.

51. Валик Денис Савович (“Хмель”), 1923 р. н., уродж. с. Мислини Камінь-Каширського р-ну, учасник СБ.

52. Варчук Клим Олексійович (“Підкова”), 1923 р. н., уродж. с. Мислини Камінь-Каширського р-ну, учасник СБ.

53. Василюк Іван Володимирович (“Метелик”), 1918 р. н., уродж. с. Літин Турійського р-ну. В 1940 р. – в’язень Ковельської тюрми, з 1944 р. – куцований комендант СБ, в 1947 р. загинув від туберкульозу в кріівці.

54. Васильківський Володимир (“Шум”), куцований референт СБ Луцького р-ну.

55. Васюта Микола, в 1943–1944 рр. – учасник рай. боївки СБ “Хмари”, арештований в 1960 р. КДБ і розстріляний.

56. Васюхник Сільвестр Трохимович, 1926 р. н., уродж. с. Старосілля Маневецького р-ну, зв’язковий, учасник боївки СБ, учасник винищувального батальйону. Готував теракт на рай. керівника НКВС, арештов. НКВС 16 серпня 1945 р.

57. Ващук (ім’я невідоме) уродж. с. Лучиці Ратнівського р-ну, інформатор, а згодом учасник боївки СБ “Коса”.

58. Виноградська (ім’я невідоме), (“Леся”), уродж. с. Пузів Устилузького р-ну, інформатор референта СБ “Сірка”.

59. Винчук Кирило Андрійович (“Батько”), 1906 р. н., уродж. с. Лаврів Луцького р-ну. З 1938 р. – в ОУН, з 1943 р. – в боївці СБ “Скиби”.

60. Вовченюк Олексій Іванович (“Скиба”, “Олекса”), 1919 р. н., уродж. с. Суховоля Луцького р-ну. У 1941–1943 рр. староста сільської управи, з 1943 р. – командир боївки СБ.

61. Волох Павло, уродж. с. Холохорин Луцького р-ну, учасник боївки СБ “Сеника”.

62. Ворсенюк Володимир, 1922 р. н., уродж. с. Воротнів Луцького р-ну, учасник боївки СБ “Ворона”. Будучи оточеним, підірвав себе гра-

натою в кривці 15 листопада 1946 року в с. Гаразджа Луцького р-ну.

63. Ворожко В. С. ("Сосна"), уродж. с. Кримне Старовижівського р-ну. В 1943–1944 рр. – комендант рай. боївки СБ, легалізувався на Одещині, арештов. КДБ в 1976 р. і розстріляний.

64. Войтюк Петро Андрійович, 1924 р. н., уродж. с. Щурин Рожищанського р-ну, учасник СБ, арештов. "СМЕРШем" 12 травня 1944 р.

65. Войчук Федір Тарасович ("Ясен"), 1921 р. н., уродж. с. Малі Голоби Камінь-Каширського р-ну, учасник СБ.

66. Волянчук Сергій Олексійович ("Безпощадний"), 1918 р. н., уродж. с. Вигуричі Сенкевичівського р-ну. 3 грудня 1944 р. – в боївці СБ "Хоми".

67. Врублевський Степан Григорович, 1923 р. н., уродж. с. Радомишль Луцького р-ну. В 1941–1942 рр. служив у німецькій поліції, в 1942 р. – у вермахті, з 1943 р. – в боївці СБ "Скиби".

68. Гаврилюк Микола, ("Аркадій", "Федось", "Борис", "Чорнота"), 1920 р. н., уродж. с. Полонка Луцького р-ну. В 1944 р. – працівник СБ Луцького надрай., з 15 грудня 1944 р. – заст. окруж. референта СБ "Шворного", 1945–1946 рр. – референт СБ Колківського і Рафалівського надрай., 18 лютого 1946 р. був поранений, потрапив у полон до НКВС, розстріляний.

69. Гаєвий Петро Іванович ("Жук"), 1923 р. н., уродж. с. Застав'я Берестечківського р-ну, учасник СБ, арештов. 8 лютого 1945 р.

70. Гайдюк М. Ф., в 1943 р. був членом боївки СБ "Пікульського".

71. Галамазда Христина Гнатівна, 1912 р. н., уродж. с. Цумань Ківерцівського р-ну, зв'язкова референта СБ "Розбишаки", арештов. МДБ 6 грудня 1946 р., засуджена на 10 років.

72. Гапонюк Надія Захарівна ("Маруся"), 1927 р. н., уродж. с. Острів Ківерцівського р-ну, учениця фельдшерської школи м. Луцьк, розвідниця СБ, арештов. НКДБ 27 квітня 1945 р.

73. Гелела Ілля Кирилович, 1892 р. н., уродж. с. Обша Бабицького р-ну Холмського воєв. З 1929 р. – житель с. Черчиці Володимир-Волинського р-ну, розвідник СБ, арештов. НКВС 27 лютого 1945 р.

74. Гелета Василь Антонович ("Дубенко"), 1921 р. н., уродж. с. Риківичі Іваничівського р-ну. В 1944–1949 рр. – в СБ. Затриманий 9 серпня 1949 р. в оселі свого дядька Божика С. А., при перестрілці з групою МДБ був важко поранений і помер.

75. Герасимчук Пилип Юхимович, 1930 р. н., уродженець с. Облапи Ковельського р-ну, борець винищувального батальйону, зв'язковий референта СБ "Бунтаря", арештов. МДБ 29 травня 1946 р.

76. Герасимюк Василь ("Степовий", "Павло"), уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну, учасник СБ.

77. Герасимюк Йосип Антонович, уродж. Устилузького р-ну, учасник боївки СБ "Сича", співробітник обл. референтури СБ.

78. Гейло Микола Іванович, 1927 р. н., уродж. с. Лаврів Луцького р-ну, з 1945 р. – в боївці СБ “Скиби”.
79. Гірський Максим Улянович, учасник боївки СБ “Максимовича”.
80. Голівчин Тимофій (“Чорнобіль”), референт СБ ПЗУЗ в 1943–1944 рр.
81. Гораджук Петро Максимович, 1924 р. н., уродж. с. Вишків Луцького р-ну, служив у німецькій поліції, працівник СБ.
82. Гордун Степан Стасович (“Воробей”), 1923 р. н., уродж. с. Річиця Ратнівського р-ну. З жовтня 1944 р. – учасник боївки СБ “Беркута”, арештов. НКВС 10 лютого 1945 р.
83. Гороховський Михайло Дмитрович, 1889 р. н., уродж. м. Почаїв. У 1903 р. закінчив Луцьку духовну семінарію, священник с. Смоличів Торчинського р-ну. З 1939 р. – в ОУН, священник УАПЦ, з весни 1943 р. – в УПА, зв’язковий референта СБ “Жуковського”. З 1944 р. – інформатор рай. боївки СБ, арештов. МДБ в квітні 1945 р.
84. Грінчук Іван Прокопович (“Лоза”), 1922 р. н., уродж. с. Буряковка Тлустинського р-ну Тернопільської обл., рядовий Червоної армії, агент СБ, арештов. “СМЕРШем” 21 вересня 1945 р.
85. Гуцинець Антон Петрович, 1930 р. н., уродж. с. Облапи Ковельського р-ну, інформатор боївки СБ “Бунтаря”, арештов. 31 травня 1946 р.
86. Гуцинець Ганна Петрівна, 1927 р. н., уродж. с. Облапи Ковельського р-ну, розвідниця рай. референта СБ “Бунтаря”, арештов. 29 травня 1946 р.
87. Давидович Степан Карпович, 1909 р. н., уродж. с. Тихотин Рожищенського р-ну, інформатор боївки СБ “Крика”, арештов. 10 червня 1944 р.
88. Данилевич Іван Лукашевич (“Кіт”), 1920 р. н., уродж. с. Облапи Ковельського р-ну. З 1943 р. – в УПА, надрай. референт зв’язку, з 1945 р. – в боївці “Бурлаки”, керівник кушової СБ, що діяла в Головнянському та Любомльському р-нах в 1944–1946 рр., 8 травня 1946 р. вийшов з повиною, арештов. КДБ і розстріляний 25 червня 1964 р.
89. Данилевич Тетяна Кузьмівна (“Параска”), 1926 р. н., уродж. с. Облапи Ковельського р-ну, розвідниця рай. референта СБ “Бунтаря”, заарештована НКДБ 14 березня 1947 р.
90. Данильчук Матвій Герасимович, 1906 р. н., уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну, учасник боївки СБ, арештов. 7 березня 1945 р.
91. Данилюк Опанас Прокопович, 1886 р. н., уродж. с. Секунь Седлищанського р-ну, директор початкової школи. З 1942 р. – в ОУН, з осені 1945 р. – інформатор СБ, арештов. 22 січня 1946 р.
92. Данилюк Микола Іванович, учасник СБ в Сенкевичівському р-ні.
93. Дебалюк І. М. (“Пугач”), уродж. с. Світязь Шацького р-ну. З травня 1943 р. очолює Шацьку рай. боївку СБ, в 1960 р. арештов. КДБ і розстріляний.

94. Демчук Іван ("Гонга"), був учителем в Ковелі, окр. референт СБ Ковельського р-ну в 1943-1944 рр., референт СБ терену "Крим", загинув, підірвавшись на міні і дострілювшись у Свинаринському лісі.
95. Демчук Олександра Гнатівна ("Люба"), 1924 р. н., уродж. с. Дорогиничі Локачинського р-ну. З весни 1943 р. – в ОУН, пунктова зв'язкова СБ, арештов. НКВС 3 лютого 1945 р.
96. Дем'янчук Кирило ("Береза"), уродж. с. Секунь Старовижівського р-ну, учасник боївки СБ "Кузьменко".
97. Дем'янчук Ніна Дмитрівна, 1926 р. н., уродж. с. Голдовичі Мацеївського р-ну, санітарка ОУН, комсомолка, інформатор СБ, заарештована НКДБ 13 травня 1945 р.
98. Деркач Ксенія Антонівна ("Малина"), 1924 р. н., уродж. с. Загорівка Колківського р-ну, агент СБ, заарештована НКВС 17 червня 1944 р.
99. Довгий Дмитро Тимофійович ("Штукар"), 1914 р. н., с. Колодеже Сенкевичівського р-ну. В 1941 р. дезертирував із ЧА, з літа 1943 р. – в боївці СБ "Максимовича".
100. Довгий Микола Васильович, 1915 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну, учасник боївки СБ, арештов. 24 березня 1948 р.
101. Додик Яків ("Влас", "Східняк"), уродж. с. Худяки Черкаської обл., ст. лейтенант ЧА, референт СБ Камінь-Каширського р-ну, агент НКВС, ліквідований СБ в січні 1945 р.
102. Долошко Микола Іванович, 1918 р. н., уродж. с. Гута Камінь-Каширського р-ну. З 1944 р. – в боївці УПА "Бродяги", згодом в боївці СБ "Корчака", арештов. 17 листопада 1945 р.
103. Дубчук Федір Йосипович, 1922 р. н., уродж. с. Береськ Озютичівського р-ну, учасник УПА, розвідник СБ, арештов. 24 травня 1944 р.
104. Дятел Нестор Хомович ("Смик"), 1909 р. н., уродж. с. Стеблі Ковельського р-ну. З 1943 р. – учасник СБ, арештов. у травні 1944 р.
105. Єрмольчук Іван Петрович, 1913 р. н., уродж. с. Воротнів Луцького р-ну. У 1935–1939 рр. – член КПЗУ, учасник СБ, в 1944 р. – рядовий ЧА, арештов. "СМЕРШем" 5 березня 1945 р.
106. Євтушик Степан Євстахійович, 1894 р. н., уродж. с. Седлище Голобського р-ну. З 1940 р. – в ОУН, у 1941–1944 рр. – пропагандист, з кінця 1944 р. – учасник СБ, арештов. "СМЕРШем" 28 травня 1944 р.
107. Єфимчук Василь ("Теско"), учасник боївки СБ "Моряка", загинув 1 січня 1945 року в бою з МДБ в Колківському р-ні.
108. Жарецький Петро ("Ягода"), уродж. с. Городище Луцького р-ну, рай. референт СБ, ліквідований НКВС.
109. Жданюк Онисія Григорівна, 1920 р. н., уродж. с. Баїв Луцького р-ну, мешкала в с. Забороль Луцького р-ну. З 1941 р. – в ОУН, арештов. НКВС, визволена з Луцької тюрми в червні 1941 р. німцями. Розвідниця боївки СБ "Цигана", вдруге арештов. 23 березня 1945 р.

110. Жовнірук Василь (“Касян”), референт СБ Рожищанського р-ну в 1943 р.
111. Задерей Іван (“Джан”, “Березенко”), учасник боївки СБ “Кота”.
112. Заговканюк Федір (“Мирон”), 1917 р. н. У 1941–1943 рр. комендант Луцької поліції, в 1943–1944 рр. – референт СБ Луцького надрай., у 1945–1946 рр. референт СБ Луцької округи, поручник СБ від 22 січня 1948 р. Загинув в квітні 1946 р в бою з НКВС.
113. Захарчук Микола Іванович (“Медвідь”), референт СБ Головянського р-ну в 1945 р.
114. Захарчук Аркадій (“Макар”), уродж. с. Коців Торчинського р-ну, спецзв’язковий референта СБ КП “Залісного”.
115. Заяць Федора Остапівна, уродж. с. Видранці Ратнівського р-ну, розвідниця боївки СБ “Коса”.
116. Здебський Петро, у 1943 р. перебував у боївці референта СБ Устилузького р-ну “Олейного”.
117. Зінчук Кирило Олексійович (“Поль”), уродж. с. Старосілля Колківського р-ну. В 1944 р. – учасник кущової боївки СБ “Горошка” Старосільських хуторів Любомльського р-ну, арештов. КДБ 24 червня 1970 р., засуджений на 15 років.
118. Зінчук Параска Харитонівна, 1909 р. н., уродж. х. Сушибаба Турійського р-ну. У 1944–1945 рр. – зв’язкова СБ, арештов. НКВС 26 березня 1945 р.
119. Зінчук Потап Хомович (“Мудрий”), 1925 р. н., уродж. с. Любохيني Старовижівського р-ну, учасник боївки СБ “Дуба”. Брав участь у боях з ЧА, арештов. “СМЕРШем” у жовтні 1944 р.
120. Зінюк Павло Степанович (“Тарасик”), 1925 р. н., уродж. с. Любохيني Старовижівського р-ну, учасник боївки СБ “Дуба”, арештов. “СМЕРШем” 13 березня 1944 р.
121. Камінська Ганна, уродж. с. Несвіч Сенкевичівського р-ну, розвідниця референта СБ “Хоми”.
122. Касян Микола (“Хмара”), уродж. с. Овлочин Турійського р-ну, райпровідник СБ, арештов. КДБ і розстріляний в 1960 р.
123. Качинський Никифор, уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник боївки СБ “Метелика”, вбитий НКВС неподалік с. Літин.
124. Кащук Микола (“Буря”, “Нора”), уродж. с. Соснина Локачинського р-ну. З 1944 р. – керівник боївки СБ, загинув у засідці МДБ поблизу с. Олізарів Горохівського р-ну в 1947 р.
125. Квач Матвій, уродж. с. Старосілля Колківського р-ну, учасник боївки СБ “Горошка”.
126. Кобець Петро Теофілович (“Лисий”), 1914 р. н., уродж. с. Горзвин Луцького р-ну, референт СБ, ліквідований СБ.
127. Кобилянський Федір Олексійович (“Ліщина”), 1912 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну. З 1943 р. – в боївці СБ “Максимовича”.

128. Кобич Карп Денисович (“Дякон”), уродж. с. Голоби, учасник боївки СБ “Батюшки”.

129. Ковальюк Іван 1943–1944 рр. був у Турійській рай. боївці СБ.

130. Ковальчук Панас Ілліч (“Залісний”, “Старий”, “Петро”, “Яшкін”, “Олексій”), 1913 р. н., уродж. с. Литва Торчинського р-ну. З 1939 р. – в ОУН, у 1941–1943 рр. був комендантом Торчинської рай. поліції, з квітня 1943 р. – керівник ВПЖ УПА-Північ, у 1943–1944 рр. – обл. референт СБ, у 1944–1948 рр. – референт СБ ПЗК “Москва”, у 1948–1949 рр. – шеф СБ на ПЗУЗ, від 22 січня 1948 р. – сотник УПА. Загинув 4 березня 1949 р. в с. Хорохоли Луцького району в бою з МДБ.

131. Ковальчук Ніна, уродж. с. Садів Торчинського р-ну, розвідниця референта СБ КП “Залісного”.

132. Ковальчук Павлина, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, родичка та інформатор референта СБ КП “Залісного”.

133. Козак Микола Михайлович (“Смок”, “Вівчар”, “Кучма”, “Лука”, “Л”, “555”, “Чорненко”, “Чупринка”, “Богдан”, “715”, “Сергій Хортиця”), 1914 р. н., уродж. с. Рахія Волинського р-ну Станіславської обл. В 1933 р. закінчив гімназію, навчався в Львівському політехнічному інституті, 1937 р. брав участь у теракті щодо пропольського професора, засуджений на 10 років. 1939 р. працював у Краківському допомоговому комітеті. У 1940–1941 рр. – повітовий провідник Лемківщини, влітку 1941 р. – учасник похідних груп ОУН, 1941–1942 рр. – окр. провідник Хмельниччини, 1942–1943 рр. організаційний референт і провідник на Вінничині. Керував друкарнею ОУН у Вінниці. З березня 1943 р. – референт СБ групи УПА-Південь, з серпня 1944 р. – референт СБ КП на ПЗУЗ, з лютого 1945 р. – крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ, редактор журналу “За волю нації”, організатор масових “чисток”. Майор СБ від 6 червня 1948 р., нагороджений УГВР Золотим хрестом. Писав вірші під псевдом “Степан Орач”. Застрілювався при спробі захоплення 8 лютого 1949 р. в с. Пітушків Острожецького р-ну Рівненської обл.

134. Козачук Андрій, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, кущовий розвідник референта СБ КП “Залісного”.

135. Козел Антон Тимофійович (“Василько”), 1910 р. н., уродж. с. Тихотин Рожищенського р-ну, агент СБ, арештов. 10 червня 1944 р.

136. Козел Іван Юхимович (“Явір”), уродж. с. Будиц Старовижівського р-ну. З 1944 р. – член боївки СБ “Кузьменка”, арештов. “СМЕР-Шем” і розстріляний в травні 1944 р.

137. Козій Іван Семенович, 1923 р. н., уродж. с. Битень Ковельського р-ну. З 1941 р. – в ОУН, керівник “Просвіти”, член Голобського райпроводу в 1942–1944 рр., керівник кущового осередку СБ с. Поповичі, арештов. “СМЕРШем” у 1944 р.

138. Козяр Анатолій (“Володимир”, “Гордій”, “Герасим”, “Тнат”), 1911 р. н., уродж. с. Піддубці Теремнівського р-ну. З 1942 р. – в ОУН, у 1943 рр.

– окр. провідник Ковельщини, 1943–1944 рр. – керівник розвідки штабу ВО “Турів”, розвідки окр. референтури СБ, 1944–1945 рр. – референт СБ ВО “Турів”, заст. командира ВО “Завихвост”, організаційний референт ПЗК “Москва”, слідчий СБ ПЗУЗ. Загинув у бою з НКВС в Садівському лісі 7 червня 1945 р.

139. Козяр Сергій Степанович (“Борсук”, “Ленін”), уродж. с. Піддубці Теремнівського р-ну. З 1940 р. – в ОУН, у 1942–1944 рр. – провідник СБ Теремнівського р-ну, загинув у бою з ЧА в 1944 р.

140. Конончук Микола Тихонович (“Шевченко”), 1922 р. н., уродж. смт Стара Вишва. З початку 1944 р. – в боївці СБ “Олега”, 1944–1945 рр. служив у ЧА.

141. Комар Лукерія Ополонівна (“Людмила”, “Леся”), 1927 р. н., уродж. с. Замличі Локачинського р-ну. З вересня 1944 р. – в ОУН, кушова зв’язкова боївки СБ “Сокола”, арештов. МДБ 15 січня 1945 р.

142. Комелюк Андрій Антонович (“Дорош”), референт СБ на Ратнівщині в 1945 р.

143. Кореньовський Олексій, 1922 р. н., уродж. с. Воротнів Луцького р-ну, учасник боївки СБ “Ворона”. Підірвав себе гранатою 15 листопада 1946 року в с. Гараджа Луцького району.

144. Коренюк Василь (“Палій”, “Модест”), уродж. с. Уїздці Мізочського р-ну Рівненської обл. Закінчив гімназію, де вступив до Юнацтва ОУН, 1939 р. закінчив студії православної теології у Варшаві. У 1939–1941 рр. – директор школи в с. Кунин Мізочського р-ну, мобілізований до ЧА, потрапив у німецький полон. З весни 1943 р. – в УПА, співробітник політично-пропагандивного відділу штабу групи “УПА-Південь”, одночасно працює у відділі військово-політичної розвідки СБ. З 1944 р. – відповідальний співробітник референтури СБ на ПЗУЗ, із 1945 р. – член проводу на ПЗУЗ. Загинув у бою з НКВС 12 грудня 1945 р. в с. Романів Теремнівського р-ну.

145. Корецький Олександр Оверкович (“Меч”), 1928 р. н., уродж. с. Вигуричі Сенкевичівського р-ну. З січня 1945 р. – в боївці СБ, арештов. МДБ в травні 1945 р. на Курінних хуторах.

146. Корнілов Михайло Миколайович (“Микола”), учасник боївки референта СБ КП “Залісного”.

147. Корольчук Ганна Дем’янівна, 1905 р. н., уродж. с. Німецьке Луцького р-ну. 1941 р. ув’язнена в Луцькій тюрмі, звідки звільнена німцями, з 1944 р. – розвідниця боївки СБ “Чумака”.

148. Костюк Ганна Андріївна (“Аліна”), 1923 р. н., уродж. с. Губин Сенкевичівського р-ну, зв’язкова СБ, арештов. МДБ 7 січня 1946 р.

149. Костюк Григорій Антонович (“Осика”, “Кмин”), уродж. с. Заріччя Володимир-Волинського р-ну, вояк УПА. З 1944 р. – в боївці СБ “Чайки”, арештов. МДБ 18 вересня 1946 р., розстріляний.

150. Костюк Федір (“Варнак”, “Щитков”), уродж. с. Заріччя Володимир-Волинського р-ну, учасник боївки СБ “Чайки”.

151. Костюк Яків Романович, уродж. с. Ворончин Озютичівського р-ну. У 1941–1944 рр. – референт боївки СБ, арештов. “СМЕРШем” в травні 1944 р.

152. Косареви́ч Олександр (“Омелько”, “Корнієнко”), командир вишкільного куреня в Луцьку в 1942 р., керівник ВПЖ ВО “Турів” у 1943–1944 рр., розстріляний СБ.

153. Коханська Галина Степанівна (“Орися”, “Зіна”, “Саня”), 1926 р. н., уродж. с. Острівко Володимир-Волинського р-ну. З 1942 року – розвідниця референта СБ “Залісного” у Володимирі-Волинському, з 1943 р. керує військовою розвідкою на “Січі”. У 1943–1944 рр. керує розвідкою СБ Ковельського надрай., 1944–1945 рр. працює при штабі “Дубового”. 7 березня 1945 р. була важко поранена і захоплена НКВС, засуджена на 15 років, які відбула на Воркуті. Після чого повернулася на Волинь. Померла 6 липня 1993 р. в Луцьку.

154. Кравчук Микола (“Циган”, “Сизий”), 1921 р. н., уродж. с. Голишів Луцького р-ну. У 1943 р. – референт юнацтва Здолбунівського району, з 1944 р. – референт СБ Здолбунівського р-ну. У 1944–1945 рр. провідник СБ УПА-Північ, загинув у 1945 р.

155. Кравчук Федір Олександрович, уродж. с. Жабче Сенкевичівського р-ну, з 1943 р. – в СБ, вбитий НКВС у 1944 р.

156. Кревський Володимир Михайлович (“Трохим”, “Доктор”, “Тарас”, “Охрім”, “Роман”, “Сеник”), 1920 р. н., уродж. м. Торчин. У 1941–1943 рр. – керівник Торчинської рай. поліції, заст. референта СБ “Залісного”, керував боївкою СБ в Луцькому р-ні. Вбитий у бою з МДБ 4 липня 1948 р.

157. Кренча Степан Купріянович (“Камінний”), уродж. Ковельського р-ну. З 1943 р. – член боївки СБ Ковельського рай. референта “Яреми”, арештов. “СМЕРШем” квітня 1944 р., розстріляний.

158. Крещук Петро Кіндратович (“Шевчик”, “Максимович”), 1907 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну. З 1943 р. – референт боївки СБ Горохівського р-ну, арештований МДБ 14 квітня 1944 р., розстріляний.

159. Кротюк Василь Володимирович (“Ігор”, “Сталін”, “Володимир”), 1921 р. н., уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну. Служив у поліції, з 1943 р. – в УПА. В 1945 р. – референт СБ Теремнівського р-ну, важко поранений в бою з МДБ в с. Вишків 30 травня 1947 р., після чого невдовзі помер в кривці.

160. Кротюк Василь Олександрович (“Вертун”), 1923 р. н., уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, зам. референта СБ Теремнівського р-ну “Ігор”.

161. Кротюк Володимир, уродж. с. Піддубці Луцького р-ну, учасник боївки СБ “Ворона”. Підірвав себе гранатою 15 листопада 1946 року в с. Гараджя Луцького р-ну.

162. Кротюк Олександр Йосипович, 1913 р. н., уродж. с. Піддубці Луцького р-ну. В 1939 р. втік у Німеччину, в 1941 р. повернувся, співробітник СБ, арештов. 11 березня 1944 р., розстріляний.

163. Кротюк Дем'ян Олександрович ("Султан", "Микола"), 1925 р. н., уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, в 1945 р. – учасник СБ.

164. Крохмаль Сава Іванович ("Федько"), уродж. с. Княже Горохівського р-ну. З 1943 р. – в УПА, в 1945 р. – референт СБ Луцького окр. проводу.

165. Кридинер Іван Юстинович ("Гармаш"), 1923 р. н., уродж. с. Кручиль Луківського р-ну. Із жовтня 1943 р. – в УПА, з осені 1945 р. – в бойовій СБ "Коса", арештов. МДБ 22 червня 1947р.

166. Криштальський Петро ("Малий"), уродж. м. Горохова, чотовий СБ. Загинув у бою з німцями поблизу с. Холонів Горохівського р-ну в 1943 р.

167. Кудрик Надія Григорівна ("Зірка"), 1926 р. н. Із грудня 1944 р. працювала друкаркою референта пропаганди Луцького надрай. проводу ОУН, а потім референта СБ Луцького р-ну "Михася", звідки направлена до референта СБ обл. проводу "Мирона", де отримала розвідзавдання. В січні 1946 р. прийшла з повинною в обласне НКДБ, де їй не повірили і арештов. у лютому 1946 р.

168. Кудинович Андрій Іванович ("Лис"), уродж. Ковельського р-ну. З 1943 р. – в СБ, арештов. "СМЕРШем" у травні 1944 р. – розстріляний.

169. Кузел Петро, 1904 р. н., уродж. Горохівського р-ну, в 1943–1944 рр. – співробітник СБ відділу "Грома".

170. Кузьмик Іван Степанович ("Орел"), 1920 р. н., уродж. с. Мислин Камінь-Каширського р-ну, учасник бойовки СБ "Сашка".

171. Кузьмик Іван Платонович ("Дубок"), 1924 р. н., уродж. с. Голоби, учасник СБ.

172. Кусинський Іван Кирилович ("Ластівка"), уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, референт СБ Устилузького р-ну в 1945 р.

173. Кушнір Іван Трофимович ("Сорока"), 1922 р. н., уродж. с. Полапи Головнянського р-ну. З 1940 р. – в ОУН, в травні 1941 р. ув'язнений в Луцькій тюрмі, звідки звільнений німцями. 1943 р. вступив в УПА, 1944 р. був завербований НКВС і включений в бойовку СБ "Ігоря", 1945 р. виявлений і страчений бойовкою СБ окр. проводу СБ "Федося".

174. Кушнірук Євген Вікторович ("Чумак"), 1925 р. н., уродж. с. Німецьке Луцького р-ну, керівник бойовки СБ.

175. Лебедь Микола ("Максим Рубан", "Ігор", "Ярополк", "Чорт", "Марко"), 1910 р. н., уродж. с. Нові Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл. У червні 1934 р. – організатор замаху на міністра Б. Перацького, засуджений на 15 р., член Українського державного правління, керівник відомства безпеки. Після арешту німцями С. Бандери до травня 1943 р. виконував обов'язки "урядуючого провідника". З липня 1944 р. – керівник Генерального секретаріату ЗЧ УГВР. Помер 19 липня 1998 р. в Пітсбурзі (США).

176. Лебедь Михайло ("Медвідь"), уродж. Луцького р-ну, спецкур'єр СБ, старшина у відділі зовнішніх зв'язків при ВО"Турів" у 1944–1945 рр. Помер в 1973 році в Баунд Бруці, штат Нью-Джерсі (США).

177. Левицький Михайло Кирилович ("Журавель"), 1911 р. н., уродж. с. Довгів Локачинського р-ну. 3 липня 1941 р. – в поліції, з березня 1943 р. – в сотні "Брися", у 1943–1944 рр. – в кущовій боївці СБ "Гайового". Арештов. КДБ в 1984 р. і розстріляний.

178. Лещук Яків Васильович ("Козак"), 1924 р. н., уродж. смт Стара Вижівка, учасник боївки СБ "Олега".

179. Лінчинський Петро Григорович ("Коля"), 1925 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну. 3 березня 1943 р. – в боївці СБ "Максимовича".

180. Лобода Іван ("Хмара"), керівник боївки СБ, що діяла на Цуманщині в 1946 р.

181. Лопоха Ликандр ("Горошко"), навесні 1943 р. очолив кущову боївку СБ в с. Старосілля Колківського р-ну, арештований КДБ в 1971 р. і розстріляний.

182. Лощак Петро ("Сергієнко"), 1927 р. н., уродж. с. Крупа Луцького р-ну, учасник боївки СБ "Ігоря". Загинув 15 листопада 1946 р., підірвавшись в бункері в с. Гаразджа Луцького р-ну.

183. Лук'янець С., уродж. с. Старосілля Колківського р-ну, учасник боївки СБ "Горошка", арештов. КДБ в 1971 р.

184. Люцюк Ірина, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, інформатор референта СБ "Залісного".

185. Лучинець Іван ("Чуб"), сотенний в курені ім. Сагайдачного в 1943 р., референт СБ в Олицькому р-ні в 1945 р.

186. Лисий Яків ("Ярослав", "Павло"), керівник боївки СБ, що діяла в Колківському та Голобському р-нах, загинув 9 січня 1951 р. в с. Куликівичі Маневичького р-ну.

187. Лисова Євдокія Павлівна, з літа 1947 р. розвідниця боївки СБ "Коса", арештов. 22 червня 1947 р.

188. Лящук Харитон Зиновійович, 1920 р. н., учасник боївки СБ.

189. Лящук Андрій Назарович, уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, розвідник кущової боївки СБ "Гриця".

190. Макар Василь ("Безрідний", "Сіроманець"), 1908 р. н., уродж. с. Поториця Сокальського р-ну Львівської обл. У 1943–1944 рр. – референт СБ ПЗУЗ, підполковник контррозвідки УПА від 23 квітня 1944 р. Загинув 23 квітня 1944 року в Броневському лісі на Сарненщині Рівненської обл. в бою з НКВС.

191. Максимович Василь Юрійович ("Євген", "Орест"), 1925 р. н., уродж. м. Лазів Львівської обл., учасник СБ Володимир-Волинського рай. проводу.

192. Максимчук Никифор Мойсейович (Завзятий"), уродж. с. Лище Ківерцівського р-ну, учасник боївки СБ "Крука".

193. Маркевич Артем, уродж с. Старосілля Колківського р-ну, перебував у кущовій боївці СБ “Торошка”.

194. Мартинець Павло Григорович, 1892 р. н., уродж. с. Туличів Турійського р-ну, учасник СБ, арештов. “СМЕРШем” 28 травня 1944 р.

195. Марценковський (“Чорний”, “Купецький”), сотенний, командир ВПЖ загону “Озеро” в 1943 р.

196. Марчук Георгій, уродж. с. Старосілля Колківського р-ну, учасник кущової боївки СБ “Торошка”, арештов. КДБ в 1971 р.

197. Матвійчук Архип Омелянович (“Нагірний”, “Осика”, “Сосна”), кущовий референт СБ в Локачинському р-ні в 1945 р.

198. Матвійчук Матвій Антонович (“Смик”), 1925 р. н., уродж. смт Стара Вижівка, учасник боївки СБ “Олега”.

199. Матвійчук Любов Данилівна (“Наталка”), 1924 р. н., уродж. с. Несвичівська Діброва Сенкевичівського р-ну. З 1942 р. – в ОУН, з 1943 р. – станична ОУН с. Несвіч, з 1945 р., – зв’язкова боївки СБ “Хоми”.

200. Матвіюк Володимир (“Чорнота”), референт СБ Локачинського рай. проводу ОУН.

201. Мацюк Сергій Іванович (“Сокіл”, “Юрко”, “Боря”), 1917 р. н., уродж. с. Дорогочиничі Локачинського р-ну, у 1944–1945 рр. – референт СБ Локачинського р-ну.

202. Мацюк Володимир Іванович (“Чорноморець”), 1921 р. н., уродж. с. Дорогочиничі Локачинського р-ну, бойовик СБ.

203. Мельник Василь Юхимович (“Чумак”), уродж. с. Княже Горохівського р-ну, рай. провідник СБ Горохівщини, загинув у 1946 р.

204. Мельник Ганна Силовна 1927 р. н., уродж. с. Велика Осниця Колківського р-ну, зв’язкова СБ, арештов. 20 листопада 1945 р.

205. Мельничук Тетяна Степанівна (“Славка”), 1923 р. н., уродженка с. Дорогиничі Локачинського р-ну. З літа 1942 р. – в ОУН, працює зв’язковою, з 1944 р. – розвідниця боївки СБ “Сокола”.

206. Мельничук Микола Іванович, уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник кущової боївки СБ “Метелика”. В травні 1945 р. був важко поранений і переправлений лікуватися, після чого знаходився при Брестському окр. проводі. Загинув у травні 1952 в Житомирській обл.

207. Мельс Людмила, уродж. с. Садів Торчинського р-ну, розвідниця референта СБ КП “Залісного”.

208. Мирончук Іван Костянтинівич (“Остапенко”), 1921 р. н., уродж. с. Дерно Олицького р-ну, замісник референта СБ Олицького р-ну. Загинув 22 вересня 1944 року, застрілюючись у криївці поблизу с. Хромякове Олицького р-ну.

209. Мокич Микола Пилипович (“Твердий”), уродж. с. Погулянка Любешівського р-ну. В 1943 р. вступив в боївку рай. референта СБ “Орла”, а пізніше “Дуба”, з кінця 1945 р. очолює цю боївку. Арештов. КДБ в 1966 р і розстріляний.

210. Моргун Марися ("Муха"), друкарка Луцького надрай. референта СБ "Зубра", ліквідована СБ.

211. Мороз Михайло Михайлович ("Богдан", "Ярема"), 1921 р. н., уродж. с. Бегета Володимир-Волинського р-ну, рай. референт СБ.

212. Миронюк Михайло, уродж. с. Літин Турійського р-ну, член кущової боївки СБ "Метелика". Загинув у бою з НКВС поблизу с. Літин 10 липня 1947 року.

213. Михалевич Андрій ("Кос", "Денис"), уродж. с. Замшани Ковельського р-ну, надрай. референт СБ, заступник окр. провідника ОУН Ковельщини в 1945 р., у 1945–1946 рр. – провідник Старовижівського р-ну. Загинув 8 грудня 1951 р.

214. Михайлюк Клим, уродж. с. Бегета Володимир-Волинського р-ну, розвідник боївки СБ "Осики".

215. Наконечний Василь ("Блаженко"), спецкур'єр референта СБ КП "Залісного".

216. Наконечний Юліан, у 1943 р. був у боївці референта СБ Устилузького р-ну "Олейного".

217. Никитич Олександр ("Ворон"), уродж. смт Турійськ, надрай. референт СБ, заст. Ковельської окр. референта СБ у 1943–1945 рр.

218. Никитюк Борис ("Ворон"), окр. референт СБ Луцького р-ну в 1945 р.

219. Новак Федір ("Ворон", "Соловей"), 1916 р. н., уродж. с. Звірів Теремнівського р-ну, керівник СБ сотні "Мороза", в 1944 р. – рай. провідник. У 1945–1946 рр. – референт СБ надр-ну, старший слідчий СБ ПЗУЗ. Загинув 15 листопада 1946 р., підірвавшись у криївці в с. Гараджа Луцького району.

220. Новак Василь Макарович ("Орел"), 1921 р. н., уродж. с. Великий Мицьк Дзерженського р-ну Рівненської обл., вояк УПА, розвідник СБ. Арештов. НКВС 13 травня 1944 р.

221. Нетейчук Сила Іванович ("Крюк", "Крук", "Гонта", "Петро"), уродж. с. Вилочка Ківерцівського р-ну. Служив у поліції м. Ківерці, в 1943 р. – ройовий УПА в сотні "Нечая", куреня "Погром", комендант СБ Ківерцівського р-ну в 1945–1947 рр., у 1948–1950 рр. – керівник боївки СБ.

222. Ойцюк Степан Михайлович ("Моряк"), 1925 р. н., уродж. с. Копче Теремнівського р-ну, учасник боївки СБ "Ігоря".

223. Оксенчук А. М. ("Ворон"), референт СБ Ратнівського р-ну в 1947 р.

224. Олійничук Андрій ("Чорнота"), 1910 р. н., уродж. с. Стара Мощаниця Рівненської обл. До грудня 1944 р. – референт СБ Мізочського р-ну, референт СБ Колківського надр-ну. Загинув у бою з НКВС весною 1945 р.

225. Омельчук Дмитро ("Стародуб", "Омелько"), уродж. смт Дермань Рівненської обл. 3 грудня 1943 р. – член головного осередку СБ ПЗУЗ, слідчий СБ, керівник ВПЖ КВШ УПА-Північ, у 1944 р. – комен-

дант ВПЖ ВО "Тютюнник". Загинув 3 лютого 1945 р. в Сарненському р-ні Рівненської обл.

226. Омелянюк Микола ("Марко"), в 1943–1944 рр. – слідчий СБ, входив до складу Турійської рай. боївки СБ. Арештов. КДБ в 1960 р. і розстріляний.

227. Осик Єфим ("Олег"), 1918 р. н., уродж. смт. Старої Вижви, керівник боївки СБ.

228. Очитко Ігнат ("Гонта", "Бур'ян"), у 1944 р. – керівник боївки СБ в Сенкевичівському р-ні.

229. Павлюк Степан Тимофійович, 1911 р. н., уродж. с. Радомишль Луцького р-ну, з 1941 р. – в ОУН, з 1943 р. – в боївці СБ "Скиби".

230. Пажник Олександр, уродж. с. Линів Локачинського р-ну, інформатор референта СБ КП "Залісного".

231. Палига Олександр Юхимович ("Вишня"), уродж. с. Довгів Локачинського р-ну, у 1943–1944 рр. – в кущовій боївці СБ "Гайового". Легалізувався у Вінниці. Арештов. КДБ в 1984 р.

232. Панасюк Яків ("Малий"), уродж. с. Селіски Турійського р-ну. У 1943–1944 рр. – член рай. боївки СБ "Хмари", арештований КДБ в 1960 р.

233. Панасюк Степан ("Вишня"), уродж. с. Седлище Старовижівського р-ну. З 1942 р. – в ОУН, з кінця 1943 р. – в кущовій боївці СБ. Легалізувався в Криму, арештов. КДБ в 1974 р.

234. Панко Степан ("Шпак"), учасник боївки СБ "Чада".

235. Пасальський Юрій ("Орлик"), уродж. с. Острівок Володимир-Волинського р-ну. У 1943 р. – заступник обл. коменданта СБ, 1944 р. референт СБ Володимир-Волинського надрайону, в 1950 р. – окр. референт СБ ПЗУЗ.

236. Пасальський Василь Зіновійович ("Бродяга"), 1902 р. н., уродженець с. Шистів Володимир-Волинського р-ну, розвідник СБ.

237. Пасік Марія Лук'янівна, уродж. с. Видерта Любешівського р-ну, учасниця боївки СБ "Лісового". З квітня 1945 р. співпрацює з боївкою УПА "Степового", арештов. 3 жовтня 1945 р.

238. Пасічник Неліса Астафівна ("Аза", "Тамара"), 1924 р. н., уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну. В 1942 р. – в ОУН, з 1944 р. – зам. розвідки СБ "Ягоди".

239. Папіжук Федора Іванівна, 1927 р. н., уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, з 1946 р. – учасниця боївки СБ "Гриця".

240. Пелюх Володимир, уродж. с. Никитичі Устилузького р-ну, кущовий розвідник с. Стенжаричі боївки СБ "Ластівки".

241. Переходько Антоніна Панасівна ("Оксана", "Поля"), 1927 р. н., уродж. с. Липне Цуманського р-ну, станична, зв'язкова СБ. Арештована 8 вересня 1945 р.

242. Петрай Іван, уродж. с. Старосілля Колківського р-ну, учасник кущової боївки СБ "Горошка".

243. Плисько Дмитро Григорович, 1929 р. н., уродж. с. Стенжаричі

Устилузького р-ну, розвідник референта СБ “Ластівки”. Арештований 90-м прикордонним загonom 11 липня 1945 р.

244. Подвернюк Іван Кирилович, уродж. с. Никитичі Устилузького р-ну, секретар комсомолу села, куцзовий розвідник с. Никитичі референта СБ “Ластівки”.

245. Погранична Ольга (“Верба”), у 1943–1944 рр. – розвідниця СБ. Загинула під Берестечком, потрапивши в засідку поляків.

246. Полейчук Семен, уродж. с. Садів Торчинського р-ну, інформатор референта СБ КП “Залісного”.

247. Прокопчук Єфим, керівник розвідки СБ в с. Комарове Ратнівського р-ну.

248. Проц Іларіон Павлович (“Борута”, “Соловей”), керівник куцзової боївки СБ у Локачинському районі в 1945 р.

249. Процюк Микола (“Хома”, “Хмара”, “Микола”), референт СБ і водночас рай. провідник ОУН в Порицькому р-ні в 1945 р.

250. Притуляк Ф. Г. (“Пікульський”), 1925 р. н., уродж. с. Підгайці Луцького р-ну, з червня 1943 р. – рай. референт СБ.

251. Присяжнюк Олекса (“Мітла”, “Макар”, “Каруспун”), 1915 р. н., уродж. с. Полонка Луцького р-ну. В 1936 р. закінчив Луцьку гімназію, де вступив у ОУН, повітовий провідник юнацтва ОУН, арештов. польською владою. З 1939 р. стає нелегалом, з 1941 р. – провідник ОУН Рівненщини. З 1943 р. – член проводу ПЗУЗ, шеф контррозвідки при штабі УПА–Північ, у 1944–1945 рр. – референт СБ ПЗУЗ, від 25 березня 1945 р. – підполковник УПА. Загинув 25 березня 1945 р. на х. Новостав Клеванського р-ну Рівненської обл. в бою з НКВС.

252. П’ятигорик Микола (“Віктор”, “Гай”, “Православний”), у 1944–1945 рр. – керівник інтендантського відділу ЗГ “Завихвост”, 1945–1946 рр. – референт СБ Берестецької округи, поручник СБ від 22 січня 1948 р. Загинув у 1946 р.

253. Радіон Василь Семенович, уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, розвідник куцзової боївки СБ “Гриця”.

254. Рафальський Віталій (“Дід”), до 1937 р. – член Луцького проводу ОУН, з 1941р. – працівник СБ.

255. Розін (ім’я невідоме), (“Німець”), з травня 1943 р. – в боївці СБ “Максимовича”.

256. Романюк Федір Дем’янович (“Сагайдачний”), референт СБ Озютичівського р-ну в 1945 р.

257. Рошчин Михайло Іванович, 1925 р. н., уродж. с. Печихвости Горохівського р-ну, з квітня 1943 р. – в УПА, з 1944 р. – в СБ.

258. Рожок Віра Федорівна (“Талія”), 1928 р. н., уродж. с. Жабче Сенкевичівського р-ну, з 1944 р. – зв’язкова рай. коменданта СБ “Ягоди”.

259. Рибак Ярослав (“Дон”), надрай. референт СБ Підгаєцького (Луцького) р-ну в 1948 р.

260. Рибарюк Володимир (“Махно”), уродж. с. Піддубці Луцького

р-ну, учасник боївки СБ "Ігоря". Загинув 1 травня 1946 р., підірвавшись у бункері в Лищенському лісі Луцького р-ну.

261. Римарчук Дмитро Дмитрович ("Неситий"), уродж. с. Полонка Луцького р-ну, у 1943–1945 рр. – в УПА, 1945–1949 рр. – учасник рай. боївки СБ "Юрка".

262. Рудник Володимир Васильович, 1916 р. н., уродж. м. Новоград-Волинський Житомирської обл., жив в с. Немир Рожищенського р-ну. Розвідник СБ, арештов. НКВС 10 квітня 1944 р.

263. Савюк Сергій Семенович, учасник боївки СБ Порицького р-ну.

264. Свірепа Григорій Степанович ("Борисюк"), 1900 р. н., уродж. с. Буяни Торчинського р-ну, розвідник боївки СБ "Мирона", арештований НКВС в березні 1946 р.

265. Свирида Матвій, уродж. с. Туричани Турійського р-ну, у 1941–1943 рр. служив в укр. допоміжній поліції, з 1943 р. був ройовим УПА, після спецвишколу очолив охорону надрай. коменданта СБ.

266. Селях Петро Якубович ("Матвій"), 1921 р. н., уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник боївки СБ "Метелика". Загинув на Скулинських хуторах 11 червня 1947р.

267. Селях Іван, уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник боївки СБ "Метелика". Загинув унаслідок зради в бою з НКВС неподалік с. Літин в 1945 р.

268. Семенюк Іван ("Кармелюк"), уродж. с. Жабче Сенкевичівського р-ну, референт боївки СБ. Загинув у бою з НКВС в с. Угринів 12 грудня 1944 р.

269. Семенюк Захар, 1924 р. н., уродж. с. Мислини Камінь-Каширського р-ну, учасник боївки СБ "Сашка".

270. Семенюк Марія Дмитрівна ("Чорненька"), 1926 р. н., уродж. с. Голишів Луцького р-ну, зв'язкова обл. референта СБ "Мирона".

271. Семенюк Марія Володимирівна ("Катя"), 1923 р. н., уродж. с. Копче Теремнівського р-ну, кушова провідниця ОУН, друкарка СБ. Арештов. НКДБ 9 грудня 1945 р.

272. Семенюк А., уродж. с. Білосток Торчинського р-ну, інформатор референта СБ "Залісного".

273. Середа Михайло ("Шворний"), 1922 р. н., уродж. м. Костопіль, У 1944 р. – командир запліля ВО "Заграва", 1944–1945 рр. – референт СБ Ковельської округи "Славута", керівник ВСБ ЗГ "33" ("Завихвост"), поручник СБ від 22 січня 1948р. Загинув 10 червня 1945 р. в с. Градиськ Маневицького р-ну в бою з НКВС.

274. Сиротюк Іван ("Грущенко"), уродж. с. Нудище Головнянського р-ну, учасник боївки СБ "Кота", арештов. НКВС Брестської обл.

275. Скоба Лука Матвійович ("Чад"), 1913 р. н. У 1932–1939 рр. жив у Канаді, референт СБ Торчинського р-ну, з 1947 р. – радянський агент, здав свою боївку МДБ.

276. Скопюк Петро Олександрович, 1923 р. н., уродж. с. Буяни Луцького р-ну, бойовик СБ.

277. Скопюк Петро Васильович, 1921 р. н., уродж. с. Шепель Торчинського р-ну, референт СБ. Арештов. НКДБ 30 березня 1944 р. і розстріляний.

278. Смоляр Іван (“Буря”), уродж. с. Селіски Турійського р-ну, в 1943–1944 рр. – учасник рай. боївки СБ “Хмари”. Арештов. КДБ в 1960 р.

279. Смоляр Іван, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, двоюрідний брат та інформатор референта СБ КП “Залісного”.

280. Смоляр Надія, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, двоюрідна сестра та інформатор референта СБ КП “Залісного”.

281. Снетюк Петро (“Юрко”), уродж. с. Старосілля Колківського району. 1943–1944 рр. входив до складу кущової боївки СБ “Горошка”. Арештов. КДБ і розстріляний в 1971 р.

282. Собчук Йосип Миколайович, (“Бойко”), з 1943 р. – сотенний в с. Бегета, з 1945 р. – референт СБ Володимир-Волинського р-ну.

283. Собчук Григорій Якович (“Жбурлай”), 1922 р. н., кущовий референт СБ в Горохівському та Берестечківському р-нах. Загинув у бою з МДБ 4 грудня 1950 р. в с. Цегів Горохівського р-ну.

284. Солоненко Петро, у 1944 р. – референт СБ Сенкевичівського р-ну, згодом – керівник розвідки СБ.

285. Сомчук Ніна, родичка і розвідниця референта СБ “Коса”.

286. Стасюк Володимир, уродж. Курінних хуторів Сенкевичівського р-ну, учасник СБ.

287. Стельмашук Арсеній Трифонович (“Богун”), уродж. с. Утринів Горохівського р-ну, референт СБ Горохівського р-ну в 1945 р. Арештов. НКВС і розстріляний 11 серпня 1945 року.

288. Степанюк Д., у 1941–1943 рр. – шуцман Ковельській районної поліції, згодом очолив СБ Ковельського району.

289. Стрельчук Степан, уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, розвідник СБ “Ластівки”. Арештов. 90-м прикордонним загonom 11 липня 1945 р.

290. Супронюк (ім'я невідоме) (“Женко”), уродж. Млинівського р-ну Рівненської обл., учасник боївки референта СБ КП “Залісного”.

291. Тараканець Йосип Ігнатович (“Білий”), 1922 р. н., уродж. с. Голуби, учасник боївки СБ “Батюшки”.

292. Тарасюк Петро Миколайович, уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, розвідник кущової боївки СБ “Гриця”.

293. Тендюк Григорій, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, родич по лінії дружини та інформатор референта СБ КП “Залісного”.

294. Терпелюк Степан Андрійович, 1925 р. н., уродж. с. Гавчинці Ківерцівського р-ну, учасник боївки СБ, лісник. Арештов. МДБ 4 серпня 1948 р.

295. Тимощук Василь Іванович (“Кмин”, “Дойч”), 1920 р. н., уродж. с. Вишків Луцького р-ну. Служив у поліції, в 1945 р. – референт СБ Теремнівського р-ну. 15 листопада 1946 р. підірвав себе гранатою в с. Гарзджа Луцького р-ну.
296. Тимощук Микола (“Борис”, “Коля”), у 1944 р. – референт СБ в Ковельському окрузі ПЗК “Хмельницький”.
297. Тимощук Афанасій Іванович (“В'юн”), 1923 р. н., уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, агент боївки СБ “Ігоря”.
298. Глувач Степан Тимофійович, 1920 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну, учасник боївки СБ “Максимовича”.
299. Трусевич Степан Васильович (“Орел”), сотенний УПА з 1943 р., референт СБ в Любешівському р-ні в 1945 р.
300. Турковський Василь (“Павло”), член Головної референтури СБ в 1941–1944 рр.
301. Ушинський Микола (“Дуб”), уродж. смт Дермань Рівненської обл., слідчий СБ. Загинув у бою з НКВС в листопаді 1944 р. в Колківському р-ні.
302. Фаримець Ніна, уродж. с. Садів Торчинського р-ну, інформатор референта СБ КП “Залісного”.
303. Фединський Василь (“Шрам”), окр. референт СБ Любашівського р-ну в 1945–1947 рр.
304. Фоя Людмила (“Марія Перелесник”, “Квітнева”, “Оксана”), 1923 р. н., уродж. с. Топора Ружанського р-ну Житомирської обл., походила з родини сотника армії УНР. З 1942 р. – в ОУН, у квітні 1944 р. арештов. у Києві НКВС і використовувалася як радянська агентка. В червні 1945 р. переверована СБ, отримала нагороду УПА Золотий хрест. Загинула в сутичці з пошуковою групою у Неверковському лісі Рівненської обл. 19 липня 1950 р.
305. Фрідріх Олексій Остапович, 1923 р. н., уродж. с. Радомишль Луцького р-ну. У 1941–1942 рр. служив у поліції, з 1942 р. – у вермахті, з 1943 р. – в боївці СБ “Скиби”.
306. Фурманюк Петро Семенович, 1909 р. н., уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну, учасник боївки СБ “Максимовича”.
307. Фурманюк Данило, уродж. с. Никитичі Устилузького р-ну, розвідник референта СБ “Ластівки”. Арештов. 90-м прикордонним загоном 11 липня 1945 р.
308. Хамелюк Лук'ян, уродж. с. Городище Сенкевичівського р-ну, учасник СБ.
309. Ховайло Нестор Якович (“Розбишак”, “Лев”, “Снігур”, “Голуб”), референт СБ Цуманського району в 1945 р.
310. Хлопчук Микола Кузьмич (“Орел”), 1923 р. н., уродж. смт Стара Вижівка, учасник боївки СБ “Олега”.

311. Ховайло Сергій (“Санько”, “Гриць”), уродж. смт Цумань, в 1947 р. – керівник боївки СБ.
312. Хомюк Василь, уродж. с. Літин Турійського р-ну, учасник кущової боївки СБ “Метелика”. Загинув у бою з МДБ в с. Оса Турійського р-ну в серпні 1947 р.
313. Хоружний Василь (“Байда”), уродж. с. Заріччя Володимир-Волинського р-ну, учасник боївки СБ “Чайки”.
314. Цибульський Володимир, уродж. с. Стенжаричі Устилузького р-ну, учасник боївки СБ “Сича”.
315. Циплюк Михайло Степанович (“Чайка”), 1919 р. н., уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, учасник боївки СБ “Ігоря”.
316. Циплюк Олександр Васильович, уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, учасник боївки СБ “Ігоря”.
317. Цуз Тимофій Макарович, уродж. с. Колодеже Сенкевичівського р-ну, учасник боївки СБ “Максимовича”.
318. Чепелюк Василь (“Перець”), уродж. с. Холоневичі Ківерцівського р-ну, комендант СБ Цуманського р-ну в 1948 р.
319. Чумак Петро (“Гонта”), учасник боївки СБ Локачинського р-ну. Арештов. КДБ в 1960 р. і розстріляний.
320. Шабатура Федір Федорович (“Щука”), у 1943 р. – курінний УПА в загоні “Озеро”, слідчий СБ на “Січі” (Свинаринський ліс).
321. Шабала Микола Костянтинович, 1911 р. н., уродж. с. Суховоля Луцького р-ну, з 1943 р. – в боївці СБ “Скиби”.
322. Шевчук Олексій (“Ігор”), уродж. с. Буяни Луцького р-ну, комендант СБ Торчинського р-ну в 1945 р. У 1946 р. розстріляний СБ через невиконання наказу.
323. Шевченко Юрій, (“Моряк”), комендант жандармерії в Колках, у 1943–1944 рр. – референт СБ Колківського р-ну, з 26 грудня 1944 року – референт СБ Пинського надр-ну. Загинув 1 січня 1945 року в бою з НКДБ в Колківському р-ні.
324. Шелелчук Авакум Йосипович (“Славко”), 1924 р. н., уродж. с. Полиці Камінь-Каширського р-ну, учасник СБ.
325. Шейда Федір Лазарович (“Береза”, “Панас”, “Круча”, “Білий”), уродж. Ківерцівського р-ну, учасник боївки СБ “Крука”.
326. Шикерявий Костянтин (“Ігор”), 1927 р. н., уродж. с. Крупа Луцького р-ну, керівник боївки СБ. Загинув 1 травня 1946 р., підірвавшись у бункері в Лищенському лісі Луцького району.
327. Шиманська Лукерія, уродж. с. Заброди Ратнівського р-ну, розвідниця референта СБ “Кота”.
328. Шніт Стах Олексійович, уродж. с. Карпилівка Цуманського р-ну, розвідник кущової боївки СБ “Гриця”.
329. Штандер Прокіп Сергійович (“Гудзик”), кущовий референт СБ в Шацькому р-ні у 1945 р.
330. Штець Яків Омелянович, 1929 р. н., уродж. с. Стенжаричі Усти-

лузького р-ну, розвідник СБ “Ластівки”. Арештов. 90-м прикордонним загоном 11 липня 1945 р.

331. Шуст Деонісій Іванович (“Клен”), 1924 р. н., уродж. с. Новий Зборишів Берестечківського р-ну, учасник СБ. Арештов. НКВС 22 квітня 1944 р.

332. Юськів Микола (“Гайдамака”), уродж. с. Губин Горохівського р-ну, керівник рай. боївки СБ в 1945 р. Загинув 11 серпня 1944 року в бою з НКВС.

333. Яворський Клим (“Орлик”), окр. референт СБ Горохівського р-ну в 1944 р.

334. Яйчук Матвій (“Зоренко”), уродж. с. Білопілля Торчинського р-ну, командир ВПЖ загону ім. І. Богуна в 1943 р. Загинув у с. Білопілля в 1944 р.

335. Яким К. (“Сокіл”), у 1943–1944 рр. – референт СБ Володимир-Волинського р-ну.

336. Яковлюк Порфирій Капитонович (“Гліб”), 1919 р. н., уродж. с. Жуковиці Торчинського р-ну, у 1942–1943 рр. – шеф зв'язку рай. проводу ОУН, 1943–1944 рр. – провідник Іваничівського району, 1945 р. – референт СБ Луцького округу, пізніше – референт СБ КП. Загинув 6 липня 1951 р. від руки радянського агента “Єреми”.

337. Яковлюк Федір (“Яків”), уродж. с. Вишків Теремнівського р-ну, учасник боївки СБ “Ігоря”.

338. Яковчук Йосип (“Крилатий”), 1922 р. н., уродж. Дубнівського пов., у 1942–1943 рр. був сотенним політвиховником в куренях УПА “Рубашенка” і “Голобенка”, з кінця 1943 р. – зв'язковим старшиною у відділі зовнішніх зв'язків розвідки штабу УПА-Північ. За завданням СБ працював у німецькому СД, емігрував у Канади.

339. Якубчук Ніл Ксенофонович (“Малий”), 1921 р. н., уродж. с. Довгів Локачинського р-ну, у 1943–1944 рр. – учасник кущової боївки СБ “Гайового”, легалізувався в м. Свердловську. Арештов. КДБ в 1984 р. і розстріляний.

340. Янішевський Степан (“Далекий”, “Погорілий”, “Семен”, “Сидоренко”, “Семен”, “Юрій”, “Тома”, “Богослов”), 1914 р. н., уродж. с. Витвиця Болехівського р-ну Станіславської обл. У 1935 р. закінчив гімназію в Перемишлі, з 1941 р. – в ОУН. У 1941–1943 рр. – заступник керівника поліції у Вінниці. Від березня 1943 р. – референт СБ групи “УПА-Північ” та протягом квітня–серпня виконував обов'язки командуючого ВО “Заграва”. Поручник УПА, у 1944–1946 рр. – референт СБ КП “Одеса”. Засудивши масові “чистки”, 5 грудня 1945 р. створив опозиційний КП, в усобицях з референтом СБ “Смоком” загинуло понад 120 оунівців. 5 серпня 1948 р. судом ОУН засуджений до “смертної кари без права реабілітації”. 13 серпня 1948 р. був тричі поранений під час облави МДБ і потрапив у полон. 28 серпня 1951 р. військовим трибуналом Прикарпатського ВО засуджений до розстрілу.

341. Янищук Михайло, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, інформатор референта СБ КП “Залісного”.

342. Янюк Федір (“Орленко”), уродж. с. Скобелки Горохівського р-ну, рай. референт СБ на Горохівщині. В 1946 р. розстріляний в Луцькій тюрмі.

343. Яромчук Федір Пилипович (“Ігор”), 1920 р. н., уродж. с. Богушівка Рожищенського р-ну, станичний, з 1943 р. – в боївці СБ. Арештов. НКВС 20 травня 1944 р.

344. Ярош Іван Григорович, 1908 р. н., уродж. с. Капилів Грубешівського р-ну Люблінського воев., в 1949 р. був інформатором референта СБ “Залісного”.

345. Ярощук Степан Михайлович (“Сікора”), уродж. с. Холопичі Затурцівського р-ну. У 1940–1941рр. – секретар сільради, слідчий СБ КП ОУН, в 1952 р. був убитий радянським агентом на території Білорусії.

346. Ярощук Василь Якович, 1923 р. н., уродж. с. Любче Рожищенського р-ну, арештов. НКВС 6 травня 1944 р., помер у в'язниці під час слідства.

347. Яцина М. (“Гордій”), командир боївки СБ на Ратнівщині в 1947 р.

348. Яцинюк Ірина, уродж. с. Литва Торчинського р-ну, інформатор референта СБ КП “Залісного”.

Історико-краєзнавче видання

АНТОНЮК Ярослав Миколайович

ДІЯЛЬНІСТЬ СБ ОУН НА ВОЛИНІ

Головний редактор – Дмитро Головенко
Технічний редактор – Віра Озірська
Художній редактор – Лариса Захарчук
Комп'ютерна верстка – Алла Шнит
Коректори – Надія Лелікова,
Єлизавета Бура, Катерина Мойсіюк

Підписано до друку 7. 09. 2007 року
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 9,7.
Наклад 300 пр. Зам. 497.

Видавництво «Волинська книга»
43010 м. Луцьк, пр. Волі, 27, тел. 4-25-07.

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 1350 від 13.05.2003р.
Віддруковано у ВАТ «Волинська обласна друкарня»
43010 Волинська обл., м. Луцьк, проспект Волі, 27.
Тел.: 4-25-01, 4-25-07, 4-41-73.

Антонюк Я. М.
А 72 Діяльність служби безпеки ОУН. Історико-краєзнавче видання. Луцьк: Волинська книга, 2007. – 176 с.

ISBN 978-966-361-202-7

У даній книзі на основі архівних документів, спогадів очевидців, наукової та публіцистичної літератури розповідається про виникнення, розвиток і діяльність Служби безпеки організації українських націоналістів (бандерівського напрямку) (СБ ОУН(б)) на території Волинської області. Зроблено спробу розкрити суперечливі та замовчувані в сучасній історичній науці теми розвитку українського національно-визвольного руху в часи Другої світової війни. Зокрема, взаємовідносини СБ з радянською владою, німцями, поляками, мельниківцями та іншими учасниками історичних подій того часу, зміни в тактиці та стратегії ОУН і відповідно до її спецслужби.

Дослідження рекомендується для викладачів вузів і шкіл, студентів, краєзнавців і широкого загалу читачів.

УДК 94(477.82)™19”
ББК 63.3(4УКО-4ВОЛ)62